

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELAGATI BİLİM DALI

ABDULLAH EL-FÂKİHÎ'NİN MÜCÎBÜ'N-NİDÂ İLÂ
ŞERHİ KATRİ'N-NEDA ADLI ESERİNDE ŞİİRLE
İSTİŞHAD

FARUK POLAT
20810601145

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. MURAT TALA

KONYA-2023

T.C.
NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

BİLİMSEL ETİK SAYFASI

Öğrencinin	Adı Soyadı	FARUK POLAT		
	Numarası	20810601145		
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Temel İslam Bilimleri/Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	×	
		Doktora		
Tezin Adı	Abdullah el-Fâkihî'nin Mücîbü'n-Nidâ ilâ Şerhi Katri'n-Nedâ Adlı Eserinde Şiirle İstişâd			

Bu tezin hazırlanmasında bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini, tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel kurallara uygun olarak atıf yapıldığını bildiririm.

Faruk Polat

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
---	--	--

ÖZET

Öğrencinin	Adı Soyadı	Faruk Polat		
	Numarası	20810601145		
		Temel İslam Bilimleri/Arap Dili ve Belagatı		
	Programı	Tezli Yüksek Lisans	x	
		Doktora		
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Murat TALA		
Tezin Adı	Abdullah el-Fâkihî'nin Mucîbü'n-Nidâ ilâ Şerhi Katri'n-Nedâ Adlı Eserinde Şiirle İstîşhâd			

Bu çalışmada, Abdullah el-Fâkihî'nin (d. 899-1493/ö. 972-1564) Mucîbü'n-nidâ ilâ şerhi Kaṭri'n-nedâ adlı eserinde istîşhâd ettiği beyitler tahlil edilmiştir.

Bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, problemi, amacı, metodu, önemi ve kaynaklarına değinilmiştir.

Birinci bölümde İbn Hişâm el-Ensârî ile el-Fâkihî'nin hayatları, ilmî şahsiyetleri ve eserlerine değinilmiştir.

İkinci bölümde el-Fâkihî'nin Mucîbü'n-nidâ ilâ şerhi Kaṭri'n-nedâ adlı eserin genel özellikleri, muhtevası ve eserinde kullandığı metoda değinilmiş ve İbn Hişâm el-Ensârî ile el-Fâkihî'nin şerhleri mukayese edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise Mucîbü'n-nidâ adlı eserde yer alan iki yüz yirmi yedi beyit tercüme edilerek istîşhâdları tahlil edilmiştir.

Anahtar kelimeler: el-Fâkihî, Mucîbü'n-nidâ, Kaṭru'n-nedâ, istîşhâd, şiirler.

 KONYA	T.C. NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü	 NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ KONYA SOSYAL BİLİMLER ENSTITÜSÜ
--	---	---

ABSTRACT

Author' s	Name and Surname	Faruk Polat		
	Student Number	20810601145		
		Essential Islamic Sciences/Arabic Language and Rhetoric		
	Study Programme	Master's Degree (M.A.)	x	
		Doctoral Degree		
	Supervisor	Doç. Dr. Murat TALA		
Title of the Thesis/Dissertation	İstishhād With Poetry in Abdullah al-Fākihī's Work Named Mujību'n-nidā ilā sherḥi Qaṭri'n-nedā			

In this study, the couplets that Abdullah al-Fākihī (b. 899-1493/d. 972-1564) coined in his work Mujību'n-nidā ilā sherḥi Qaṭri'n-nedā were analyzed.

The study consists of an introduction and three parts. In the introduction, the subject, problem, purpose, method, importance and sources of the research are mentioned.

In the first part, the lives, scientific personalities and works of Ibn Hishām al-Ansāri and al-Fākihī are mentioned.

In the second part, the general features, content and method of al-Fākihī's Mujību'n-nidā ilā sherḥi Qaṭri'n-nedā are mentioned and the commentaries of Ibn Hishām al-Ansāri and al-Fākihī are compared.

In the third part, two hundred and twenty-seven couplets in the work named Mujību'n-nidā were translated and their istishhāds were analyzed.

Key word: al-Fākihī, Mujību'n-nidā, Qaṭru'n-nedā, Istishhād, Poetr

İÇİNDEKİLER

BİLİMSEL ETİK SAYFASI.....	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	x
TRANSKRİPSİYON	xi
ÖN SÖZ	xii
GİRİŞ.....	1
1. ARAŞTIRMANIN KONUSU VE PROBLEMİ.....	1
2. ARAŞTIRMANIN AMACI VE METODU.....	1
3. ARAŞTIRMANIN ÖNEMİ.....	2
4. ARAŞTIRMANIN KAYNAKLARI	2
BİRİNCİ BÖLÜM	5
İBN HİŞÂM EL-ENSÂRÎ VE EL-FÂKİHÎ.....	5
1.1. İBN HİŞÂM'IN HAYATI VE ESERLERİ.....	5
1.1.1. İlmî Şahsiyeti	5
1.1.2. Eserleri	7
1.1.3. Katru'n-nedâ ve Şerhleri.....	8
1.2. EL-FÂKİHÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ.....	10
1.2.1. el-Fâkihî'nin Yaşadığı Dönemin Özellikleri.	10
1.2.1.1. Siyasi Durum.....	10
1.2.1.2. Sosyal Durum.....	14
1.2.1.3. İlmî Durum.....	15
1.2.2. el-Fâkihî'nin Hayatı	19
1.2.2.1. İsmi ve Nisbesi.....	19
1.2.2.2. Ailesi	20
1.2.2.3. Hocaları	23
1.2.2.4. Öğrencileri.....	24
1.2.2.5. İlmî ve Edebi Şahsiyeti	25
1.2.2.6. el-Fâkihî'nin Eserleri	25
İKİNCİ BÖLÜM.....	31
MUCÎBU'N-NİDÂ İLÂ ŞERHİ KATRÎ'N-NEDÂ ADLI ESER.....	31

2.1.	ESERİN GENEL ÖZELLİKLERİ	31
2.1.1.	Eserin Yazılma Tarihi	31
2.1.2.	Yazma Nüshaları.....	32
2.1.3.	Yayınlanan Nüshaları	33
2.1.4.	Üzerine Yazılmış Şerh, Haşiye ve Şevâhid Çalışmaları.....	34
2.2.	ESERİN İÇERİK VE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	36
2.2.1.	Eserin Konuları	36
2.2.2.	Eserdeki İstişâhlar	38
2.2.2.1.	Ayetler.....	39
2.2.2.2.	Hadisler	40
2.2.2.3.	Arap Şiiri.....	40
2.2.2.4.	Arap Sözlere	42
2.2.3.	Eserin Kaynakları	42
2.2.3.1.	İbn Hişâm'ın Eserlerinden Yapılan Alıntılar	43
2.2.3.2.	İbn Mâlik'in Eserlerinden Yapılan Alıntılar	43
2.2.3.3.	Diğer Eserlerden Yapılan Alıntılar	44
2.3.	EL-FÂKİHÎ'NİN ESERDE KULLANDIĞI METODUN ÖZELLİKLERİ	45
2.3.1.	el-Fâkihî'nin Mucîbu'n-nidâ'daki Şerh Metodu.....	45
2.3.2.	el-Fâkihî'nin Kanıtlayıcı Anlatım Metodu	47
2.3.3.	el-Fâkihî'nin Nahiv Görüşleri ve Tercihleri	48
2.3.4.	el-Fâkihî'nin Tenkitleri.....	49
2.4.	İBN HİŞÂM İLE EL-FÂKİHÎ'NİN ŞERHLERİNİN MUKAYESESİ.....	50
2.4.1.	İbn Hişâm'ın Şerhinin özellikleri	50
2.4.2.	İbn Hişâm ile el-Fâkihî'nin Şerhlerinin Benzer Yönleri	52
2.4.3.	İbn Hişâm ile el-Fâkihî'nin Şerhlerinin Farklı Yönleri	52
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		54
3.	MUCİBU'N-NİDÂ'DA İSTİŞÂH EDİLEN ŞİİRLERİN TAHLİLİ	54
3.1.	MU'REB VE MEBNÎ KONUSU	54
3.2.	FİİL VE KISIMLARI.....	57
3.3.	İ'RÂB ÇEŞİTLERİ VE ALÂMETLERİ.....	58
3.3.1.	Esmâ-i Sitte.....	58
3.3.2.	Tesniye İsimlerin İ'rabı	60
3.3.3.	Cem'i Müzekker Sâlim'in İ'rabı ve Mülhakları	61
3.3.4.	Zâid Elif Tâ ile Cem'in İ'rabı	62
3.3.5.	Gayri Munsarif İsimlerin i'rabı.....	62
3.3.6.	Ef'âl-i Hamse'nin İ'rabı.....	63
3.3.7.	Sonu İletli Olan Muzâri Fiillerin İ'rabı	64
3.4.	MUZÂRİ FİİLİNİN REF' HÂLİ.....	64
3.5.	MUZÂRİ FİİLİ NASBEDEN EDATLAR.....	65
3.5.1.	NASB EDATI “لَنْ”	65

3.5.2.	Nasb Edatlarından “كَيِّ”	66
3.5.3.	Nasb Edatlarından “إِذْنَ”	67
3.5.4.	Nasb Edatlarından “أَنَّ”	68
3.5.4.1.	Nasib Edatı “أَنَّ” ‘in Cevâzen Mukadder Olduğu Yerler	70
3.5.4.2.	Nasb Edatı “أَنَّ” ‘in Vücûben Mukadder Olduğu Yerler.....	72
3.6.	MÜZÂRÎ FİİLİNİ CEZMEDEN EDATLAR	76
3.6.1.	Bir Fiili Cezmeden Edatlar	76
3.6.2.	İki Fiili Cezmeden Edatlar	78
3.7.	MA‘RİFE VE NEKİRE KONUSU	80
3.7.1.	Zamir.....	81
3.7.2.	İsmu’l-İşâret.....	83
3.7.3.	İsmu’l-Mevsûl ve Sılası	84
3.7.3.1.	Müşterek İsmu’l-Mevsûl Edatı “ألِّ”	85
3.7.3.2.	Müşterek İsmu’l-Mevsûl Edatı “ذَا”	88
3.7.3.3.	İsmu’l-Mevsûlun Sıla ve ‘Âidi.....	89
3.7.4.	Muarriife Olan “ألِّ” Takısı	91
3.7.5.	Ma‘rifeye Muzâf Olan İsim	92
3.8.	MÜBTEDÂ VE HABER KONUSU	92
3.9.	MÜBTEDÂ VE HABERİ NESH EDENLER	96
3.9.1.	Nevâsıhlardan “كَانَ” ve Benzerleri	96
3.9.2.	Nevâsıhlardan “لَيْسَ” ‘ye Benzeyen “إِنَّ - لَاتَ - لا - ما” Nefiy Edatları	101
3.9.3.	Nevâsıhlardan “إِنَّ” ve Benzerleri	103
3.9.4.	Nevâsıhlardan “لَا” Nefiy Cins Edatı.....	109
3.9.5.	Nevâsıhlardan “ظَنَّ” ve Benzerleri	110
3.10.	FÂİL KONUSU	115
3.11.	NÂİB FÂİL KONUSU	117
3.12.	TENÂZU‘ KONUSU	118
3.13.	MANSÛBÂT KONUSU	119
3.13.1.	Mef‘ûller Konusu.....	120
3.13.1.1.	Mef‘ûlün bih.....	120
3.13.1.1.1.	Münâdâ Konusu.....	120
3.13.1.1.2.	İstiğâse konusu	122
3.13.1.1.3.	Nüdbe Konusu	123
3.13.1.2.	Mef‘ûlün Li-eclih Konusu.....	124
3.13.1.3.	Mef‘ûlün Meah.....	125
3.13.2.	Hâl Konusu	126
3.13.3.	Temyiz Konusu.....	127
3.13.4.	Müstesnâ Konusu.....	129
3.14.	MECRÛRÂT KONUSU	131
3.15.	FİİL GİBİ AMEL EDEN İSİMLER	133
3.15.1.	İsmu’l-Fiil Konusu.....	133

3.15.2. Masdar Konusu	135
3.15.3. İsmu'l-Fâil Konusu	136
3.15.4. Mubâlağa İsmu'l-Fâil Konusu	137
3.15.5. İsmu'l-Tafdîl Konusu	137
3.16. TEVÂBİ' KONUSU	138
3.16.1. Sıfat Konusu	138
3.16.2. Tekit Konusu.....	139
3.16.3. Atf-ı Beyân Konusu	141
3.16.4. Atf-ı Nesak Konusu	142
3.17. ESMÂÜL ADED KONUSU	144
3.18. TEACCÜB FİİLİ KONUSU	145
3.19. VAKİF KONUSU	146
GENEL DEĞERLENDİRME	148
SONUÇ	159
KAYNAKÇA.....	160

KISALTMALAR

a.s.	: Aleyhi's-selâm
A.Ü.	: Ankara Üniversitesi
b.	: İbn (oğlu)
bk.	: Bakın
(cc.)	: Celle Celâluhu
DEÜİFD.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
d.	: Doğum tarihi
H.z.	: Hazreti
h.	: Hicrî
h.ö.	: Hicretten Önce
m.	: Milâdî
nşr.	: Neşreden
ö.	: Ölüm tarihi
r.a.	: Radiyallâhu Anhu
r.aleyh	: Rahmetullahi Aleyhi
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
vd.	: ve diğerleri

TRANSKRİPSİYON

أ : A/ E, a/ e	س : S, s
إ : i	ش : Ş, ş
أ : u	ص : Ş, ş
آ : Â, â	ض : Ž/ D, ž/ d
و : Ū, ū	ط : T, t
ى : Î, î	ظ : Z, z
ء : ‘	ع : ‘
ب : B, b	غ : Ğ, ğ
ت : T, t	ف : F, f
ث : Ş, ş	ق : K, k
ج : C, c	ك : K, k
ح : H, h	ل : L, l
خ : H, h	م : M, m
د : D, d	ن : N, n
ذ : Z, z	و : V, v
ر : R, r	ه : H, h
ز : Z, z	ي : Y, y

Bu çalışmada yukarıda verilen transkripsiyon alfabesi kullanılmıştır. Ayrıca şu hususlara dikkat edilmiştir:

1. Türkçe’de yaygın olarak kullanılan özel isimlere transkripsiyon uygulanmamıştır. Örneğin; Hüseyin, Ahmet, Ömer vb. Türkçe’de yaygın olarak kullanıldığı gibi aktarılmıştır.
2. Cümlenin başında bile olsa “أل” takıları küçük harfle yazılmıştır. el-Fâkihî, el-A‘lâm gibi.
3. Şemsi harflerle başlayan kelimeler, kelimenin ilk harfi esas alınarak yazılmıştır. es-Suyûtî, es-Sehavî örneklerinde olduğu gibi.
4. Arapça özel isimler, izafet terkinde kullanıldığında bitişik olarak yazılmıştır. Abdullah, Abdulkâdir.
5. İzafet terkipli ifadelerde mudâf ve mudâfun ileyhinin îrabı belirtilmiştir. Ebû Abdillâh, Ebû Hayyân.

ÖN SÖZ

Bizlere zâhir ve bâtın birçok nimetler bahşeden Rahmân ve Rahîm olan Allah'a sonsuz hamdu senalar olsun. Salât ve selâm âlemlere rahmet olarak gönderilen Allah'ın son elçisi ve habibi Peygamberimiz Hz. Muhammed'in (s.a.v.) üzerine olsun.

Yüce Allah dinimiz İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an-ı Kerim'i, içinden seçtiği Arap topluluğunun lisanıyla son elçisine göndermiştir. Bu bakımdan tüm Müslümanlar, inançlarının temel kaynağının lisanını öğrenmeyi, kutsal kitabını okuyup hayatlarında uygulayabilmeyi bir vazife olarak görmüşlerdir. Her dilin kendine has kuralları olduğu gibi, Arap dilinin de kendisine has kural ve kaideleri vardır. Arap olmayanların Arapçayı öğrenebilmeleri için bu kuralları bilmeleri gerekmektedir. Bu ihtiyaca binaen nahiv ilmi ortaya çıkmıştır.

Şiirlerin nahiv ilminde önemli bir yer tuttuğu inkar edilemeyen bir gerçektir. İlk dönemlerden günümüze dek yazılan Arap gramerine ait eserlerin çoğunda kuralların açıklanmasında ve bunların doğruluğunu ortaya koymada şiirlerle istidlal edilmiştir. Bu bağlamda, Arap edebiyatını bilme yollarından birisi de istişhâd için getirilen bu beyitleri anlamaktır.

Arap dili edebiyatıyla ilgilenen her dil âlimi gibi el-Fâkihî de istişhâda önem veren âlimlerdendir. el-Fâkihî eserinde ayet, hadis ve Arap şiirleriyle istişhâd etmiştir. Nahiv ilminde Arap şiirleriyle istişhâdın önemine binaen bu çalışmada sadece istişhâd edilen beyitler ele alınacaktır. Amacımız, bu eserde geçen iki yüz yirmi yedi şâhid beyitlerin yerlerini tespit edip hangi kunular için delil getirildiğini ortaya koyup tahlil etmektir.

Bu çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, amacı, önemi ve kaynaklarına değinilecektir.

İlk bölümde İbn Hişâm el-Ensârî'nin (ö. 761/1360) hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserlerine değinilecektir. En önemli eserlerinden biri olan *Kaṭru'n-nedâ* adlı eseri ve üzerine yazılmış şerhler hakkında bilgi verilecektir. Sonrasında el-Fâkihî'nin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve ilmî durumuna temas edilecek, ardından hayatı, nisbesi, ailesi, hocaları, öğrencileri, ilmi şahsiyeti ve eserleri üzerinde durulacaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde *Mucîbu'n-nidâ* adlı eserin genel özellikleri, muhtevası ve eserinde kullandığı metoda temas edilecek, ardından İbn Hişâm ile el-Fâkihî'nin *Kaṭru'n-nedâ* adlı eser üzerine yazdıkları şerhlerin mukayesesi yapılacaktır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde *Mucîbu'n-nidâ* adlı eserde yer alan iki yüz yirmi yedi beyitin bahiri, söyleyeni, tercümesi ve istişhâdlarından bahsedilecektir.

Tez konusunun tespitinde ve çalışmanın her safhasında yol göstererek yardımlarını esirgemeyen saygıdeğer danışman hocam Doç. Dr. Murat TALA'ya teşekkürü bir borç bilirim. Ayrıca ders dönemi boyunca derslerde verdikleri destekten dolayı Necmettin Erbakan Üniversitesi Arap Dili ve Belagatı bölümü hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Faruk POLAT

Konya-2023

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Problemi

İbn Hişâm el-Ensârî'nin *Kaṭru'n-nedâ ve bellu's-şadâ* adlı eseri, İslam dünyasında Arap gramerinin eğitim ve öğretiminde ders kitabı olarak okutulan önemli bir eserdir. Bu öneme binaen, birçok âlim eseri şerh etmiştir. Abdullah b. Ahmet el-Fâkihî de üzerine *Mucîbu'n-nidâ ilâ şerhi Kaṭri'n-nedâ* adlı bir şerh yazmıştır. el-Fâkihî'nin bu eseri diğer şerhler arasında öne çıkmıştır. el-Fâkihî konuları açıklarken *Kur'an* âyetleriyle, hadisi şerif ve Arap şiirleriyle istişhâdda bulunmuştur. Yapılan araştırmalar neticesinde ülkemizde bu önemli eserin şiir istişhâdlarını tahlil eden bir akademik çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu nedenle araştırmada hem el-Fâkihî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verebilmek hem de eserinde istişhâd ettiği şiirleri hangi yöntem ve amaçla zikrettiğini açıklayıp tahlil edilmeye çalışılacaktır.

2. Araştırmanın Amacı ve Metodu

Bu çalışmayı yapmaktaki amacımız, Arap dili gramerine eserleriyle büyük katkıda bulunan devrinin Sîbeveyh'isi olarak tanınan el-Fâkihî'nin hayatını eserleriyle birlikte tanıtmak ve *Mucîbu'n-nidâ* adlı eserinde istişhâd ettiği şiirleri tahlil edip kullandığı metodu ortaya koymaktır.

Bu çalışma, giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte araştırmanın konusu, problemi, amacı, metodu, önemi ve kaynaklarına değinilecektir.

Birinci bölümde İbn Hişâm el-Ensârî'nin hayatı, ilmî şahsiyeti ve eserlerine değinilecektir. En önemli eserlerinden biri olan *Kaṭru'n-nedâ* adlı eseri ve üzerine yazılmış şerhler hakkında bilgi verilecektir. Daha sonra el-Fâkihî'nin yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve ilmî durumuna temas edilecek; nisbesi, hocaları, öğrencileri, ilmî şahsiyeti ve eserleri hakkında bilgi verilecektir.

İkinci bölümde el-Fâkihî'nin *Mucîbu'n-nidâ* adlı eserin yazma ve basılmış nüshaları, eser üzerine yazılmış şerh, haşiye ve şevâhid çalışmaları gibi eserin genel özelliklerine değinilecektir. Eserin konuları, istişhâdda kullandığı materyaller ve faydalandığı kaynaklar gibi eserin içerik ve muhteva özelliklerine de değinilecektir. Ayrıca bu bölümde el-Fâkihî'nin eserinde kullandığı şerh metodu, görüş, tercih ve tenkitlerine temas edilecektir. Daha sonra İbn Hişâm el-Ensârî ile el-Fâkihî'nin

şerhlerinin mukayesesi yapılacak olup benzer yönleri ve birbirinden farklı olan yönlerine temas edilecektir.

Üçüncü bölümde *Mucîbu'n-nidâ* adlı eserde istişhâd edilen iki yüz yirmi yedi beyit ele alınacaktır. Öncelikle beyitler nahiv konuları başlığı altında incelenecektir. Müellifin şiirle istişhâd etmediği konulara temas edilmeyip sadece istidlal olarak getirilen konu hakkında gerekli izahatlarda bulunulacaktır. Beyitler incelenirken, önce beyitlerin Arapça metni harekelenmiş bir şekilde zikredilecektir. Metinde beyitler bazen tam bazen de eksik verilmiş olup zikredilmemiş olan bölümü iki parantez içine alınarak eksik olan bölümüne işaret edilecektir. Daha sonra beyitin bahrini, söyleyenini, şairlerin vefat tarihleri ve hayatları hakkında kısa bir bilgi verilecektir. Şairler bilinenler, bilinmeyenler ve ihtilafli olanlar diye üç kategoride incelenecektir. Ardından beyitlerin tercümesi yapıp istişhâdları tahlil edilecektir.

3. Araştırmanın Önemi

el-Fâkihî'nin *Mucîbu'n-nidâ* adlı eseri, İslâm dünyasında Arap dili gramerinin öğretiminde kaynak kitaplar arasında yer almaktadır. Yapılan araştırmalar neticesinde bu eserin şiir istişhâdları üzerinde bir akademik çalışma olmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple, eserde yer alan şiirlerin istişhâdları tahlil edilecektir. Bu çalışmada şiirle istişhâd konusunun tercih edilmesindeki en büyük faktör Arap dili gramerinin oluşumunda dil âlimlerinin kaynaklar arasında en çok Arap şiirlerine müracaat etmeleri olmuştur.

4. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışma üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde İbn Hişâm el-Ensârî ve el-Fâkihî'nin hayatları, ilmî şahsiyetleri ve eserleri hakkında bilgi verilecektir. Bu bağlamda çalışmanın hazırlanmasında en önemli kaynaklar arasında tarih ve tabakat (biyografi) kitapları oluşturacaktır. İlk dönemlerde yazılmış olan kaynakların yanı sıra son dönemde yazılmış kaynaklardan da yararlanılacaktır.

İbn Hişâm el-Ensârî'nin hayatı ve eserleri bağlamında istifade edilen kaynaklardan bir kısmı şunlardır:

Abdurrahman Celâluddin es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nuhât*; Ebû Fadıl İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852), *ed-Dureru'l-kâmine fi a'yâni'l-*

mi'eti's-sâmine; Ömer Rıza Kehhâle (ö. 1987), *Mu'cemu'l-Muellif'in*; Ebû Abdillâh Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794), *Selâsilu'z-zeheb*; Mustafa Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*; Ali Fevde Nîl, *İbn Hişâm el-Ensârî: Âşâruhû ve mezhebuhu'n-naḥvî*; Yusuf Sancak, *İbn Hişâm El-Ensârî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme*.

el-Fâkihî'nin içinde yaşadığı siyasi, sosyal, ilmî hayatı hakkında istifade edilen kaynaklardan bir kısmı şunlardır:

Mahmut el-Huveyrî, *Târîhu'd-Devleti'l-Osmâniyye fi 'aşri'l-vustâ*; Ahmet Ma'mûr el-'Useyrî, *Mûcezu't-târîhi'l-İslâmî min 'ahdi Âdem ilê 'aşrine'l-Hâdır*; Mahmud Şâkir, *et-Târîhu'l-İslâmî*; Abdurrahman b. Ebî Bekir es-Suyûtî (ö.911), *Husnu'l-Muhâdara fi Târîhi Mısr ve'l-Kâhira*; Said Abdulfettâh 'Aşûr, *'Aşru'l-Memâlik fi'l-Mısr ve's-Şâm*; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrreme Emirleri; Adnan kara, Memlûk Toplumı: Sosyal Yapı, Şehirler ve İktisadî Faaliyetler*.

el-Fâkihî'nin hayatı ve eserleri hakkında müracaat edilen önemli kaynaklardan bir kısmı ise şunlardır:

Abdulkâdir b. Şeyh b. Abdullah el-Ayderûs (ö. 1038), *En-Nûru's-sâfir 'an aḥbâri'l-ḳarni'l-âşir*; Yûsuf b. İlyân b. Mûsâ Serkîs ed-Dımaşkî (ö.h. 1351), *Mu'cemu'l-maḥbû'âti'l-'Arabiyye ve'l-mu'arreb*; Şihâbuddîn Ebi'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmet İbnu'l-'İmâd el-Hanbelî (ö.h. 1089), *Şezerâtu'z-zeheb fi aḥbâri men zeheb*; Bağdatlı İsmail Paşa (ö. 1920), *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeily 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*.

Çalışmanın ikinci bölümünde el-Fâkihî'nin eserinin genel özellikleri, muhtevası ve eserinde kullandığı metoda temas edilip İbn Hişâm el-Ensârî ile el-Fâkihî'nin şerhlerinin mukayesesi yapılacaktır. Bu konuda yazılmış olan tez ve makalelerden istifade edilecektir. Bu kaynaklardan bir kısmı şunlardır:

Mümin Ömer Muhammed el-Bedârîn, *Mucîbu'n-nidâ ilâ şerhi Ḳaḫri'n-nedâ "taḫḫîḳ ve dirâse"*; Hüseyin el-Hâdî Muhammed eş-Şerîf, *Menhecü'l-Fâkihî fi kitâbihi Mucîbu'n nidâ fi şerhi Ḳaḫri'n-nedâ libni Hişâm ve ihtiyârâtihi'n-naḥviyye*.

Çalışmanın üçüncü bölümünde ise *Mucîbu'n-nidâ* adlı eserde şâhid olarak getirilen iki yüz yirmi yedi beyitin tahlili yapılacaktır. Bu çalışmamızda şairlerin

tespiti, hayatları ve vefat tarihleri, beyitlerin manalarının anlaşılması ve istişhâdlarını tespit etmek için özel müstakil olarak yazılmış şevâhid eserler ve tabakat kitaplarından yararlanılacaktır.

Bu bağlamda çalışmamızda müracaat edilen eserlerin bir kısmını şöyle zikredebiliriz:

Muhammed b. Muhammed Hasan Şurrâb (ö. 2013), *Şerhu'ş-şevâhidi'ş-şi'riyye fî ummêti'l-kutubi'n-naḥviyye*; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Şerhu şevâhidi'l-Muğni*; Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Kayrevânî (ö. 463), *el-'Umde fî meḥâsini'ş-şi'r ve âdâbih*; Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmet el-Aynî (ö. 855), *el-Makâşıdu'n-naḥviyye fî şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye*; Hayreddin ez-Ziriklî (ö. 1396/1976), *el-A'lâm* ; Abdullah İbn Kuteybe (ö. 276), *eş-Şi'r ve'ş-şu'arâ*;

Ayrıca her üç bölümde daha önce zikredilen kaynaklar dışında TDV İslam Ansiklopedisinin konuyla ilgili maddelerinden de istifade edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

İBN HİŞÂM EL-ENSÂRÎ VE EL-FÂKİHÎ

1.1. İBN HİŞÂM'IN HAYATI VE ESERLERİ

Müellifin tam adı, Ebû Muhammed Cemâluddin Abdullah b. Yusuf b. Ahmet b. Abdullah b. Hişâm el-Ensârî, el-Hanbelî, en-Nahvî'dir. Hicri 708 (m. 1309) yılında Kâhire'de doğmuştur.¹ Medine-i Münevvere'de Ensârî oluşturan Evs ve Hazrec kabilelerinden, soyu Hazrec kabilesine dayandığı için el-Ensârî nisbesiyle anılmıştır.²

Vefat tarihi hakkında biyografisi âlimleri farklı görüşler zikretmiştir. Bu görüşler arasında en çok tercih edilen görüşe göre h. 761 yılının zi'l-ka'de ayının beşinde (17 Eylül 1360) elli üç yaşında Kâhire'de vefat etmiştir. İkinci namazından sonra Kâhire'de bulunan Sûfiye Mezarlığı'na defnedilmiştir.³

Bununla birlikte Katib Çelebi (ö. 1067/1657), eserinde h. 761, 762 ve 763 yıllarında vefat ettiğine dair üç farklı tarih zikretmiştir.⁴ Bedrüddîn ez-Zerkeşî (ö. 794) ise eserinde farklı bir görüş olarak onun h. 774 yılında vefat ettiğini nakletmiştir.⁵ Fakat bu farklı görüşler arasında ilk önce zikredilen h. 761 tarihi daha çok kabul görmüştür.⁶

1.1.1. İlmî Şahsiyeti

H. 707 yılında Kâhire'de doğup büyüyen İbn Hişâm, Muhammed İbnu's-Serrâc (ö. 749), Abdullatîf b. Murahhal (ö. 744) ve Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344) gibi meşhur âlimlerden ders almıştır. Arapça eğitimini devamlı derslerine iştirak ettiği Abdullatîf b. Murahhal'den almıştır. Tâcu'd-dîn Ömer b. Ali el-

¹ Abdurrahman es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât fi tabakâti'l-luğaviyyine ve'n-nuhât*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (Lübnan: Mektebetu'l-Asriyye), 2/68; İbn Hacer el-Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine fi a'yâni'l-mietî's-sêmine*, thk. Muhammed Abdulmi'id Dân (Hindistan: Meclisü dâiratu'l-meârifî'l-Osmâniyye, 1972), 3/93.

² Mehmet Reşit Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî" (TDV İslâm Ansiklopedisi) (Erişim 10 Ekim 2022).

³ el-Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine*, 3/93; Şihâbuddîn Ebi'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmet İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zehab fi ahbâri men zehab*, thk. Muhmüd el-Arnaûd (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 8/329; Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî".

⁴ Mustafa Kâtib Çelebi, *Keşfu'z-zunûn 'an esâmi'l-kutub ve'l-funûn* (Bağdat: Mektebetu'l-Musennê, 1941), 1/564-2/1561.

⁵ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *Selâsilu'z-zehab*, thk. Muhammed el-Muhtâr b. Muhammed el-Emîn eş-Şenkîtî (Medine, 2002), 37.

⁶ Özbalıkcı, "İbn Hişâm en-Nahvî".

Fâkîhânî'nin (ö. 734) yanında onun telif ettiği *Şerhu'l-İşâre* adlı eserini okumuştur. Ebû Abdillâh Bedreddin İbn Cemâ'dan (ö. 733/1333) kıraat ilmiyle ilgili yazılan *eş-Şâtıbiyye*'yi okutma icâzeti almıştır. Hem Şâfiî fakihî hem de muhaddis olan Tâcu't-Tebrîzî'nin (ö. 746) derslerine katılmış, Şâfiî fikhında kendisini geliştirmiştir. Kahire'de bulunan el-Kubbetu'l-Mansûriyye Medresesi'nde tefsir dersleri vermiştir. Daha önce Şâfiî mezhebine mensup iken vefat etmeden beş yıl önce Hanbeli mezhebine intisap etmiştir. el-Hiraki'nin (ö. 334/946) *el-Muhtaşar*'ını kırk sekiz yaşlarında iken dört aydan daha kısa bir sürede ezberlemiş, daha sonra el-Medresetu'l-Hanbeliyye'ye Hoca alarak atanmıştır.⁷ Fakat İbn Tağrîberdî, onun önceleri Hanefî mezhebine müntesip olduğunu sonradan Hanbeli mezhebine intisap ettiğini zikretmiştir.⁸

Arap dili ve edebiyatının inceliklerine vakıf olan İbn Hişâm, kendi akranlarını hatta hocalarını bile geride bırakmıştır.⁹ “*İbn Haldûn'un (ö. 808/1406) 'Mısırda İbn Hişâm diye Sîbeveyh'ten (ö. 180/796) daha derin bir nahiv âliminin çıktığını duyar olduk' şeklindeki sözleri, İbn Hişâm'ın, Arap gramerinin en büyük üstadı sayılan Sîbeveyh'le kıyaslandığı ve daha hayattayken meşhur olduğunun kanıtlarındandır.*”¹⁰ Ebû Hayyân'a çokça muhalefet etmiş, birçok konuda ondan farklı görüşler zikretmiştir. Birçok eser telif eden İbn Hişâm, özellikle nahiv ilminde yazdığı *Muğni'l-lebîb* adlı eseri daha hayatta iken şöhret bulmuş, insanlar onu okumaya yönelmiştir.¹¹ Genellikle nahiv ilminde büyük üstâd olarak bilinen bir âlim olmakla birlikte, meanî, beyan, sarf, tefsir, fıkıh ve arûz gibi farklı ilimlerde de söz sahibi birisiydi.¹² Kendisi iyi bir edîb ve şairdi. Ondandır şu beyitler nakledilmiştir:

[eṭ-Ṭavîl]

⁷ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/68; Özbalkıç, “İbn Hişâm en-Nahvî”.

⁸ Ebu'l-Mehâsin Cemâlüddîn Yûsuf İbn Tağrîberdî, *en-Nucûmu'z-zâhire fî mulûki Mısr ve'l-Kâhire* (Kahire: Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye, 1954), 10/336.

⁹ es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/68.

¹⁰ Murat Tala, “*Dil Öğretiminde Materyal Tasarım Yaklaşımları: İ'râb Odaklı ve Konu Merkezli Tasnif Metotlarına Şuzûru'z-zeheb ve Katru'n-nedâ Çerçevesinde Analitik Bir Bakış*”, Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 45 (2018), 135.

¹¹ el-Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine*, 3/93; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/68.

¹² Ömer Ridâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn* (Beyrut: Mektebetu'l-Müsennê), 6/163.

وَمَنْ يَصْطَبِرَ لِلْعِلْمِ يَظْفَرِ بِنَيْلِهِ وَمَنْ يَخْطُبِ الْحَسَنَاءَ يَصْبِرُ عَلَى الْبَدَلِ
وَمَنْ لَا يُذِلُّ النَّفْسَ فِي طَلَبِ الْعِلْمِ يَسِيرًا يَعِشُ دَهْرًا طَوِيلًا أَخَا ذُلِّ

Kim ilim için sabır gösterirse o ilmî elde etmede başarılı olur. Kim de güzel bir kıza talip olursa bolca masrafa sabreder.

Kim yücelikleri istemede nefsinin biraz zelil etmezse uzun bir zaman zilletin kardeşi olarak yaşar.¹³

Bütün ömrünü ilim yolunda harcayan İbn Hişâm birçok kişiye ders vermiştir. En meşhur öğrencileri arasında İbn Mellâh et-Tırâblusî (ö. 765), Muhibbu'd-dîn (ö. 799), Sirâcüddîn b. el-Mulkinî (ö. 803), İzzettin b. Cemâ'a (ö. 819) zikredilebilir.¹⁴

1.1.2. Eserleri

İbn Hişâm el-Ensârî ister nahiv ilminde ister meani, beyan, sarf, fıkıh gibi farklı ilimlerde olsun birçok eser telif etmiştir. Bu eserlerin bazıları basılmış bazıları da yazma halinde bulunmaktadır. Ayrıca varlığı bilinmeyen birçok eseri vardır.¹⁵ Yayınlanmış eserlerini aşağıda görmek mümkündür:

1. *Kaṭru'n-nedâ ve bellu's-şadâ.*
2. *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ.*
3. *el-Câmi'u's-şagîr fi'n-naḥv.*
4. *Evḍahu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik.*
5. *Elgâzu İbn Hişâm fi'n-naḥv.*
6. *Fevhu's-Şezâ fi mes'eleti kezâ.*
7. *İkâmetu'd-delîl 'alâ şihhati't-temsîl ve fesâdi't-te'vîl.*
8. *el-İ'râb 'an kavâ'idi'l-i'râb.*
9. *Muğni'l-lebîb 'an kutubi'l-e'ârîb*
10. *Mesâ'il fi i'râbi'l-Ḳur'ân.*

¹³ el-Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine*, 3/93; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/68.

¹⁴ Mümin Ömer Muhammed el-Bedârîn, *Mucibu'n-nidâ fi şerhi Kaṭri'n-nedâ "taḥkîk ve dirâse"* (Mısır: Aynü's-şems Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006), 28.

¹⁵ Yusuf Sancak, "İbn Hişâm El-Ensârî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme", *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi*, (1999), 203-209.

11. *Şerhu Kaşîdeti Bânet Su'âd.*
12. *Şuzûru z-zehab fî ma'rifeti kelâmi'l-'Arab.*
13. *Şerhu Şuzûri z-zehab.*
14. *Şerhu'l-Lemhati'l-bedriyye fî 'ilmi'l-'Arabiyye.*
15. *Mûkıdu'l-ezhân ve mûkızu'l-vesnân el-Mesâ'ilu's-seferiyye fî'n-nahv.*
16. *Tahlîşu's-şevâhid ve telhîşu'l-fevâ'id.*
17. *Nuzhetu't-tarf fî 'ilmi's-şarf.*
18. *Nuktetu'l-i'râb.*
19. *Risâle fî tevcîhi'n-naşb fî i'râbi kavlihîm "fazlen ve luğaten ve ıstılâhan ve hilâfen ve eydan ve hellumme cerren".*
20. *Hallu elgâz ve mesâ'il i'râbiyye fî'l-âyâti'l-Kur'âniyye ve'l-ehâdîsi'n-nebeviyye.*
21. *İ'râbu Fâtihati'l-Kitâb ve'l-Bakara.*
22. *İ'tirâzu's-şarf 'ale's-şarf.*
23. *el-Kavâ'idu's-şuğrâ.*
24. *İkâmetu'd-delîl 'alâ şihhati't-temşil ve fesâdi't-te'vîl.*
25. *el-Mebâhişu'l-murdiyye el-mute'allika bi-meni's-şarfiyye.*
26. *Mes'eletu'l-hikme fî tezkîri "karîbin" fî kavlihî Te'âlâ "İnne rahmeta'llâhi karîbun mine'l-muhsinîn".*
27. *İ'râbu "Lâ ilâhe illallâh".¹⁶*

1.1.3. Katru'n-nedâ ve Şerhleri

İbn Hişâm'ın yazdığı *Katru'n-nedâ* adlı eseri kısa bir metindir. Arapçayı öğrenebilmek için nahiv ilmine yeni başlayanlar için yazılmıştır. Müştaklar, vakıf ve vasıl hemzesi gibi birkaç sarf konusu dışında sadece nahiv kurallarına değinilmiştir. Temel nahiv kurallarını kapsayıcı, ezberlemeye uygun, kısa ve öz bir eserdir. Kısa olması hasebiyle ondaki kapalılığın giderilmesi, müşküllerin tavzihi ve şevâhid olarak getirilen örneklerin açıklanması için âlimler tarafından üzerine şerh ve hâşiye

¹⁶ el-Askalânî, *ed-Dureru'l-kâmine*, 3/93; es-Suyûtî, *Buğyetu'l-vu'ât*, 2/68; Ömer Ridâ Kehhâle, *Mu'cemu'l-muellifîn*, 6/163; Yusuf Sancak, "İbn Hişâm El-Ensârî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme", 203-209; Özbalkıç, "İbn Hişâm en-Nahvî".

yazılmıştır. Hatta İbn Hişâm'ın kendisi de bu sıkıntıları fark ettiği için metni şerh etme ihtiyacı hissetmiştir. Zaten kendisi yazdığı şerhin giriş bölümünde Allah'a hamd, Peygamberine ve onun âline ve ashâbına salâtü selâm getirdikten sonra eseri niçin yazdığını şu sözlerle belirtmiştir: “*Bu şerhim, Kaṭru'n-nedâ ve bellu's-şadâ olarak adlandırdığım metnin zorluğunu kaldırsın, muğlaklıkları gidersin, istişâdlarını ve faydalarını tamamlasın, şerhimle yetinmek isteyeneye yeterli olsun, Arapçayı öğrenmek isteyen öğrencilerin maksadını yerine getirsin diye yazdığım nüktelerdir (önemli meseleleri barındıran bir eserdir).*”¹⁷ Zemahşerî'nin (ö. 538/1144), Arap gramerine dair yazdığı *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-i'râb* adlı eseri üzerine birçok şerh yazıldığı gibi *Kaṭru'n-nedâ* adlı eser üzerine de birçok şerh yazılmıştır.¹⁸ *Kaṭru'n-nedâ* üzerine yazılan şerhleri aşağıda görmek mümkündür:

1. **Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ:** İbn Hişâm'ın kendisinin telif ettiği *Kaṭru'n-nedâ* metninin şerhidir. İbn Hişâm'ın yazdığı bu eser, klasik dil öğretiminde orta seviyede yer alan kitaplar arasındadır.¹⁹ Eskiden beri medreselerde okutulan bu eser günümüzde de güncelliğini korumuş olup Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olan yüksek dîni ihtisâs eğitim merkezlerinde hazırlık sınıflarında okuyan öğrencilerin nahiv derslerinde okutulmaya devam edilmektedir.²⁰
2. Mamer b. Yahya b. Ebi'l-hayr b. Abdulkaviy el-Mâlikî'nin (ö.897) şerhi. Mısır'da el yazma nüshası bulunmaktadır.
3. **Bulûğu'l-merâm:** Abdülmelik b. Cemâluddin el-Ussâm el -İsferâyîni'nin (ö. 945) yazdığı şerhi.

¹⁷ Cemâluddîn İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ*, thk. İmil Bedî' Ya'kub (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-İlmiyye, 2009), 25.

¹⁸ Murat Tala, *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*, (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2020), 440.

¹⁹ Murat Tala, “*Dil Öğretiminde Öge ve Cümle Merkezli İki Klasik Yaklaşım: İbn Hişâm'ın Katru'n-Nedâ ve Şuzûru'z-Zeheb Adlı Eserindeki Metotlara Analitik Bir Bakış*”, 1st International Black Sea Conference on Language and Language Education September 22-23 (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2017), 363.

²⁰ Vehbi Akşit, *İstanbul Haseki ve Konya Selçuk Eğitim Merkezlerinde Derslerin Program Yönünden Değerlendirilmesi* (Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997), 90.

4. ***Mucîbu'n-nidâ ilâ şerhi Kaṭri'n-nedâ:*** Abdullah b. Ahmet el-Fâkihî el-Mekkî eş-Şafîî'nin (ö.972) yazdığı eserdir. Bu eser, çalışmamızın ana kaynak kitabı olduğu için eser hakkında detaylı bilgi ileride verilecektir.
5. ***Muğîsu'n-nidâ ilâ şerhi Kaṭri'n-nedâ:*** Hatîb eş-Şirbînî'nin (ö.977/1570) yazdığı şerhtir. Meryem Fuvâz tarafından Şam üniversitesinde 1990 senesinde yüksek lisans tezi olarak tahkik etmiştir.
6. İsmail eş-Şinvânî'nin (ö.1019) şerhi.
7. Muhammed b. Ali el-Harîrî'nin (ö.1059) şerhi.
8. Sâdık b. Ali b. Hasan el-Hüseynî'nin (ö.1205) şerhi.
9. Abdulaziz el-Fergalî'nin (ö.1210) şerhi.
10. Abdurrahman b. Abdullah es-Suveydî'nin (ö.1237) şerhi.
11. Ebû's-senâ Mahmud b. Abdillâh el-Âlûsî'nin (ö.1270) şerhi.
12. ***Şerhu'l-munsif li Kaṭri'n-nedâ:*** Ahmet b. Ahmet ed-Delecmûnî'nin (ö.1280) şerhi.²¹

1.2. EL-FÂKİHÎ'NİN HAYATI VE ESERLERİ

1.2.1. el-Fâkihî'nin Yaşadığı Dönemin Özellikleri.

Bir âlimi yeterince tanıyabilmek, fikir ve düşünceleri hakkında yeterli bilgi sahibi olabilmek için onun yetiştiği zaman ve mekânı; içinde yaşadığı siyasi, sosyal ve kültürel hayatı iyi bilmek gerekir. Nitekim kişinin içinde yaşadığı coğrafyanın ve dönemin kişi üzerinde etkisi olduğu bir gerçektir. Bu nedenle el-Fâkihî'nin ilim ve kültür dünyasındaki yerini tespit edebilmek için yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve ilmî durumuna değinilecektir.

1.2.1.1.Siyasi Durum

el-Fâkihî'nin hayatı, dokuzuncu yüzyılın sonlarında (d. 899/ö. 972) Memlûklerin²² hükmü altında bulunan Mekke-i Mükerrreme'de başlamıştır. el-Fâkihî,

²¹ Semahir Münir Semmûr, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve bellu's-şadâ libni Hişâm ve şerhu'l-Fâkihî li'l-Kaṭri el-musemmâ Mucîbu'n-nidâ fi şerhi Kaṭri'n-nedâ* (Gazze: el-Aksa üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 9.

²² Memlûkler (Kölemenler), Mısır'da Eyyübî Devleti'nin ordusunda kölelikten gelen Türk asıllı askerler tarafından kendilerine özgü kurmuş oldukları bir Türk devletidir. Hicrî 648 (m. 1250) yılında İzzeddin Aybek'in (ö. 655) tahta çıkmasıyla Memlûkler devleti resmen kurulmuştur. Memlûkler iki dönemde

Memlûklerin son zamanlarında yaşamış olup, bu devletin yıkılıp idarenin Osmanlı Devleti'nin eline geçişine tanıklık edip ömrünün geri kalanını Osmanlı devletinin hakimiyeti altında yaşamıştır.

el-Fâkihî'nin Burcî Memlûklerin egemenliğinde yaşadığı dönem, hükümdarların yönetim de liyakatsizliği, adaletsizliği, taht kavgaları, suikastlar, komplolar ve bunlardan dolayı meydana gelen ihtilaflarla dolu bir dönem olmuştur.²³

Dokuzuncu yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde Burcî Memlûkleri'nin en güçlü ve en çok tahta kalan sultanı el-Melikü'l-Eşref Seyfeddin kayıtbay'ın (ö. 901/m. 1496) vefatından sonra ülkede güven ve istikrar yok olmuştur. İstikrarsızlık öyle hakim olmuş ki beş yıl içinde beş sultan tahta çıkmıştır.²⁴

el-Melikü'l-Eşref Kansu Gavri h. 906 (m. 1501) yılında tahta çıkmıştır. Onun döneminde ülke genelinde ekonomik istikrarsızlık artmış, devlet işlerinde görevliler hazineden çalmaya başlamış ve vakıf arazilerine el koyulmuştur. Halk ile idareciler arasında irtibat koptuğu, idarecilerin halka zulmü had safhaya ulaşmış, halkın ödemeye güç yetiremedikleri ağır vergiler konulmuştur. Bu yüzden halk maddi ve manevi güç duruma düşmüş, içinde buldukları durumdan şikâyet edip Sultan'ın şerrinden Allah'a (cc.) yakarmışlardır.²⁵

Ünlü tarihçi İbn İyâs (ö. 930/1524 [?]) o dönemde halkın içinde bulunduğu duruma şöyle tercümanlık etmiştir:

وَقَدْ حَمَلْنَا فَوْقَ مَا لَا نُطِيقُ	فِي دَوْلَةِ الْعُورِي رَأَيْنَا الْعَجَبَ
مِنْ قَلَّةِ الْأَمْنِ وَقَطْعِ الطَّرِيقِ	وَقَدْ كَفَى فِي عَامِنَا مَا جَرَى

Sultan Gavri yönetiminde çok şaşılacak şeyler gördük. Gerçekten bizler güç getiremediğimiz şeylere katlandık.

incelenebilir. 648 (m.1250) ile 784(m.1382) yılları arasında Bahrî Memlûkleri, 784 (m.1382) ile 923 (m.1517) yılları arasında da Burcî Memlûkleri hüküm sürmüştür. Detaylı bilgi için bk. İsmail Yiğit, "Memlûkler", TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004.

²³ Muhammet Sûheyil Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve bilâdi's-Şâm* (Beyrut: Daru'n-Nefâis, 1997), 556.

²⁴ Yiğit, "Memlûkler".

²⁵ Takkuş, *Târîhu'l-Memâlik*, 556.

*Güvenin azalması ve yol kesmelerin meydana gelmesi, içinde bulunduğumuz dönem için yeterlidir.*²⁶

el-Fâkihî'nin yaşadığı Osmanlı döneminde ise Yavuz Sultan Selim (918-926) ve Kanûnî Sultan Süleyman (926-974) gibi büyük padişahların iktidarda olduğu, padişahların içerde ve dışarda etkili olduğu, fetihlerin çoğaldığı, devlet topraklarının genişlediği, huzur ve güvenin yayıldığı Osmanlıların çok güçlü olduğu bir dönemde yaşamıştır.²⁷

Bu dönemde Osmanlılar Asya'dan Balkanlar'a, Balkanlar'dan Avrupa'nın ortalarına kadar ilerlemiştir. Kansu Gavri'nin tahtta olduğu sıralarda Osmanlı Devleti'nin başına h. 918 yılında Yavuz Sultan Selim geçmiştir. Tahta geçtiği sıralarda önünde iki seçenek vardı. Ya batıda Avrupa'nın içlerinde ilerleyecekti ya da doğuda Şii fikirlerini yaymaya çalışan Safevi hükümdarı Şah İsmail'e karşı mücadele edecekti. Sultan Selim ikinci seçeneği seçerek hem Müslümanların aleyhine İspanyollarla gizli iş birliği yapmasından dolayı hem de Şii fikirlerin yayılmasını engellemek amacıyla Şah İsmail'e savaş açmıştır. Onunla girdiği birçok savaşta başarılar elde etmiştir. H. 920 senesinde yapılan Çaldıran Savaşı ise Osmanlı Devleti'nin kesin zaferiyle sonuçlanmıştır.²⁸

Yavuz Sultan Selim, Şah İsmail'i hezimete uğrattıktan sonra Sultan Kansu Gavri'nin daha önce Şah İsmail ile ittifak kurmasından dolayı Memlûklere de savaş açmıştır. Büyük bir orduyla onun üzerine yürümüş, 25 Receb 922 tarihinde Mercidâbık Savaşı meydana gelmiştir. Osmanlı ordusu bu savaşta Memlûk ordusunu ağır bir yenilgiyle yenmiştir. Sultan Kansu Gavri bu savaşta kayıplara karışmıştır. Osmanlı kuvvetleri savaşın ardından halep, Hama, Humus ve Dımaşk şehirlerini ele geçirmiştir.²⁹

Memlûklerin son hükümdarı Melikü'l-Eşref Tomanbay, Sultan Kansu Gavri'den sonra h. 922 senesinde Kahire'de sultanlığını ilân etmiştir. O sıralarda

²⁶ Muhammed b. Ahmet İbn İyâs, *Bedâi' u'z-zuhûr fi vaqâi' u'd-duhur*, thk. Muhmûd el-Arnaûd (Kahire: el-Hey'etu'l-Mısrıyyetu'l-'amme li'l-kitab, 1982), 5/14.

²⁷ İbnu'l-'İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/198-550.

²⁸ Mahmut el-Huveyrî, *Târîhu'd-Devleti'l-Osmâniyye fi 'aşri'l-vustâ* (Mısır: el-Mektebetu'l-Mısrıyye, 2002), 205; Yiğit, "Memlûkler".

²⁹ İbnu'l-'İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/198.

Şam'da bulunan Osmanlı hükümdarı Sultan Selim, Tomanbay'a kendisine itaat etmeye çağırın bir mektup yollamış, gelen bu teklifi reddetmesi ve emîrleri tarafından Osmanlı elçisinin öldürülmesi savaşı kaçınılmaz bir hale getirmiştir. İki ordu arasında şiddetli geçen Ridâniye Savaşı ikinci günde Osmanlılar'ın kesin galibiyetiyle sona ermiştir (29 Zilhicce 922 / 23 Ocak 1517). Savaşın kaçıp daha sonra yakalanılan son Memlûk hükümdarı Tomanbay, Bâbüzüveyle'de idam edilmiştir (21 Rebülevvel 923 / 13 Nisan 1517).³⁰ Mısır'ın alınmasıyla Memlûkler Devleti resmen yıkılmış olup toprakları ve hilâfet makamı Osmanlılara geçmiştir. Böylece Osmanlı Devleti'nde ilk kez Yavuz Sultan Selim halife olmuştur.³¹

Mısır, Osmanlı hâkimiyetine girince Mekke ve Medine ahalisi de Osmanlıların eğemenliğini kabul etmiştir. O dönemde Mekke emîri olan Şerîf Berekât b. Muhammed Hasenî (ö. 932/1525) Mekke'nin anahtarlarını Yavuz Sultan Selim'e takdim etmek ve ona bağlılığını bildirmek için henüz on iki yaşında bulunan oğlu Şerîf Ebû Nüme'y'i (ö. 992/1584) Mısır'a göndermiştir. Hediyelerle Mısır'a geldikten sonra padişahın huzuruna çıkıp bağlılıklarını arz etmiştir. Yavuz Sultan Selim bunun karşılığında ona hıl'at giydirerek birçok hediyeyle birlikte babası Şerîf Berekât'a Mekke emirliği verip onu Mekke'ye geri göndermiştir. Bu tarihten itibaren Mekke ve Medine'deki bütün camilerde cuma hutbeleri Osmanlı hükümdarının adına okunmaya başlanmıştır. Mekke emirinin ataması Osmanlı sultanı tarafından yapılmaya başlandığından Mekke emiri Şerîf Berekât h. 932 yılında vefat ettikten sonra onun yerine oğlu Şerîf Ebû Nüme b. Berekât atanmıştır.³²

Yavuz Sultan Selim'in Mısır ve Hicaz'a hâkim olmasından sonra İhtilaf ve istikrarsızlıklar ortadan kalkmış, halk huzura kavuşmuştur. H. 926 yılında Yavuz Sultan Selim'in vefatının ardından oğlu Kanûnî Sultan Süleyman tahta geçmiştir. Kırk dokuz yıl tahtta kalarak Osmanlı sultanları arasında en uzun süre tahtta kalan padişah olmuştur. Ömrü boyunca İslam dininin izzetini yüceltmek, düşmanlarını yok etmek ve Müslümanların birliğini sağlamak için Allah (cc.) yolunda savaşmıştır. Girdiği on dört

³⁰ İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/198.

³¹ Ahmet Ma'mûr el-'Useyrî, *Mûcezu't-târîhi'l-İslâmî min 'ahdi Âdem ilê 'aşrine'l-Hâdır* (Riyad: Mektebetu'l-melik fehdi'l-vatanî, 1996), 1/331.

³² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mekke-i Mükerrime Emirleri* (Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 2013), 17-19.

savaşı da galibiyetle sonuçlandırıp birçok fetihler gerçekleştirmiştir. Hükümdarlığı döneminde haksız yere bir damla bile kan akıtmayarak adaletli siyaseti sayesinde ihtilaflar ve çekişmeler sona ermiş, halk huzura kavuşmuştur.³³

1.2.1.2.Sosyal Durum

Her toplum kendisinde barındırdığı farklı kesimlerden insanlarla sosyal yapısını oluşturduğu gibi Memlükler Devleti de bünyesinde barındırdığı; yöneticiler, âlimler, tüccarlar ve genel halk tabakası gibi farklı tabakalarla Memlük sosyal yapısını oluşturmaktadır. Memlük toplumu genel bir yaklaşımla ele alındığında başta Mısır ve diğer vilayetleriyle birlikte yönetici sınıf ve halk kesimi olarak iki sınıftan teşekkül etmektedir.³⁴ Detaylı olarak incelendiğinde ise Memlük toplumunun yedi tabakadan oluştuğu görülmektedir. Bu tabakaları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Memlüklerin hükümdar ve üst kesim yöneticilerin içinde olduğu asker ve bürokratlardan oluşan hâkim kesim. Varlık ve müreffeh bir hayat içinde olan bu sınıf, ülkenin bütün kaynaklarına sahiptiler.
2. Büyük sermaye sahibi tüccarlar ile aydın ve sanatkarlardan oluşan seçkin kişiler. Bunlar sultanlara yakın kimselerdi.
3. Âlimler, alt kademelerde çalışan memurlar, orta halli tüccarlar ve esnaflar.
4. Çiftçiler.
5. Zanaatkârlar, küçük tâcirler, küçük esnaflar.
6. Bedevîler ile köylüler.
7. Fakirler ve evi barkı olmayıp sokaklarda kalan yoksullar.³⁵

Bu sosyal tabakalar, bütün vilayetlerde hemen hemene aynıydı. Sadece bazı bedevî Arap aşiretleri ile Hicaz'da durum biraz farklıydı. Buralarda daha çok yerel kurallar geçerli olup yerel toplumsal yapılanma söz konusuydu.³⁶

el-Fâkihî'nin yaşadığı dönem Memlük devletinin son demlerine denk geliyordu. Bu dönemde hükümdarların taht kavgaları, haksızlıkları, halktan kopuk

³³ İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/198-550.

³⁴ Adnan Kara, *Memlük Toplumu: Sosyal Yapı, Şehirler ve İktisadî Faaliyetler* (Ankara: Gece kitaplığı, 2017), 637.

³⁵ Kara, *Memlük Toplumu*, 637.

³⁶ Kara, *Memlük Toplumu*, 637.

olmaları sosyal hayatı çok kötü etkilemiş ve halkı hem maddi hem de manevi açıdan zor duruma koymuştu. Ülkede nüfusun çoğunluğunu oluşturan çiftçiler, küçük tüccarlar, çarşı pazar esnafı ve göçebe Araplar bu dönemde büyük ölçüde yoksullaştı. Çoğunluğu hayvancılıkla uğraşan göçebe Araplar bu yüzden sık sık isyanlar çıkartıp idarecileri zor durumda bırakıyorlardı.³⁷

Osmanlılar döneminde sosyal tabakalar, idareciler, âlimler, tüccarlar, zanaatkârlar ve çiftçilerden müteşekkildi.³⁸ Bu sosyal tabakalar arasında âlimler önemli bir yer teşkil ediyordu. Ezher üniversitesinin Memlûkler döneminde olduğu gibi Osmanlılar döneminde de ilim merkezi olması, idarecilerin Ezher ulemasına ayrı bir değer vermesine sebep olmuştur. Halkta onların devlet nezdindeki konumlarını bildikleri için bir sorunları olduğunda hemen âlimlere müracaat ederlerdi. Bu nedenle Ezher uleması halk ve idareciler arasında bir aracı rolü oynayıp adeta bu iki tabaka arasında köprü vazifesini görmekteydiler. Osmanlı hükümdarlarının İslâm birliğini sağlamak amacıyla yürüttüğü siyaseti ve batılılara karşı mücadeleleri halkı birbirine yakınlaştırmış, birlik ve beraberliği artırmış, huzurlu ve güvenli bir sosyal ortam inşa etmiştir.³⁹

1.2.1.3.İlmi Durum

Memlûkler dönemi, İslâmî ilimlerin gelişimi bakımından İslâm tarihinin altın çağlarından biri olmuştur. Memlûkler Devleti, İslâm dünyasının doğuda Moğol, batıda ise batılı hıristiyanların istilâsına maruz kaldığı bir dönemde kurulmuş olması, vatanlarını terk etmek mecburiyetinde kalan pek çok ulemânın sığınağı olmuştur. Bu nedenle Mısır ve Şâm, Müslümanların en önemli ilim merkezleri haline gelmiştir.⁴⁰ “Mısır, âlimlerin ikamet yeri ve faziletli insanların konakladığı yerdir.” ifadesini kullanarak Mısır’ın ilmi önemine işaret eden Suyûtî (ö. 911/1506) bu bölgede ilim ve

³⁷ Yiğit, “Memlûkler”.

³⁸ Mehmet Öz, “Osmanlılar” (TDV İslâm Ansiklopedisi) (Erişim 06 Ekim 2022).

³⁹ Mahmud Şâkir, *et-Târîhu'l-İslâmî* (Beyrut: Mektebu'l-İslâmî, 2000), 8/96-98; İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şeẓerâtu'z-zeheb*, 10/198-550.

⁴⁰ Yiğit, “Memlûkler”.

âlimlerin çoğalmasında Abbasi hilâfetinin Bağdat'tan Mısır'a taşınmasının da etkisi olduğuna değinmiştir.⁴¹

İlmî faaliyetlere destek veren Memlük sultanları, Eyyûbîler döneminden kalan medreselerin sayısını yeni medreseler yaparak daha da artırmışlardır. Yeni medreseleri sadece Mısır'da inşa etmekle kalmayıp Hicaz ve Şam bölgelerinde hatta kırsal kesimlerde de birçok medrese yapmışlardır. Bunlar arasında Zâhiriyye medresesi, Nâsiriyye medresesi, Cemâliyye ve Mahmudiyye medreseleri o dönemin önemli medreselerinden sadece birkaçıdır. Sultan Gavri tarafından Mekke-i Mükerrreme de medrese inşa edilmiştir.⁴²

Medreselerin çoğunda Sünnî dört mezhepten birinin veya birkaç mezhebin fıkıh dersleri veriliyordu. Fıkıh ilmiyle birlikte dil ilimleri ve farklı dinî ilimlerde okutuluyordu. Bunun dışında az da olsa dâru'l-kurrâ ve dâru'l-hadisler de vardı. Bu medreselerde öğrencilerin ilmî araştırma yapabilecekleri, doküman ihtiyacını karşılayacak birçok kaynak kitapların olduğu zengin kütüphaneleri de mevcuttu. Baş müderrislerin atamaları sultan tarafından yapılırdı.⁴³ Medreselerin ihtiyaçları onlara tahsis edilen vakıflardan gelen gelirlerle karşılanırdı.⁴⁴

Memlükler döneminde Arap dili ve edebiyatı alanında birçok ulemâ yetişmiştir. Nahiv ilminin önemli şahsiyetlerinden olan İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274), Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344), *Kaşru'n-nedâ* adlı eserin yazarı İbn Hişâm el-Ensârî (ö. 761/1360) ve Bahâeddin İbn Akîl (ö. 769/1367) bunların başında gelir. Bunlar dışında Demâmînî (ö. 827/1424), Muhyiddin el-Kâfiyeci (ö. 879/1474), el-Fâkihî'nin çağdaşı Hâlid el-Ezherî (ö. 905/1499) ve Suyûtî (ö. 911/1505) gibi nahiv ilminin önemli şahsiyetleri de bu dönemde yetişmiştir. Arap dilinde yazılmış en geniş ansiklopedik sözlük olan *Lisânu'l-'Arab*'ın yazarı İbn Manzûr (ö. 711/1311) da bu devirde yaşamıştır. Arap nesir ve şiiri bu devirde baya gelişmiştir. Nesirde İbn Abduzzâhir (ö. 692/1293), Kâdî el-Fâzıl (ö. 596/1200) ekolünü devam ettirmiştir. İbn

⁴¹ Abdurrahman es-Suyûtî, *Husnu'l-muhâdara fi târihi Mısr ve'l-Kâhira*, thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim (Mısır: Dâru ihyâi'l-kutubi'l-Arabiyye, 1967), 2/94.

⁴² Said Abdulfettâh 'Aşûr, *Aşru'l-Memâlik fi'l-Mısr ve's-Şâm* (Kahire: Dâru'n-Nahdati'l-Arabiyye, 1976), 341.

⁴³ Yiğit, "Memlükler".

⁴⁴ 'Aşûr, *Aşru'l-Memâlik*, 341.

Hicce (ö. 837/1434), edebiyat türünde önemli yazılar kaleme almıştır. Bu dönemde öne çıkan şairlerin başında, Hz. Peygamberimize (s.a.v.) dair kaleme aldığı kasidesiyle meşhur olan Muhammed b. Saîd el-Bûsîrî (ö. 695/1296 [?]) gelir. Bunun dışında Şihâb Mahmûd b. Süleyman (ö. 725/1325), Safiyyuddin el-Hillî (ö. 749/1348), İbn Nubâte el-Mısri (ö. 768/1366), İbn Ebû Hacele (ö. 776/1375) ve el-Fâkihî'nin çağdaşı Âişe el-Bâûniyye de (ö. 922/1516) şöhret kazanan şairlerdir. Bu devirde Kansu Gavri (ö. 922/1516) gibi memlük sultanlarından da şairler yetişmiştir.⁴⁵

Bu devirde kıraat, tefsir, hadis ve fıkıh dallarında pek çok değerli ulemâ yetişmiştir. İbnu'l-Cezerî (ö. 833/1429), bu dönemde yetişen kıraat ilminin önemli temsilcilerinden biridir. Bu dönemde tefsir alanında meşhur olan müfessirler arasında *Tefsîru'l-Celâleyn* müellifleri Celâluddin el-Mahallî (ö. 864/1459) ve Celâluddin es-Suyûtî'yi (ö. 911) zikredebiliriz. Suyûtî müfessirlerin hayat biyografileri hakkında ilk eseri yazmış, bu geleneği öğrencisi Dâvûdî (ö. 945/1539 [?]) yazdığı *Tabakātu'l-müfessirîn* adlı eseriyle devam ettirmiştir.⁴⁶

Bu dönemde hadis alanında *Şahîh-i Buḥârî* ve *Şahîh-i Muslim*'in en çok kabul gören şerhleri telif edilmiştir. Hadis ricâli'ni ele alan en muteber eserler bu dönemde telif edilmiştir. Bu dönemin en meşhur muhaddisleri arasında imam Nevevî (ö. 676/1277), Hâfız el-İrâkî (ö. 806/1404), İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Bedreddin el-Aynî (ö. 855/1451) gelir. Bunlar dışında el-Fâkihî'nin çağdaşı Şemseddin es-Sehâvî (ö. 902/1497), Ahmet b. Muhammed el-Kastallânî (ö. 923/1517) ve Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) gibi hadis ilminin önemli şahsiyetleri de bu dönemde yetişmiştir.⁴⁷

Bu devirde en çok ders olarak okutulan fıkıh alanında da pek çok ulemâ yetişmiştir. Bu dönemin meşhur fıkıh âlimleri arasında hem el-Fâkihî'nin çağdaşı hem de kardeşi Abdulkâdir el-Fâkihî'nin (ö. 989) Mekke'de hocalığını yaptığı İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567) gelir.⁴⁸ Bunun dışında Şehâbeddin Ahmet b. Ahmet er-

⁴⁵ Yiğit, "Memlükler".

⁴⁶ Yiğit, "Memlükler".

⁴⁷ Yiğit, "Memlükler".

⁴⁸ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 238.

Remlî (ö. 957/1550), İbnu'n-Nakîb el-Halebî (ö. 971/1563), Hatîb eş-Şîrbînî (ö. 977/1570), Bedreddin el-Gazzî (ö. 984/1577) Ömer b. Ahmet eş-Şemmâ' el-Halebî (ö. 936/1529) gibi fıkıh ilminin önemli şahsiyetleri de bu dönemde yetişmiştir.⁴⁹

Memlükler döneminde ilmî faaliyetlerin en belirgin özellikleri arasında telif edilen eserlerin sayı bakımından oldukça fazla olması, daha önce yazılan metinler esas alınarak bunlara pek çok şerh ve hâşiyeler yazılması, hadis çalışmalarının artması gibi bazı özellikler zikredebilir. Bu özelliklerinden dolayı bu dönem şerh-hâşiye dönemi olarak kabul görmektedir.⁵⁰

Osmanlılar dönemine geçişle birlikte ilme olan önemin arttığı özellikle dil ve edebiyat alanlarında gelişme ve ilerlemelerin olduğuna müşahede edilmiştir. Bu gelişmelerin oluşumunda birçok sebep vardır. Bu sebepler arasında en önemlisi de Osmanlı sultanlarının, ilme ve âlimlere verdiği önem ve değerden kaynaklanmaktadır. Âlimler için yeni medrese ve dergahlar inşa edip onları oralara yerleştirmişlerdir. Oradaki ihtiyaçlarını karşılamak için bütün maddi imkanları seferber etmişlerdir. Bu dönemde Arapça eserlere ilgi artmış, şerh ve hâşiye çalışmaları alabildiğince çoğalmıştır. Mısır ve Şam beldeleri, Anadolu ve Hicaz'a yakın olması hasebiyle Osmanlı'ya ait şehirler arasındaki geçişlerin merkezi olmuştur.⁵¹

Mekke-i Mükerrreme, her zaman olduğu gibi el-Fâkihî'nin yaşadığı dönemde de dünyanın her yerinden Müslümanların hac farizalarını yerine getirmek için bir araya geldikleri ve âlimlerin buluştuğu bir yer haline gelmiştir. Bu durum, Hicaz'da ilmî faaliyetlerin kesintisiz sürdürülmesine yardımcı olmuştur. el-Fâkihî de bu durumdan faydalanarak hac ve umre ibadeti için gelen çağdaşlarından faydalanmış ve birçok öğrenci okutmuştur.⁵²

⁴⁹ Ahmet Özel - Cengiz Kallek, "Zekeriyyâ el-Ensârî" (TDV İslâm Ansiklopedisi) (Erişim 08 Ekim 2022).

⁵⁰ Ferhat Gökçe, "Türkiye'de Memlükler Dönemi Hadis Çalışmaları", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013), 11/41.

⁵¹ Ebu'l-Mekârim Necmuddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî ed-Dimaşkî, *el-Kevâkibu's-sêira bi a'yâni'l-mieti'l-âşire*, thk. Halil Mansur (Beyrut: Dâru'kutubi'l-ilmîyye, 1997), 2/26.

⁵² Yûsuf b. İlyân Serkîs, *Mu'cemu'l-maṭbû'âti'l-Arabiyye ve'l-mu'arreb* (Kahire: Matba'atu Serkîs, 1928), 2/1431.

1.2.2. el-Fâkihî'nin Hayatı

1.2.2.1. İsmi ve Nisbesi

Tabakat kitaplarında tercih edilen görüşe göre tam adı Cemâluddîn Abdullah b. Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammad b. Ömer b. Abdullah b. Ebû Bekir b. en-Nûr, el-Mekkî, el-Fâkihî, en-nahvî, eş-Şafîî'dir (ö. 972/m.1564).⁵³

el-Fâkihî, h. 899 (m.1493) yılında Mekke'de doğmuştur.⁵⁴ Mekke'de doğup, yetiştiği ve vefatına kadar orada kaldığından el-Mekkî ile nisbet edilmiştir. "Cemâluddîn" lakabıyla anıldığı gibi kaynaklar da "Afûfuddîn" olarak da lakablandığı aktarılmıştır.⁵⁵

Biyografi kitaplarında ismi hakkında farklı görüşler de zikredilmiştir. Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657), isminin Ahmet b. Cemâl ya da Abdullah b. Ahmet olduğunu zikretmiştir.⁵⁶ Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1920) ise isminin Ahmet b. Abdullah olduğunu zikretmiştir.⁵⁷ Diğer biyografi eserleri incelendiğinde bu görüşlerin isabetli olmadıkları ortaya çıkmaktadır. Nitekim el-Fâkihî'nin ilk hayatını ele alan el-Ayderûs (ö. 1038) ve diğer biyografi âlimleri adının Abdullah olduğunu Ahmet ise babasının ismi olduğunu zikretmiştir.⁵⁸ Nitekim Kâtip Çelebi'nin kendisi bile tereddüd içinde olduğundan iki görüşü zikretmekle yetinmiştir. İsmail Paşa'da kendisiyle çalışmaktadır. Nitekim ilk etapta isminin Ahmet b. Abdullah olduğunu zikretmiş olup, eserinin başka bir yerinde ise isminin Abdullah b. Ahmet olduğunu aktarmıştır.⁵⁹ Büyük bir ihtimalle bu iki biyografi âlimi onun adını babasının adıyla karıştırmıştır.⁶⁰

⁵³ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 249; Muhammed b. Abdîrahmân es-Sehâvî, *ed-Đav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'* (Beyrut: Dâru mektebeti'l-hayat), 2/34.

⁵⁴ Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melayin, 2002), 4/69.

⁵⁵ Serkîs, *Mu'cemu'l-maṭbû'ât*, 2/1431.

⁵⁶ Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1352.

⁵⁷ Bağdatlı İsmail paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, nşr. Muhammed Şerefuddîn (Beyrut: Dâru ihyâu't-turâsi'l-Arabî, 2008), 3/256.

⁵⁸ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 249; Serkîs, *Mu'cemu'l-maṭbû'ât*, 2/1431.

⁵⁹ İsmail paşa, *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*, 4/202.

⁶⁰ Ali İbn Fetêşe, *Mucibu'n nîdâ ilâ şerhi Kaṭrı'n-nedâ li Abdullah bin Ahmet el-Fâkihî* (ö. 972) "min huṭbeti'l-muellif ilâ faşli'n-nekira ve'l-ma'rife." *Dirâse ve taḥkîk* (Cezayir: Kasdi Merbah Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010), 18.

“el-Fâkihî” kelime olarak ismu’l-mensup olup “meyve satan” kişiye nisbet edilmiştir.⁶¹ Birçok kişi bu isimle lakaplanmıştır. Bazıları gerçekten meyve sattıkları için bu lakabı almıştır. Örneğin, Ebû Ammâr Ziyâd b. Meymûn el-Fâkihî (ö. 151-160) meyve sattığı için bu lakapla meşhur olmuştur. Bazıları da dedelerine nisbeten bu ismi almıştır.⁶² Müellifin kendisi, kardeşleri, babası ve dedeleri hatta amcaları bile bu lakabı almışlardır. Fakat biyografi kitaplarında bu ailenin hangi sebeple bu lakabı aldıkları hususunda bir bilgi verilmemiştir.⁶³

el-Fâkihî h. 972 (m.1564) yılında mekke’i mükerreme’de, 73 yaşında vefat etmiştir.⁶⁴ Tabakat eserleri el-Fâkihî’nin doğum ve vefat tarihi hususunda ihtilaf etmemiştir.

1.2.2.2. Ailesi

el-Fâkihî ilim ve edebiyat ehli bir aileye mensuptur. Babası Ahmet hem muhaddis hem de nahiv âlimiydi. Dedesi Ali (ö.880) hadis, fıkıh, edebiyat ve nahiv gibi birçok dalda derin bilgi sâhibi bir âlimdi. Büyük dedesi de hem fakîh, edîp hem de şairdi. Dedelerinden gelen ilim geleneğini el-Fâkihî ve kardeşleri de devam ettirdi. Kardeşi Abdulkâdir (ö.989) âlim, şair ve birçok alanda eser telif etmiş ilim adamıydı. Diğer kardeşi Muhammed de (ö.992) Hanbeli fakîhi, edebiyatçı ve birçok eser yazmış bir âlimdi. Kardeşleri arasında sadece Ömer ilimle meşgul olmadı.⁶⁵ el-Ayderûs bu üç kardeş hakkında şu ifadeleri kullanır: “*Bu üç kardeşin hayatı çok şaşırtıcıdır. Üçü de fazilet sahibi birer ilim ehli insanlardı. Her biri diğerinden on yıl arayla vefat etmiştir. Aralarında ilk vefat eden Şeyh Abdullah el-Fâkihî olmuş. On yıl sonra Abdulkâdir vefat etmiş. En son et-Terceme yazarı Muhammed vefat etmiştir.*” Böyle ilim ehli bir ailede doğup büyümek el-Fâkini’nin şahsiyetinin gelişmesine elbette etki etmiştir. Öyle ki kardeşleri arasında temayüz etmiş diğer kardeşlerinden daha fazla üne kavuşmuştur. Nitekim Cârullah b. Fehd (ö. 954/1547), Fâkihî’nin babasından

⁶¹ Mustafa Kâtib Çelebi, *Sullemu’l-vuşûl ilâ tabakâti’l-fuhûl*, thk. Mahmut Abdulkâdir el-Arnaûd (İstanbul: İrcica kütüphanesi, 2010), 5/175.

⁶² İzzüddîn Ali b. Muhammed el-Cezerî İbnu’l-Esir, *el-Lubâb fi tehzi’l-Ensâb* (Beyrut: Dâru sâdir), 2/409.

⁶³ İbn Fetêşe, *Mucîbu’n nidâ*, 25.

⁶⁴ el-Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 250.

⁶⁵ Sâlih b. Hüseyin el-‘Âid, *Şerhu’l hududi’n-nahviyye li Abdullah bin Ahmet el-Fâkihî “dirâse ve tahkîk”* (Riyad: el-İmâm Muhammed b. Suudi’l-İslâmi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1982), 2.

bahsederken Fâkihî'nin kardeşlerine üstünlüğüne değinir. el-Ayderûs, Cârullah'ın sözünü şöyle nakleder: “Şeyh Ahmet birkaç evlilik yapar. Bu evliliklerden çocukları olur. Habeşistanlı eşinden doğan oğlu Abdullah, çocukları arasında en çok temayüz eden bir şahsiyet olmuştur.”⁶⁶

Aşağıda sırayla babasının, dedelerinin ve Kardeşlerinin hayatlarından bahsedilecektir.

Babasının tam adı Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammad b. Ömer b. Abdullah b. Ebû Bekir el-Şihâb b. En-Nur el-Fâkihî, el-Mekkî, eş-Şafii'dir. İleride hocaları hakkında bilgi verilirken babasının hayatı hakkında detaylı bilgi verilecektir.⁶⁷

Dedesinin tam adı Ali b. Muhammed b. Ali b. muhammed b. Ömer b. Abdullah b. Ebû Bekir, el-Mekki, eş-şafii'dir. H.836 yılında Mekke-i Mükerrreme'de doğdu. Orada eğitimini aldı. İlk önce *Kur'ân -ı Kerîm*'i hifzetti. Sonrasında İmam Nevevinin *Arba'ini*'ni ve *Minhacı*'nı, İbni Malik'in *Elfiyyesi*'ni, Ebu'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) *Telhîş* ve el-*Umde*'sini, İbnu'l-Hâcib'in (ö. 646/1249) *eş-Şâfiyesini* ezberledi. Zamanının birçok ileri gelen âlimlerinden ders aldı. Şafii fikhını imam Celâluddin es-Suyûtî'nin de (ö. 911/1505) hocası olan Sâlih b. Ömer el-Bulkînî'den (ö. 868/1464) aldı. İbn Yunus el-Meğribî (ö. 878), el-Kâfiyecî (ö. 879/1474) ve daha nice ilimlerde otorite âlimden ders aldı. Fıkıh, usul, gramer, meânî, beyan ve daha birçok ilimde derin bilgi sahibi oldu. Hatta ona tedris ve fetva verme yetkisi verildi. H.880 yılında ramazan ayında Mekke'de vefat etti.⁶⁸

Büyük dedesinin tam adı Ali b. Muhammed b. Ömer b. Abdullah b. Ebû Bekir, el-Mekkî'dir. el-Fâkihânî lakabıyla bilinir. Mekke-i Mükerrreme'de doğdu. Orada ilk eğitimini aldı. Ergenlik çağına geldikten sonra hem ilim öğrenmek hem de çalışıp geçimini sağlamak için Mısır ve Şam'a gitti. Mısır'da Muhammed b. Ömer el-Belbeysî'den (ö. 792) *Sahîh-i Müslim* derslerini aldı. Daha sonra edebiyata ilgi duydu. Edebiyatla ilgili olan arûz, nahiv vb. ilimlere yöneldi. Yahya el-Tilmisânî el-

⁶⁶ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 181.

⁶⁷ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 181.

⁶⁸ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi*, 5/324.

Medinâ'den (ö.?) edebiyat dersleri aldı. Edebiyatta o kadar ilerledi ki birçok kaside nazmetti. Kasideleri çok beğenilirdi. Fıkıh derslerine de çok önem veriyordu. Cemâluddîn b. Zahîra el-Mehzûmî'den (ö. 817) fıkıh dersleri aldı. Zebî'te tasavvuf âlimi şeyh İsmail el-Ceberûtî'nin (d. 722/ö.?) cemaatine intisap etti. Yemen'e çokça giderdi. Yemen hükümdarı Melik'ul-Eşref ve oğlu Nasır ona ihsan da bulunurdu. Arkadaşı el-Fâsî (ö. 832) onun hakkında şöyle der: "*Tâif vadisinde iken bana şiirler okur ben de onu dinlerdim. O dindar, hayâlı ve müriüvetini koruyan bir şahıstı. Onunla arkadaşlık yaptığımız esnada onda hep övülen hasletler görürdük.*"⁶⁹ H. 818 yılında Ramazan'ın on altısında yaklaşık elli yaşında Mekke'de vefat etti. Mu'alla kabristanına defnedildi.⁷⁰

el-Fâkihî'den sonra dünyaya gelen kardeşinin tam adı Abdulkâdir b. Ahmet b. Ali el-Fâkihî, el-Mekkî'dir. H. 920 yılında Mekke'de doğdu. Çok faydalı eserler yazdı. Huccetu'l-İslâm el-Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) yazdığı *Bidâye* adlı eseri üzerine biri diğerinden hacim bakımından daha büyük olan iki şerh yazdı. Farklı ilim dallarında birçok eser telif etti. Her bir ilmi meseleye dair bir risale yazardı. el-Ayderûs onun eserleri hakkında şöyle der: "*Gerçekten o birçok eser yazarak Celâlettin Suyûti'ye benzer. Öyle ki her bir ilmi meseleye dair bir risale telif ederdi.*"⁷¹ Birçok hocadan ders aldı. En meşhur hocası İbn Hacer el-Heytemî'dir. Hocasının fazileti hakkında eser derledi. H. 989 yılında Mekke'de vefat etti.⁷²

Diğer kardeşinin tam adı Ebu's-Suadât Muhammed b. Ahmet b. Ali el-Fâkihî, el-Mekkî, el-Hanbelî'dir. H. 923 yılında Mekke'de doğdu. Birçok ilimde bilgi sahibiydi. Dört fıkıh mezhebini okudu. Zamanın ileri gelen âliminden dersler aldı. Doksandan fazla hocadan ders aldığı ve ona icazet verildiği nakledilir. Hocaları arasında Ebu'l-Hasan el-Bekrî (ö. 952/1545), İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), Şeyh Muhammed el-Hattâb (ö. 954/1547) zikredilir. Birçok eser ezberledi. Ezberleri arasında yedi kirâat imamına göre *Qur'ân-ı Kerîm'i*, imam nevevi'nin *Arba'ini*, Nesefî'nin (ö. 537/1142) *el-'Akâid'i*, İbn Kudâme'nin (ö. 620/1223) hanbeli fıkıh

⁶⁹ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 6/2.

⁷⁰ es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi'*, 6/2.

⁷¹ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 316.

⁷² el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 316.

kitabı *el-Mukni'* ve *Cem'u'l-cevâmi'*, İbn Mâlik'in *Elfiyye'si*, *Telhîşu'l-miftâh* ve daha birçok eser zikredebiliriz. Yazdığı eserler arasında *Nuru'l-ebşâr* şerhi zikredilebilir. Hindistan ve Hadramevt'e ilmi seferler düzenledi. Bu seferleri esnasında Hadramevt'un sâdatlarından olan Bâ Alevî (Benî Alevî) ailesine dair akaid eseri telif etti. Daha sonra Mekke'ye geri döndü. H. 992 yılında Mekke'de vefat etti.⁷³

1.2.2.3.Hocaları

el-Fâkihî'nin hayatı incelediğinde birçok eser ve büyük bir bilgi birikimine sahip olduğu fark edilir. Hiç şüphesiz bu kadar değerli eserleri yazmasında hocalarının katkıları inkâr edilemez. Kaynaklarda Kendisinin birçok hocadan ders aldığı aktarılır. Fakat kaynaklarda hocaları hakkında fazla bir malumat yoktur. Hangi âlimlerin yanında okuduğu bilgisi mevcut değildir. Sadece babasının yanında eğitim aldığı zikredilir.⁷⁴

Babasının tam adı Ahmet b. Ali b. Muhammed b. Ali b. Muhammad b. Ömer b. Abdullah b. Ebû Bekir eş-Şihâb b. en-Nur el-Fâkihî, el-Mekkî, eş-Şafii'dir. H. 868 yılının Şâbân ayında Mekke'de dünyaya geldi. *Kur'ân-ı Kerîm'i* ezberledi. İmam nevevî'nin (ö. 676/1277) kırk hadisini, İbn Mukri'nin (ö. 837/1433) *el-irşâdı'nı* ve İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1274) *Elfiyye'sini* ezberledi. Muhibbuddin et-Taberî (ö. 694/1295) ve Burhân b. Zahîra'nın (ö.?) yanında ders aldı.⁷⁵ Muhammed b. Abdurrahman es-Sehâvî (ö. 902/1497), eserinde onun hakkında şu övgü dolu ifadeleri kullandı: "*Mekke ve Medine'de benden ders alırdı. Çokça Kâhireye gelir, yanımda Ebû Dâvûd'un Sünen'ini okurdu. O çok bilgili, zeki ve sevecen biriydi.*"⁷⁶ Habeşistanlı, Mekkeli ve Medineli üç bayanla evlendi. Habeşistanlı eşinden Abdullah el-Fâkihî diğerlerinden de Abdulkâdir, Muhammed ve Ömer adlarında dört oğlu oldu. Ömer dışında diğerleri ilim okudu ve hepsi de ilimlerde otorite oldu. Fakat kardeşler arasında Abdullah diğerlerinden daha fazla temayüz etti. Ahmet el-Fâkihî çokça Kahire'ye gider büyük şahıslarla görüşürdü. Kendi el emeğiyle çalışıp mallar ve arsalar elde eder ve onları imar ederdi. Ömrünün sonunda zayıf düştü. H.936 yılının muharrem ayının

⁷³ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 363.

⁷⁴ Serkîs, *Mu'cemu'l-maṭbû'ât*, 2/1431.

⁷⁵ Es-Sehâvî, *ed-Ḍav'u'l-lâmi'*, 2/34

⁷⁶ es-Sehâvî, *ed-Ḍav'u'l-lâmi'*, 2/34.

ondokuzun da Perşembe günü ikindiden sonra yakalandığı şiddetli ishalden dolayı vefat etti. Cuma sabahı cenaze namazı kılınıp Mekke'nin Şa'bu'l-aksâ denilen mevkiinde babası ve dedesinin yanına defnedildi.⁷⁷

1.2.2.4.Öğrencileri

Biyografi kitapları onun hayatını zikrederken öğrencileri hakkında bir bilgi aktarmamıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda sadece iki öğrencisi tespit edilmiştir. Öğrencilerinin hayatları hakkında şu bilgiler mevcuttur:

1. Abdurrahim b. Ebû Bekir b. Hassân el-Mekkî el-Hanefî (ö. 1014)

Mekke'de doğup büyüdü. Orada *Qur'ân-ı* hıfzetti. Mekke ve Medine'nin ileri gelen âlimlerinden ders aldı. Hocaları arasında yaşadığı asrın Sîbeveyh'isi kabul edilen Abdullah b. Ahmet el-Fâkihî, 'allâme İbn Hacer el-Heytemî (ö. 974/1567), şeyh Takıyyüddîn ibn Fehd el-Mekkî (ö. 871/1466) ve başka birçok hocadan ders aldı. Kendisi muhaddis, fakîh ve nahiv âlimiydi. Birçok ilimde bilgi sahibiydi. Vera' ve takvâ sahibi birisiydi. İnsanlar arasına fazla girmez, dünyalık rütbelere kaçınırdı. İlim ehlini çok sever bütün vaktini ilimle geçirirdi. Ondan da Abdulkâdir b. Muhammed et-Taberî el-Mekkî (ö. 1033/1624), Abdurrahman el-Mürşidi (ö.1037/1627) vd.'den ders aldı. H. 1014 yılında Mekke-i Mükerrime'de vefat etti.⁷⁸

2. Muhammed b. Yahya b. Mükrim el-Taberî el-Hüseynî el-Mekkî (h.1018)

Hicri 937 yılında Mekke-i Mükerrime'de dünyaya geldi. Zamanının ileri gelen âlimlerinden ders aldı. Ebû Amr (ö. 154/771) kıraatının ed-Dûrî (ö. 248) tarihiyle *Qur'ân-ı* hıfzetti. Abdullah el-Fâkihî'nin yanında Arapça eğitimi aldı. Ebû'l-Feth el-Cinânî'nin (ö.?) yanında fıkıh dersleri aldı. Hadis alanında *el-İrşât* metnini ve diğer hadis metinlerini İbn Hacer el-Heytemî'nin yanında okuyup ezberledi. H. 1018 yılında Mekke-i Mükerrime'de vefat etti. Ma'lâ kabristanına defin edildi.⁷⁹

⁷⁷ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 181.

⁷⁸ Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh el-Muhibbî, *Hulâşatu'l-eşer fi a'yâni'l-karni'l-hâdi aşer* (Mısır: Matbaatu'l-Vehbiyye, 2012), 2/406.

⁷⁹ Abdullah Mirdâd Ebu'l-Hayr, *el-Muhtaşar min kitâbi Neşru'n-nûr ve 'z-zehr fi terâcimi efâdili Mekke*, thk. Muhammed Sait El-Âmûfî, Ahmet Ali (Cidde: 'Âlemu'l-me'rife, 1986), 459.

1.2.2.5. İlmî ve Edebi Şahsiyeti

Mekke-i Mükerrerme’de doğup büyüyen el-Fâkihî eğitimini burada tamamladı. İlim ehli ve maddî açıdan durumları iyi bir ailede büyüdü.⁸⁰ Bu da onun ilme yönelmesinde ve ilimde yükselmesine etki etti. Daha on sekiz gibi genç yaşlarda çok değerli eserler kaleme aldı. Bu, onun daha genç yaşlarda derin bir bilgi birikimine sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Kaynaklarda zamanının büyük âlimlerinden olduğu ve bütün ilimlerde bilgi sahibi olduğu zikredilir. Özellikle de nahiv ilminde derin bilgiye sahipti. Öyle ki nahiv ilminde kitaplar telif eder kitaplara şerhler yazardı. Öğrenciler özellikle ondan Arapça dersleri almak için yanına gelirlerdi.⁸¹

el-Ayderûs, el-Fâkihî’nin hayat biyografisini yazarken hakkında şu övgü dolu sözleri dizmiş: *“Sonuç olarak onun hakkında şunu diyebiliriz ki, zamanında nahiv ilminde, onun bir benzeri yoktu. O nahiv ilminde Allah’ın (cc.) âyetlerinden bir âyetti. Hatta o zamanının Sîbeveyh’isiydi.”*⁸²

Biyografi kitaplarında verilen bilgilere göre Mısır seferi dışında başka bir yere gittiği bilinmemektedir. Mısır’a kaç yaşlarında gittiği ve ne için gittiği hakkında bir bilgi mevcut değildir. Mısır seferi ise şöyle aktarılır; bir ara Ezher Câmîi medresesine gider. Orada öğrencilerden birinin hocalarının yanında *Kaṭru’n-nedâ* üzerine yazdığı şerhi okuduğunu görür. Kitabı okurken bir yerde takılırlar ve bir türlü çözemezler. Bunu gören el-Fâkihî takıldıkları yeri rahatlıkla çözer. Onlara bu kitabı kendisinin yazdığını söyler. Ama oradakiler ona inanmazlar. Bunun üzerine el-Fâkihî eseri kendisinin yazdığına dair deliller getirir. O vakit orda bulunan Mekkeliler de şahitlik edip onu tasdik ederler.⁸³

1.2.2.6. el-Fâkihî’nin Eserleri

el-Fâkihî, hayatı boyunca ilimle meşgul olup birçok eser telif etmiştir. Kendisi diğer ilimlerde de bilgi birikimine sahip olmasına rağmen eserlerinin çoğunu nahiv ilmine dair yazmıştır.⁸⁴ Bu eserler sayesinde diğer âlimler tarafından tanınmış ve kabul

⁸⁰ el-Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 182.

⁸¹ Serkîs, *Mu’cemu’l-maṭbû’ât*, 2/1431; el-Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 249.

⁸² el-Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 249.

⁸³ el-Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 250.

⁸⁴ Serkîs, *Mu’cemu’l-maṭbû’ât*, 2/1431; el-Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 249-250.

görmüştür. Biyografi âlimleri onun eserlerinden övgüyle bahsetmiştir: “*Bu kitap (Mucîbu’n nidâ), güzelliğin zirve noktasındadır.*”⁸⁵ Başka bir eserine de (Şerhu kitâbi’l hudud fi’n-naḥv) şu övgüler serdedilmiştir: “*Daha önce bu tarzda yazılan eserler onu geçememiştir.*”⁸⁶

Biyografi kitapları, el-Fâkihî’ye toplamda sekiz eser nisbet etmiştir. Bu eserlerden ilk beşinin el-Fâkihî’ye aidiyetinde ittifak edilmiştir. Fakat diğer üç eser hakkında ise aşağıda da değinileceği gibi ihtilaf edilmiştir. Bu eserlerin bazıları basılmış olup bazılarının ise basım bilgisi mevcut değildir. Bu eserleri aşağıda görmek mümkündür:

1. *Mucîbu’n-nidâ ilâ şerhi Kaṭri’n-nedâ*

el-Fâkihî’nin, İbn Hişâm el-Ensârî’nin *Kaṭru’n-nedâ* adlı eserine yazdığı şerhtir. Bu şerh, *Kaṭru’n-nedâ* üzerine yazılmış şerhler arasında temayüz etmiş şaheser bir eserdir.⁸⁷ Biyografi âlimleri, “*Bu kitap, güzelliğin zirve noktasındadır.*”⁸⁸ gibi ifadeleriyle eserin önemine işaret etmişlerdir. el-Fâkihî, metni mezc usulüyle şerh etmiştir. Mezc usulünü o kadar güzel bir şekilde kullanmış ki, neredeyse metin ve şerh birbirinden ayırt edilemeyecek derecede iç içe katmıştır.⁸⁹ Dr. Mümin Ömer el-Bedârin tarafından Mısır’da bulunan Aynu şems üniversitesinde doktora tezi olarak tahkik edilmiştir. 2008 yılında Umman da bulunan Dâru’l-‘Osmâniyye yayınlarında neşredilmiştir. Bu eser, çalışmanın esas kaynağını oluşturdu için ileride daha detaylı bilgi verilecektir.

2. *Hududu’n-naḥv*

*Hududu’n naḥv*⁹⁰ adlı bu eser, 1978 yılında Dr. Abdullatif el-Abdu’nun tahkikiyle *el-Hudud fi şelâsi mesêil* adlı eserin içinde Dâru’l-neḥdatu’l-‘Arabiyye yayınlarında neşredilmiştir.⁹¹ Daha önce 1849 yılında Hindistan’ın Kalkuta şehrinde

⁸⁵ el-Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 249-250.

⁸⁶ el-Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 249-250.

⁸⁷ el-Bedârîn, *Mucîbu’n-nidâ*, 45.

⁸⁸ el-Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 249-250.

⁸⁹ el-Bedârîn, *Mucîbu’n-nidâ*, 46.

⁹⁰ el-Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 249-250.

⁹¹ İbn Fetêşe, *Mucîbu’n nidâ*, 21.

de basılmıştır.⁹² Bu eser, yüz kırk yedi (şerhte verilen tanımlarla birlikte iki yüz üç) tariftten oluşmaktadır. Kısa ve kolay anlaşılır bir dille konuların tanımlarını sırayla vermiştir.⁹³ Mukaddimesinde bu kitabı yazma sebebini şöyle açıklamaktadır: “Kendisine karşı gelemediğim bir zat, benden kendisi için nahiv ilminde kullanılan meşhur ve tercih edilen tanımları ve bunlarla irtibatlı olan konuların tanımlarını bir kitapta toplamamı istedi. İsteğini kabul ettim. Allah’tan (cc.) muvaffakiyetler dileyerek, sadece tanımları zikredecek bir kitap yazmaya başladım.”⁹⁴

el-Fâkihî’den önce gramer terminolojisinin açıklanmasına dair birçok eser telif edilmiştir. Kisâî’nin (ö. 189/805) *Kitâbu’l-Hudûd*’u ile Ferrâ’nın (ö. 207/822) *Kitâbu’l-Hudûd*’u bu alanda yazılan ilk eserlerdir. el-Fâkihî’de bu çalışmasıyla Ferrâ’nın metodunu tâkip etmiştir.⁹⁵ Eseri meşhur ve tercih edilen tanımları kapsadığı için diğer eserlerden temayüz etmiştir. Nitekim el-Ayderûs, bu kitabı tanıtırken eserden şöyle bahsetmiştir: “Nahiv konularının tanımlarını yapıp birkaç sayfada toplamıştır. Sonrasında bu tanımları şerh ederek kitap haline getirmiştir. Daha önce bu tarzda yazılan eserler onu geçememiştir.”⁹⁶

3. *Şerhu kitâbi’l-ḥudud fi’n-naḥv*

*Şerhu kitâbi’l ḥudud fi’n naḥv*⁹⁷ adlı bu eser, yukarıda bahsedilen *Hududu’n-naḥv* metnin şerhidir. D. Ramazan Ahmet ed-Dumeyri tarafından tahkik edilmiştir. 1988 yılında Mısır’da Dâru’t-tedâmun yayınlarında basılmıştır.⁹⁸

4. *Keşfu’n-nikâb ’an muḥaddirâti Mulḥatu’l-i’râb*

el-Fâkihî’nin yazdığı *Keşfu’n nikâb ’an muḥaddirâti Mulḥatu’l-i’râb*⁹⁹ adlı bu eser, Ebû Muhammed Kâsım b. Alî el-Harîrî’nin (ö. 516/1122) nahiv ilmine dair manzum olarak yazdığı *Mulḥatu’l-i’râb* adlı eserine yazdığı küçük bir şerhtir.¹⁰⁰ Bu

⁹² Serkîs, *Mu’cemu’l-maḥbû’ât*, 2/1431.

⁹³ el-Bedârîn, *Mucîbu’n-nidâ*, 23.

⁹⁴ Abdullah el-Fâkihî, *Şerhu kitâbi’l-ḥudud fi’n naḥv*, thk. Ramazan Ahmet ed-Dumeyrî (Kahire: Mektebetu vehbe, 1993), 47.

⁹⁵ İsmail Durmuş, “Nahiv” (TDV İslâm Ansiklopedisi, ts.) (Erişim 15 Ekim 2022).

⁹⁶ el-Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 249-250.

⁹⁷ el-Ayderûs, *en-Nûru’s-sâfir*, 249-250.

⁹⁸ el-Bedârîn, *Mucîbu’n-nidâ*, 24.

⁹⁹ ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 4/69.

¹⁰⁰ Serkîs, *Mu’cemu’l-maḥbû’ât*, 2/1431.

manzum eser, toplamda üç yüz yetmiş sekiz beyitten oluşmaktadır. Daha önce el-Harîrî'nin kendisi de *Şerhu Mulḥati'l-i'râb* adıyla eserini şerh etmiştir.¹⁰¹

Keşfu'n-nikâb adlı bu eser, ilk önce h.1327 yılında Kahire de bulunan Dâru İhyâi'l-kutubi'l-'Arabîyyeti'l-kubrâ yayınlarda basılmıştır. Daha sonra h. 1373 yılında Mısır da Mustafa el-Bâbî el-Halêbî yayınlarda neşredilmiştir.¹⁰²

5. *el-Fevâkihu'l-ceniyye 'alâ Mutemmimeti'l-Âcurrûmiyye fi ilmi'l-Ârabiyye*

el-Fâkihî'nin, Şemsuddîn Muhammed b. Muhammed el-Hattâb er-Ruaynî (ö. 954/1547) tarafından yazılmış olan *Mutemmimetu'l-Âcurrûmiyye fi ilmi'l-'arabiyye* adlı eserine yazdığı şerhtir. el-Fâkihî h. 956 yılında eserin yazımını tamamlamıştır.¹⁰³ el-Ayderûs eseri tanıtırken “*Kitabını en güzel bir şekilde yazmıştır.*”¹⁰⁴ gibi ifadeler kullanarak eserden övgüyle bahsetmiştir.

el-Hattâb'ın *Mutemmimetu'l-Âcurrûmiyye* adlı eseri, İbn Âcurrûm'un (ö. 723/1323) yazdığı *el-Âcurrûmiyye* metnine yazılmış küçük bir şerhtir.¹⁰⁵ el-Fâkihî'nin yazdığı *el-Fevâkihu'l ceniyye 'alâ Mutemmimeti'l Âcurrûmiyye fi ilmi'l Ârabiyye* şerhini, Mahmud Muhammed Nasar tahkik etmiştir. Dâru'l-kutubi'l-'ilmiyye yayınlarda 2004 yılında basılmıştır.¹⁰⁶ Daha önce Kahire de h.1298, 1302, 1304, 1306, Bulak'ta 1309 yıllarında da basımı yapılmıştır.¹⁰⁷

6. *Şerhu'l-Âcurrûmiyye*

el-Ayderûs, İbnu'l-İmâd el-Hanbelî (ö. 1089/1679) ve Yusuf b. İlyân Serkîs (ö.1357/1932) gibi biyografi âlimleri, *Şerhu'l-Âcurrûmiyye* adlı bu eserin el-Fâkihî'ye ait olduğunu, İbn Âcurrûm'un (ö. 723/1323) yazdığı *el-Âcurrûmiyye* metnine yazdığı

¹⁰¹ Hulusi Kılıç, “Harîrî” (TDV İslâm Ansiklopedisi,) (Erişim 15 Ekim 2022).

¹⁰² Abdulaziz b. İbrâhîm İbn Kâsım, *ed-Delîlu ile'l-mutuni'l-'ilmiyye* (Riyad: Dâru's-sumey'î, 2000), 502-504.

¹⁰³ Serkîs, *Mu'cemu'l-maḥbû'ât*, 2/1431.

¹⁰⁴ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 249-250.

¹⁰⁵ Ferhat Koca, “Hattâb” (Erişim 14 Ekim 2022).

¹⁰⁶ el-Bedârîn, *Mucibu'n-nidâ*, 24.

¹⁰⁷ Serkîs, *Mu'cemu'l-maḥbû'ât*, 2/1431.

bir şerh olduğunu zikretmişlerdir.¹⁰⁸ Kaynaklarda bu kitabın basım bilgisi mevcut değildir.

Bu eser, biyografi eserlerinde geçmesine rağmen Sâlih b. Hüseyin el-‘Âid yüksek lisans tezinde bu eser ile daha önce bahsettiğimiz *el-Fevâkihu'l ceniyye ‘alâ Mütemmimeti'l Âcurrûmiyye fi ilmi'l Ârabiyye* adlı eserin aynı kitap olduğunu iddia etmektedir. Gerekçe olarak el-Fâkihî gibi nahiv ilminde yazdığı kitaplarla meşhur olmuş bir zatın diğer kitaplarının birçok nüshasının günümüze kadar ulaştığı halde bu eserin bir nüshasının bulunmaması ve el-Fâkihî'nin bir eseri yazdığına diğer eserlerine atıfta bulunduğu halde hiç bu esere atıfta bulunmamasını delil olarak zikreder.¹⁰⁹ Fakat şunu diyebiliriz ki el-Fâkihî'nin eserlerinde bir diğer eserine atıfta bulunmaması ve eserin bir nüshasının günümüze ulaşmamasından dolayı bu eserin olmadığına hükmetmek bir zandan ibaret olsa gerek. Nitekim biyografi eserleri bu iki eseri ayrı ayrı zikretmiş olmaları bu eserin varlığının en büyük delilidir.¹¹⁰

7. *Husnu't-tevessul fi âdâbi ziyâreti efdâli'r-rusul*

Bu eserin el-Fâkihî'ye aidiyeti konusunda ihtilaf edilmiştir. Hayreddin ez-Ziriklî (ö. 1396/1976) eserinde, bu kitabın el-Fâkihî'ye ait olduğunu zikreder.¹¹¹ Yûsuf b. İlyân Serkîs (ö. 1932), eserinde Nûruddîn Alî b. Abdillâh es-Semhûdî'nin (ö. 911/1506) yazdığı *Hulâşatu'l-Vefâ bi-aḥbâri dâri'l-Muştafâ* adlı eseriyle birlikte h. 1316 yılında Mekke'de basılmış olduğunu zikretmiştir.¹¹² Bu iki biyografi âlimine göre bu eser el-Fâkihî'ye aittir.

İkinci bir görüşe göre ise bu eser Abdullah el-Fâkihî'nin kardeşi Abdulkâdir el-Fâkihî'ye aittir. Bu görüşü savunanlar arasında Prof. Dr. Mustafa çağrıcı ve Ahmet Ferîd el-Mezîdî vardır. Prof. Dr. Mustafa Çağrıcı'nın TDV İslam ansiklopedisinde verdiği bilgilere göre Abdullâh b. Muhammed eş-Şebrâvî'nin (ö. 1171/1758) yazdığı *Kitâbu'l-İthâf bi-ḥubbi'l-eşraf* adlı eser, Abdulkâdir el-Fâkihî'nin yazdığı *Husnu't-tevessul fi âdâbi ziyâreti efdâli'r-rusul* adlı eserle birlikte h. 1316 yılında Kahire'de

¹⁰⁸ Serkîs, *Mu'cemu'l-maḥbû'ât*, 2/1431; İbnu'l-‘Îmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-zeheb*, 10/536; el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 249-250.

¹⁰⁹ el-‘Âid, *Şerhu'l hududi'n-naḥviyye*, 6.

¹¹⁰ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 249.

¹¹¹ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/69.

¹¹² Serkîs, *Mu'cemu'l-maḥbû'ât*, 2/1431.

basılmıştır.¹¹³ Ahmet Ferîd el-Mezîdî de bu eseri Abdulkâdir el-Fâkihî'ye nisbet ederek tahkik etmiş olup Beyrutta Dâru'l-kutubi'l'ilmîyye yayınlarında neşretmiştir (03.21.2019). Biyografi kitaplarında el-Fâkihî'nin hayatını ilk derleyen el-Ayderûs ve daha sonra gelen Kâtip Çelebi gibi biyografi âlimlerinin bu eserden bahsetmemiş olması bu ikinci görüşü desteklemektedir.¹¹⁴

8. *Şerhu Şuzûri'z-zehab*

Allâme Muhammed b. Muhammed el-Emir (ö. 1175 sonra), *Şerhu Şuzûri'z-zehab* adlı esere yazdığı haşiyesinde, bu kitabın el-Fâkihî'ye ait olduğunu zikreder.¹¹⁵

¹¹³ Mustafa Çağrı, “Şebrâvî” (TDV İslâm Ansiklopedisi) (Erişim 15 Ekim 2022).

¹¹⁴ el-‘Âid, *Şerhu'l hududi'n-naḥviyye*, 6.

¹¹⁵ İbn Fetêse, *Mucîbu'n nidâ*, 22.

İKİNCİ BÖLÜM

MUCİBU'N-NİDÂ İLÂ ŞERHİ KATRİ'N-NEDÂ ADLI ESER

2.1. ESERİN GENEL ÖZELLİKLERİ

el-Fâkihî, genç yaşta yazdığı bu eser, ilim camiasında çok rağbet gördü. Daha hayatta iken ders kitabı olarak okutulmaya başlandı. Nitekim el-Fâkihî'nin Mısır seferi sırasında Ezher şeyhlerinin, bu eseri ders halkasında öğrencilere okutmaları daha o dönemde âlimler nezdinde kabul gören bir kitap yazdığını ispatlamıştır.¹¹⁶ Aşağıda bu eserin yazılma tarihi, yazma nüshaları, matbu nüshaları ve üzerine yazılmış şerh, haşiye ve şevâhid eserleri hakkında bilgi verilecektir.

2.1.1. Eserin Yazılma Tarihi

Biyografi kitapları el-Fâkihî'nin eserini genç yaşta yazdığı hakkında hem fikirdir. Fakat kaç yılında eserini yazmayı bitirdiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu konuda iki görüş serdedilmiştir. H. 916 senesinde eserini tamamlamış olduğunu savunanlar olduğu gibi h.924 (m.1518) senesinin de yazılmış olduğunu savunanlar da olmuştur.

Birinci görüşü el-Fâkihî'nin ilk biyografisini yazan el-Ayderûs savunmuştur. Nitekim hayatı hakkında bilgi verirken eserin yazılış tarihi hakkında şöyle bir aktarımda bulunmuştur: “*İbn Hişâm'ın Kaṭru'n-nedâ'sına çok güzel bir şerh yazmıştır. 916 senesinde daha on sekiz yaşındayken eserini tamamlamıştır.*”¹¹⁷

İkinci görüşü Kâtip Çelebi savunmuştur. Nitekim eserin yazılış tarihi hakkında şöyle bir aktarımda bulunmuştur: “*H.924 yılının Recep ayının on üçünün pazartesi günü eserini yazmayı bitirmiştir.*”¹¹⁸ Buna göre el-Fâkihî o zamanlar da yirmi altı yaşındaymış. Bu ikinci görüşü destekleyen bir başka delil de Dâru'l-kutubi'l-Mısıriyye kütüphanesinde bulunan nüshanın sonunda verilen şu bilgidir: “*Kitabın yazarı Abdullah b. Ahmet el-Fâkihî el-Mekkî eş-Şafî'nin yazısıyla h.924 yılının Recep ayının on üçünün pazartesi günü bu eser tamamlanmıştır.*” Bu nüshanın sonunda başka bir kâtibin (nâsihin) isminin zikredilmemiş olması el-Fâkihî'nin kendi yazısı olma

¹¹⁶ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 249-250.

¹¹⁷ el-Ayderûs, *en-Nûru's-sâfir*, 249-250.

¹¹⁸ Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, 2/1352.

ihtimali güçlendirmiştir. Başka bir kâtibin bu eseri çoğaltmış olma ihtimali düşündüğünde bile az önce nakledilen notun el-Fâkihî'nin kendisine ait olduğu sarahaten zikredilmiştir. Bunu çoğaltan kâtipte yazıyı olduğu gibi aktarmış olabilir. Bu delillerden yola çıkarak ikinci görüşün daha isabetli olma ihtimali ortaya çıkmaktadır.¹¹⁹

Sonuç olarak, eserin yazım tarihi hakkında ihtilaf olsa da iki görüşünde birleştiği nokta el-Fâkihî'nin daha genç yaşta bu eseri yazmış olduğu ve ilim dünyasına değerli bir eser kazandırmış olmasıdır.

2.1.2. Yazma Nüshaları

Yapılan araştırmalarda böyle değerli bir eserin dünyanın farklı yerlerinde birçok yazma nüshası tespit edilmiştir. Dünyanın farklı yerlerinde bulunan bu nüshaların içinde bulunduğu ülkenin ismi, kütüphane ve numarasını şu şekilde aktarmak mümkündür:

1. Medine-i Münevvere'de bulunan Ârif Hikmet kütüphanesinde h. 1118 yılında Ahmet Nâsuriddîn el-Buka'î tarafından yazılan 185 numaralı nüshası ile h.1208 yılında Sâlih Ahmet el-Hicâzî tarafından yazılan 182 numaralı iki yazma nüshası bulunmaktadır.¹²⁰
2. Bağdat'ta Kutubu'l-evkâf kütüphanesinde 1385, 1458, 1504, 6084, 6061 numaralı beş yazma nüshası bulunmaktadır.¹²¹
3. Mısır'da Dâru'l-kutubi'l-Mısriyye adlı kütüphanede bir yazma nüshası bulunmaktadır.¹²²
4. Katar'da Dâru'l-kutubi'l-katariyye kütüphanesinde 1108 yılında Muhammed Ebu'l-Mekârim el-Bedevî ile Hüseyin b. İbrâhîm el-Hasani'nin yazdığı iki yazma nüshası bulunmaktadır.¹²³

¹¹⁹ el-Âid, *Şerhu'l hududi'n-naḥviyye*, 9.

¹²⁰ Ali Fevde Nîl, *İbn Hişâm el-Enşârî: âşâruhû ve mezhebuhu'n-naḥvî* (Riyad: Câmi'atu'l-Meliki's-suûd, 1985), 110.

¹²¹ Nîl, *İbn Hişâm el-Enşârî*, 110.

¹²² el-Âid, *Şerhu'l hududi'n-naḥviyye*, 9.

¹²³ Nîl, *İbn Hişâm el-Enşârî*, 110.

5. Londra’da el-Mektebetu’l-Hindiyye adlı kütüphanede 986 numaralı yazma nüshası bulunmaktadır.¹²⁴

2.1.3. Yayınlanan Nüshaları

el-Fâkihî’nin yazdığı bu eser, ilim camiasında büyük değer kazanmıştır. Ders kitabı olarak ya da kaynak kitap olarak okutulmuş ve birçok kez basılmıştır. Tespit edilen en eski nüshası h.1264 (m.1848) yılında Mısır’ın Bulak şehrinde basılan nüshasıdır. Bu baskı, İbn Hişâm’ın *Ḳavâ’idi’l-i’râb ve Şevâhidu şerhi Ḳaṭr’i* ile birlikte basılmıştır. İkinci eski basımı da h.1281 yılında Kahire’de bulunan Hamdi Şahin matbaasında basılan nüshasıdır. Bir değeri de 1880 yılında Hindistan’ın Bombay şehrinde basılan nüshasıdır. 1299, 1307, 1323 yıllarında Şeyh Yâsin el-Hımsî el-Uleymî’nin (ö.1061/1651) *Mucîbu’n-nidâ* adlı esere yazdığı hâşiyesi ile birlikte basılmıştır.¹²⁵

Günümüzde üzerinde tahkik çalışmaları yapılmış olup tek başına basılmış nüshaları olduğu gibi üzerine yazılmış hâşiyeye ile birlikte basılmış nüshaları da bulunmaktadır. Aşağıda bu basılan nüshalar hakkında şu bilgiler mevcuttur:

- 1- Bu eser, İbrâhîm Cemil Muhammed İbrâhîm tarafından tahkik edilmiştir. 2007 yılında Suudi Arabistan’da bulunan Mektebetu’l-mutenebbî yayınlarında neşredilmiştir.
- 2- Dr. Mümin Ömer el-Bedârin tarafından Mısır’da bulunan Aynu şems üniversitesinde doktora tezi olarak tahkik edilmiştir. 2008 yılında Umman da bulunan Dâru’l-Osmâniyye yayınlarında neşredilmiştir. Çalışmamızda bu tahkik esas alınmıştır.
- 3- Kasım Muhammed Ağa en-Nurî tarafından tahkik edilmiştir. Şeyh Yâsin el-Hımsî el-‘Alîmî’nin (ö.1061/1651) *Mucîbu’n-nidâ* adlı eserine yazdığı hâşiyesi ile birlikte 2019 yılında Mektebetu’d-dâru’l-fecr yayınlarında neşredilmiştir.

¹²⁴ Nîl, *İbn Hişâm el-Enşârî*, 110.

¹²⁵ Nîl, *İbn Hişâm el-Enşârî*, 112.

- 4- Mahfuz Ebû Bekir b. Matûme tarafından tahkik edilmiştir. 2020 yılında Kâhire’de bulunan Mektebetu’s-sekâfetu’d-diniyye yayınlarında neşredilmiştir.

2.1.4. Üzerine Yazılmış Şerh, Haşiye ve Şevâhid Çalışmaları

el-Fâkihî’nin genç yaşta yazdığı bu eseri daha hayatta iken âlimler arasında teveccühe mazhar olmuştur. Yaşadığı onuncu asır ve daha sonraki asırlarda âlimler bu esere çok önem vermişlerdir. Üzerine birçok çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında şerh ve haşiye çalışmaları olduğu gibi şevâhid çalışmaları da yapılmıştır. Aşağıda üzerine yazılmış eserlerin isimleri ve müellifleri hakkında şu bilgiler mevcuttur:

1. Ahmet b. Kâsım es-Sabbâğ el-Abbâdî (ö. 994/1586), *Mucîbu’n-nidâ* adlı eser üzerine hâşiye yazmıştır. Tunus’ta el-Ahmediyye kütüphanesinde 214159 numaralı yazma nüshası bulunmaktadır.¹²⁶
2. *Minhâcu’l-hudâ ilâ Mucîbu’n-nidâ*: H. 1019 yılında Kâhire’de vefat eden Ebû Bekir b. İsmail eş-Şinvânî’nin yazdığı hâşiyesidir. Bağdat’ta el-Evkâf kütüphanesi’nde 1563 ve 1415 numaralı iki yazma nüshası bulunmaktadır.¹²⁷ Dr. Hâlid b. Abdullah b. Berciz, “el-Muarrefu bi el” konusunu tahkik edip 2020 yılında Dâru’l-kutubi’l-Mısriyye yayınlarında neşretmiştir.
3. *Delîlu’l-hudâ ilâ Mucîbu’n-nidâ*: Muhammed b. Ali el-Harîrî el-Harfûşî’nin (ö. 1059) yazdığı şerhidir. Bağdat’ta el-Evkâf kütüphanesi’nde 1246, 1416, 1423, 1162 numaralı dört adet el yazma nüsha bulunmaktadır. Şam’da ez-Zâhiriye kütüphanesinde de 9871 ve 2720 numaralı iki yazma nüshası bulunmaktadır.¹²⁸
4. Yâsîn b. Zeynuddin b. Ebû bekir el-Uleymî el-Hımsî’nin (ö. 1061) hâşiyesi.¹²⁹ *Hâşiyetu şeyh Yâsîn* olarak meşhur olmuştur. Çok değerli bir eser olup birçok

¹²⁶ el-‘Âid, *Şerhu’l hududi’n-naḥviyye*, 11.

¹²⁷ el-‘Âid, *Şerhu’l hududi’n-naḥviyye*, 11.

¹²⁸ el-‘Âid, *Şerhu’l hududi’n-naḥviyye*, 11.

¹²⁹ Muhammed et-Tantâvî, *Neş’etu’n-naḥv ve târiḥu eşheri’n-nuḥât*, thk. Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İsmail (Mekke: Mektebetu ihyâi’t-turâsi’l-İslâmiyye, 2005), 237.

baskısı yapılmıştır. H. 1348 yılında Dâru ihyâi'l-kutubi'l'ilmîyye matbaasında basılmıştır. Ayrıca h. 1223,1307,1390 yıllarında da Mısır'da basılmıştır.¹³⁰

5. Yusuf b. Abdullah el-Kaysî'nin (ö.1061) yazdığı hâşiyesi. Bağdat'ta el-Evkâf kütüphanesi'nde 6076 numaralı yazma nüshası bulunmaktadır. Tunus'ta da el-Ahmediyye kütüphanesinde 4144 numaralı yazma nüshası bulunmaktadır.¹³¹
6. *İcâbetu tullâbi'l-hudâ fî şerhi Mucîbu'n-nidâ*: Ali b. Abdülkâdir el-Nebtî'nin (ö. 1065) yazdığı şerhidir. Hicri 1040 senesinde kitabını yazmayı bitirip ismini *İcâbetu tullâbi'l-hudâ fî şerhi Mucîbu'n-nidâ* koymuştur. el-Ezheriye kütüphanesinde 2912 ve 39633 numaralı iki yazma nüshası bulunmaktadır.¹³² H. 1320 yılında Jerusalem da basılmıştır.¹³³
7. İbrâhîm b. Mansûr el-Fettâl ed-Dimeşkî'nin (ö.1098) hâşiyesi. Bağdat'ta el-Evkâf kütüphanesi'nde 1124 numaralı yazma nüshası bulunmaktadır.¹³⁴
8. Abdullâh b. Muhammed el-Beytûşî el-Ahsâî'nin (ö.1211) hâşiyesi. H. 1209 senesinde eserini tamamlamıştır. Süleymaniye'de Hâc Molla Sâid'in kütüphanesinde yazma nüshası bulunmaktadır. 2012 yılında Medine İslâm Üniversitesi'nde yüksek lisans tezi olarak üç kişilik bir ekip tarafından tahkik edilmiştir.¹³⁵
9. İbrâhîm b. Abdilkâdir er-Riyâhî'nin (ö. 1266/1850) eser üzerine hâşiyesi bulunmaktadır. Tunus'ta bulunan el-Mektebetu'l-vataniyye'de bir nüshası mevcuttur.¹³⁶
10. Şihâbuddin Ebû's-senâ Mahmud el-Âlûsî (ö.1270) tefsir ilminde yazdığı *Rûhu'l-me'ânî* adlı eseriyle tanınan bu büyük âlim *Mucîbu'n-nidâ* adlı esere hâşiyeye yazmaya başlamış, fakat ömrü yetmediği için eseri yarıda kalmıştır. Daha sonra Muhammed Sâbit b. Numân el-Âlûsî (ö.1299) tarafından bu eser

¹³⁰ İbn Kâsım, *ed-Delîlu*, 510.

¹³¹ el-Âid, *Şerhu'l hududi'n-naḥviyye*, 11.

¹³² el-Âid, *Şerhu'l hududi'n-naḥviyye*, 11.

¹³³ Mehmet Reşit Özbalıkçı, "Katrü'n-nedâ" (TDV İslâm Ansiklopedisi) (Erişim 18 Ekim 2022).

¹³⁴ el-Âid, *Şerhu'l hududi'n-naḥviyye*, 11.

¹³⁵ Ahmet Özel, "Beytûşî" (TDV İslâm Ansiklopedisi) (Erişim 18 Ekim 2022).

¹³⁶ İsmail Durmuş - Najat Mrını, "Riyâhî" (TDV İslâm Ansiklopedisi) (Erişim 18 Ekim 2022).

tamamlanmıştır. Bağdat'ta el-Evkâf kütüphanesi'nde 6102 numaralı yazma nüshası bulunmaktadır.¹³⁷ Kahire'de h.1320 yılında basılmıştır.¹³⁸

11. **Şevâhidu Mucîbi'n-nidâ:** Muhammed Said b. Muhammed Emin et-Tabakçelî (ö.1273/1857) *Mucîbu'n-nidâ* adlı eserde istidlal edilen beyitleri şerh etmiştir. Yazma nüshası ve basım bilgisi kaynaklarda mevcut değildir.¹³⁹
12. Abdullah b. Muhammed en-Nebrâvî (ö. 1275/1859) eser üzerine hâşiye yazmıştır. 1259 yılında eseri yazmayı bitirmiştir. Kâhire'de 2/172 numaralı yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁴⁰
13. **Hediyetu'l-eryeb li-aşdaki habîb:** Muhammed b. Muhammed b. Âşûr'un (ö. 1284) hâşiyesi. H.1296 yılında Kahire'de bulunan Vehbiyye matbaasında basılmıştır.¹⁴¹
14. Ahmet b. Abdulkerim b. Îsâ et-termânî (ö.1293) esere hâşiye yazmıştır. Mısır'da Dârû'l-kütüp kütüphanesinde 1008 numaralı yazma nüshası bulunmaktadır.¹⁴²
15. Ahmet b. Abdullatif et-Tunusî'nin hâşiyesi. Şam'da Dârû'l-kutubi'z-zâhiriyye kütüphanesinde 10967 numaralı nüshası bulunmaktadır.¹⁴³

2.2.ESERİN İÇERİK VE MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

2.2.1. Eserin Konuları

el-Fâkihî, eserini İbn Hişâm'ın *Katru'n-nedâ* adlı eserinin konu tertibine göre sıralamıştır. Metinde geçen bütün nahiv ve sarf kurallarını şerh etmiştir. Metinde anlaşılmayan yerleri açıklamış. Eksik olan konuları tamamlamış olup birçok örnekler vererek konuları detaylı bir şekilde açıklamıştır.

Bu eser, nahiv konularının birçoğuna temas etmekle birlikte diğer nahiv kitaplarında olan bazı konulara temas edilmemiştir. Örneğin; af'ali mükârebe, tahzîr, iğrâ ve ihtisâs gibi konular zikredilmemiştir. Sarf ilmiyle ilgili azda olsa bazı konuları

¹³⁷ el-'Âid, *Şerhu'l hududi'n-nahviyye*, 11.

¹³⁸ Özbeklikçi, "Katru'n-nedâ".

¹³⁹ el-'Âid, *Şerhu'l hududi'n-nahviyye*, 11.

¹⁴⁰ ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 4/132; Nîl, *İbn Hişâm el-Enşârî*, 114.

¹⁴¹ İbn Kâsım, *ed-Delîlu*, 510.

¹⁴² el-'Âid, *Şerhu'l hududi'n-nahviyye*, 11.

¹⁴³ el-'Âid, *Şerhu'l hududi'n-nahviyye*, 11.

değinilmiştir. Örneğin; müştakların çeşitleri, vakıf ve vasıl hemzesi gibi konulara temas edilmiştir. Eserde bulunan konuların genel başlıklarını maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

1. Kelime
2. İsim ve Kısımları
3. Fiil ve Kısımları
4. Harf ve Kısımları
5. Kelâm
6. Hareke ile İ'râb
7. Harf ile İ'râb
8. Takdîrî İ'râb
9. Muzâri' Fiili Nasbeden ve Cezmeden Edatlar
10. Nekire
11. Ma'rife
12. Mübtedâ ve Haber
13. "كان" ve Benzerleri
14. "لَيْسَ" ye Benzeyen Nefiy Edatları
15. "إِنَّ" ve Benzerleri
16. "لَا" Nefiy Cins Edatı
17. "ظَنَّ" ve Benzerleri
18. Fâil
19. "نعم" ve "بئس" Fâili
20. Nâib Fâil
21. İştigâl
22. Tenâzu'
23. Mansûbât
24. Mecerûrât
25. Fiil Gibi Amel Eden İsimler
26. Tevâbi'
27. Esmâu'l Aded
28. Gayri Munsarif

29. Teaccüb Fiili

30. Vakıf

31. Vasıl Hemzesi.¹⁴⁴

2.2.2. Eserdeki İstişhâdlar

“Sözlükte ‘şahit getirmek, şahit göstermek’ mânasına gelen istişhâd lugat, sarf, nahiv ve belâgat ilimlerinde ‘bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek’ anlamında kullanılır.”¹⁴⁵

İslam’ın ilk dönemlerinde Müslümanlar fetihler sayesinde Arabistan sınırlarını aşip acem ülkelerine ulaşmış böylelikle yeni kültür ve medeniyetlerle karşılaşmışlardır. Araplar Arap olmayanlarla karışarak birbirlerinden etkilenmişlerdir. Bunun sonucunda dillerinin bozulması tehlikesi ortaya çıkmıştır. Dil âlimleri de Arap dilini bozulmaktan koruyabilmek için dil kurallarını tespit etme yoluna başvurmuştur. Bu nedenle Arap grameri ile ilgili kaidelerin tespit edilebilmesi noktasında doğruluğuna güvenilen örneklere ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaç, istişhâd denen vakıanın ortaya çıkmasını sağlamıştır.¹⁴⁶

Arap şiirleriyle istişhâd, ilk olarak sahabeler döneminde başlamıştır. *Kur’an*’daki bazı garip kelimeleri açıklamak için Cahiliye dönemi Arapların şiir divanlarına müracaat edilmiştir. Sahabeler arasında en çok İbn Abbas (r.a.) Arap şiirleriyle istişhâdda bulunmuştur. Nitekim *Kur’an*’da geçen iki yüz kadar garip kelimeler hakkında sorulan sorulara şiirle istişhâd ederek cevap verdiği nakledilmiştir.¹⁴⁷

¹⁴⁴ el-Bedârîn, *Mucîbu’n-nidâ*, 39.

¹⁴⁵ İsmail Durmuş, “İstişhâd” (TDV İslâm Ansiklopedisi) (Erişim 06 Mart 2023).

¹⁴⁶ Mehmet Reşit Özbalıkcı, *Arap Dilinde İlk İstişhâd* (İzmir: DEÜİFD, ts.), 369-383.

¹⁴⁷ Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İtkân*, thk. Muhammed İbrahim (Mısır: el-Hey’etu’l-Mısrıyyetu’l-‘amme li’l-kitab, 1974), 2/67.

Dil âlimleri istişhâd edilen metinleri şiir ve nesir diye iki gruba ayırmıştır.¹⁴⁸ el-Fâkihî eserinde hem şiirlerle hem de nesir dediğimiz âyet, hadis ve Arap sözleriyle istişhâd etmiştir.

2.2.2.1. Ayetler

Kur'an-ı Kerîm, belagatın en üst zirvesi kabul edildiğinden Arap dili edebiyatında istişhâdın birinci kaynağı kabul edilmiştir. *Kur'an*'ın mütevatir, âhâd ve şâz olmak üzere üç kıraatı vardır. Nahiv âlimleri şâz kıraatler dahil *Kur'an*'ın bu üç kıraatıyla istişhâd edilebileceği hususunda ittifak etmişlerdir. İmam Suyûtî şâz kıraatlerin hüccet olması hususunda şu ifadeleri kullanmıştır: “*Fıkıh âlimleri şâz kıraatlerin fıkıhta hüccet olup olmadığı hususunda ihtilaf etmişlerdir. Fakat nahiv âlimleri şâz kıraatlerin dilde hüccet olduğu hususunda hemfikirdirler.*”¹⁴⁹

el-Fâkihî, *Kur'an*'ın en fasih ve en beliğ söz olması hasebiyle eserinde en çok ayetlerle istişhâd etmiştir. Eserinde toplamda altı yüz on bir ayeti şâhid olarak zikretmiştir. Bu ayetler arasında mütevatir kıraatler olduğu gibi âhâd ve şâz kıraatlerde vardır. el-Fâkihî ayetleri zikrederken bazen okunan veçhin kimin kıraatı olduğunu zikreder bazen de kimin kıraatı olduğunu zikretmeksizin sadece kıraat veçhini verir. Örneğin; { فِي بَضْعِ سِنِينَ لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ وَيَوْمَئِذٍ يَفْرَحُ الْمُؤْمِنُونَ }¹⁵⁰ ayetinin kıraatı seb‘eye (yedi kıraat imamına) göre “قبل” ve “بعد” kelimelerinin damme ile okunduğunu zikrederken,¹⁵¹ { وَقَالَتِ الْخُرُجُ عَلَيْهِنَّ }¹⁵² ayeti hakkında ise kimin kıraatı olduğuna dair bir bilgi vermeyip sadece “قَالَتْ” kelimesindeki tenis “tâ” ‘sının damme ile okunduğunu zikretmiştir.¹⁵³

¹⁴⁸ Durmuş, “İstişhâd”.

¹⁴⁹ Abdurrahman es-Suyûtî, *el-İktirâh fi İlmi Uşuli'n-Nahv*, thk. Mahmud Feccâl (Şam: Daru'l-kalem, 1989), 68.

¹⁵⁰ Rûm, 30/4

¹⁵¹ Abdullah b. Ahmet el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, thk. Mümin Ömer Muhammed el-Bedârîn (Ummân: Dâru'l-Osmâniyye, 2008), 30.

¹⁵² Yûsuf, 12/31

¹⁵³ El-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 37.

2.2.2.2.Hadisler

Hadisler Arap dili gramer kaidelerinin oluşumunda ayet ve Arap şiirleri gibi hüccet olmada ilk sıraları alamamıştır. Hatta hadislerin Arap dilinde hüccet olması tartışmalara konu olmuştur. Nitekim Arap dili grameriyle meşgul olan ilk dönem nahiv âlimleri hadislerle pek az istidlal ederken daha sonraki müteahhir dönemi âlimler hadislere daha fazla yer vermişlerdir.¹⁵⁴ Hadisle istişhâda ilişkin temel görüşleri üç gruba ayırmak mümkündür:

1. Hadisle istişhâdı mutlak olarak kabul etmeyenler: Bu görüşü, Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344) ve hocası İbnu'd-Dâi Ali b. Muhammed el-İşbîlî (ö. 680/1281) gibi âlimler savunur.
2. Mutlak olarak kabul edenler: İbn Mâlik (ö. 672/1273) ile İbn Hişâm (ö. 761/1360) gibi nahiv âlimlerinin savunduğu görüştür.
3. Orta yolu seçip, belli şartlarla bazı hadislerle istişhâda izin verenler: Bu görüşü savunanların başında eş-Şâtîbî (ö. 790/1388) ile es-Suyûtî (ö. 911/1505) gelmektedir.¹⁵⁵

el-Fâkihî, İbn Hişâm'ı takip ederek onun gibi eserinde birçok hadisle istişhâd etmiştir. Eserinde toplamda kırk üç hadisle istişhâd etmiştir. Hadisleri bir kelimenin manasını açıklamak ya da nahiv kaidelerini açıklama maksadıyla zikreder. Bazen konuları ayet, şiir ve hadislerle birlikte istişhâd ettiği gibi bazen de sadece hadisle istişhâd etmekle yetinmiştir. Örneğin; “نعم” kelimesinin harf olmayıp fiil olduğuna dair sadece “مَنْ تَوَصَّأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهَا وَنِعْمَتْ”¹⁵⁶ hadisi şerifi ile istişhâd etmiştir. Ayet ya da şiir getirmemiştir.¹⁵⁷

2.2.2.3.Arap Şiiri

Arap dili grameriyle meşgul olan nahiv âlimleri eserlerinde *Kur'an* ayetlerinden hemen sonra fasih Araplardan nakledilen şiirlerle istişhâda

¹⁵⁴ Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Fakültesi Dergisi* 9 (1990), 70.

¹⁵⁵ Hüseyin Tural, “Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi”, 71.

¹⁵⁶ *Sünen-i Ebû Dâvûd*, Taharet, 128

¹⁵⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 40.

bulunmuşlardır. Fakat hangi şairlerin şiirleri ile istişhâd edileceği hususu tartışma konusu olmuştur. Bu nedenle âlimler Arap dili ve edebiyatı çalışmalarında istişhâd açısından şairleri dört tabakada ele almıştır. Bunlar

1. Câhiliye şairleri (Câhiliyyûn),
2. Muhadram şairler (hem Câhiliyye hem de İslamî döneme yetişenler),
3. İslamî şairler (İslâmiyyûn, Mütেকaddimûn),
4. Müvelled (Mühdesûn) şairleridir.¹⁵⁸

İlk iki tabakadaki şairlerle istidlal ittifakla caiz görülmüştür. Üçüncü tabakadaki şairler için de genel kanaatin şiirlerinin delil olduğu hususundadır. İbrahim b. Herme (ö.150/767), bu tabakada şiirleriyle istidlal edilen son şair olmuştur. Son tabakadaki şairlerle ilgili yaygın görüşün istidlal olunamayacağıdır. Bununla birlikte Sîbeveyh (ö. 180/796), Ahfeş el-Evsat (ö. 215/830 [?]) ve Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi önemli dil âlimleri bu tabaka içerisinde güvenilir ve sağlam olan şairlerle istidlal etmişlerdir.¹⁵⁹

el-Fâkihî eserinde birçok şiirle istişhâdda bulunmuştur. Toplamda iki yüz yirmi yedi beyiti şâhid olarak zikretmiştir. Eserindeki şiirler incelediğinde her dört tabakadan da istişhâdda bulunduğu ortaya çıkmaktadır. el-Fâkihî, eserinde Sîbeveyh ve Ahfeş el-Evsat gibi ilk dönem nahiv âlimlerini takip etmiş olup güvenilir müvelled şairlerin şiirleriyle istişhâd etmiştir. Örneğin; müvelled şairlerinden Ebû Nüvâs (ö. 198/814), Ebu'l-‘Atâhiyye (ö. 211/826), Harîrî (ö. 516/1122) gibi şairlerin şiirleriyle istişhâdda bulunmuştur. El-Fâkihî eserinde en çok İmruülkays (10), Ru’be b. El-‘Accâc (8), Cerîr b. Atıyye(6), Mecnûn (6), Lebîd b. Rebîa (r.a.) (3), Kuseyyir (3), Ferezdak (2) gibi şairlerden alıntı yapmıştır. Bununla birlikte eserinde hangi döneme ve şaire ait olduğu bilinmeyen birçok beyitte bulunmaktadır.

¹⁵⁸ Yusuf Sami Samancı, *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatından Bir Hazine ‘Abdulkâdir el-Bağdâdî ve Hizânetü'l-Edeb’i*. (Konya: Yediveren Yayınları, 2020), 71.

¹⁵⁹ Durmuş, “İstişhâd”.

2.2.2.4. Arap Sözlere

Arap dili grameriyle meşgul olan nahiv âlimleri kaidelerini oluştururken Arapların sözlere (atasözlere ve darbimeselleri) ile de istişâdda bulunmuşlardır. Fakat bütün Arap kabilelerin sözlere hücçet kabul etmemişlerdir. Şehirlerden ve Arap asıllı olmayanlardan uzak bir yerde yaşamış olmalarını şart koşmuşlardır. Bu kabileler arasında Kureyş, Kays Aylân, Temîm, Esed ve Hüzeyl kabilelerin lehçeleri daha muteber kabul edilmiştir.¹⁶⁰

el-Fâkihî de diğer nahiv âlimleri gibi eserinde Araplardan birçok darbimesel ve hikmetli sözlere ile istişâdda bulunmuştur. Örneğin; “نعم” ve “نيس” ‘nin isim ya da fiil olduğu hususu tartışılmıştır. el-Fâkihî, bunların isim olduğunu savunanların şu “مَا هِيَ” “بِنِعْمِ الْوَالِدِ” Arap sözüyle istişâd ettiğini aktarmıştır. Nitekim burada “نعم” ‘nin üzerine cer harfi dahil olmuştur. Bu da onun isim olduğuna delildir.¹⁶¹

2.2.3. Eserin Kaynakları

el-Fâkihî, müteahhir nahiv âlimlerinden olduğu için eserinde daha önce yazılmış kitaplardan yararlanmıştı. Eserinde nahiv, lugat, belâgat, tefsir ve kıraat gibi farklı ilimlerden alıntı yapmıştır. Bu da onun ilimde ne kadar geniş bir bilgiye sahip olduğunu ve şerhinin de ne kadar kapsayıcı olduğunu gösterir. Genellikle alıntı da bulunduğu kaynağın ismini ya da yazarını zikreder. Bazen de kimden ya da hangi kaynaktan alındığına dair bir bilgi vermeksizin direk görüşü ya da bir kelimenin lugavi manasını aktarmıştır.¹⁶²

Eserinde en çok faydalandığı kaynaklar arasında nahiv kitapları gelir. Nahiv kitapları arasında en çok İbn Hişâm’ın eserleri daha sonra İbn Mâlik’in eserleri, *Elfiyye* şerhleri ve *Muğni’l-lebîb* şerhlerinden alıntı yapmıştır.¹⁶³

¹⁶⁰ Durmuş, “İstişâd”.

¹⁶¹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 40.

¹⁶² el-Bedârîn, *Mucibu’n-nidâ*, 41.

¹⁶³ el-Bedârîn, *Mucibu’n-nidâ*, 41.

2.2.3.1. İbn Hişâm'ın Eserlerinden Yapılan Alıntılar

el-Fâkihî eserinde en çok İbn Hişâm'dan alıntı yapmıştır. Nitekim eserinde on farklı kitaptan yüz altmış yerde alıntı yapmıştır.¹⁶⁴ Aşağıda bu eserleri ve alıntı sayılarını görmek mümkündür:

1. *Evḍaḥu'l-mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik* adlı eserinden elli altı yerde alıntı yapmıştır.
2. *Muğni'l-lebîb* adlı eserinden otuz yerde alıntı yapmıştır.
3. *el-Câmi'u's-şagîr fi'n-naḥv* adlı eserinden yirmi üç yerde alıntı yapmıştır.
4. *Şerḥu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ* adlı eserinden on dokuz yerde alıntı yapmıştır.
5. *Şuzûru'z-zeheb fi ma'rifeti kelâmi'l-'Arab* adlı eserinden on dokuz yerde alıntı yapmıştır.
6. *Şerḥu Şuzûri'z-zeheb* adlı eserinden dokuz yerde alıntı yapmıştır.
7. *Şerḥu'l-Lemḥati'l-bedriyye fi 'ilmi'l-'Arabiyye* adlı eserinden üç yerde alıntı yapmıştır.
8. *Şerḥu Kaşîdeti Bânet Su'âd* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.
9. *Umdetu't-tâlib* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.
10. *Havâşi't-teshil* adlı eserinden de bir yerde alıntı yapmıştır.¹⁶⁵

2.2.3.2. İbn Mâlik'in Eserlerinden Yapılan Alıntılar

el-Fâkihî, İbn Hişâm'ın eserlerinden sonra en çok İbn Mâlik'in eserlerinden alıntı yapmıştır. İbn Mâlik'in sekiz kitabından elli yedi yerde alıntı yapmıştır.¹⁶⁶ Aşağıda bu eserleri ve alıntı sayılarını görmek mümkündür:

1. *Teshîlu'l-Fevâ'id* adlı eserinden yirmi yedi yerde alıntı yapmıştır.
2. *el-Elfiyye* adlı eserinden on bir yerde alıntı yapmıştır.
3. *Şerḥu't-Teshîl* adlı eserinden yedi yerde alıntı yapmıştır.
4. *Şerḥu'l-Kâfiyyeti's-Şâfiye* adlı eserinden yedi yerde alıntı yapmıştır.
5. *Sebku'l-manzûm* adlı eserinden iki yerde alıntı yapmıştır.

¹⁶⁴ el-Bedârîn, *Mucibu'n-nidâ*, 41.

¹⁶⁵ el-Bedârîn, *Mucibu'n-nidâ*, 42.

¹⁶⁶ el-Bedârîn, *Mucibu'n-nidâ*, 42.

6. *Şerhu'l-'Umdetu'l-hâfiz ve 'Uddetu'l-lâfiz* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.
7. *Tuhfetu'l-mevdûd* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.
8. *en-Nuket alê Kâfiyeti İbn Hâcib* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.

2.2.3.3. Diğer Eserlerden Yapılan Alıntılar

Daha önce bahsedildiği gibi el-Fâkihî eserinde İbn Hişâm ve İbn Mâlik'in eserlerinden çokça alıntı da bulunmuştur. Bunların dışında hem nahiv ilminde yazılan hem de farklı ilimlerde yazılan eserlerden az da olsa faydalanmıştır. Bu eserlerin isimlerini ve yazarlarını aşağıda görmek mümkündür:

1. Ferrâ (ö. 207/822): *Me'âni'l-Kur'ân* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.
2. Ebû Alî el-Fârisî (ö. 377/987): *et-Tezkire* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.
3. Zemahşerî (ö. 538/1144): *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-i'râb* adlı eserden iki yerde alıntı yapmıştır.
4. Ukberî (ö. 616/1219): *el-Lubâb fî 'ileli'l-binâ'i ve'l-i'râb* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.
5. İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249): *el-Emâli'n-naḥviyye* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.
6. Radî (ö. 688/1289): *Şerhu'l-Kâfiye* 'den üç yerde alıntı yapmıştır.
7. Ruknu'd-dîn el-Esterabâzî (ö. 715): *el-Basît fî Şerhi Kâfiye* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.
8. Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344): *İrtişâfu'd-ḍarab* adlı eserinden altı yerde, *en-Nuketu'l-ḥisân* adlı eserinden bir yerde toplamda yedi yerde alıntı yapmıştır.
9. Şâtîbî (ö. 790/1388): *Şerhu'l-elfiyye* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.
10. Tefâtânî (ö. 792/1390): belâgat ilminde yazdığı *el-Muṭavvel* adlı eserinden bir yerde, tefsir ilminde yazdığı *Hâşiye 'ale'l-Keşşâf (Şerhu'l-Keşşâf)* adlı eserinden de bir yerde alıntı yapmıştır.
11. Seyyid Şerîf el-Curcânî (ö. 816/1413): *Hâşiye alê Kâfiye İbnu'l-Hâcib* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.

12. Fîrûzâbâdî (ö. 817/1415): lugat ilminde yazılan *el-Kāmûsu'l-muḥîṭ* adlı eserinden bir yerde alıntı yapmıştır.

Bunlar dışında çok az da olsa faydalandığı başka eserler de vardır.¹⁶⁷

2.3. EL-FÂKİHÎ'NİN ESERDE KULLANDIĞI METODUN ÖZELLİKLERİ

2.3.1. el-Fâkihî'nin Mucîbu'n-nidâ'daki Şerh Metodu

el-Fâkihî'nin yazdığı bu eser, diğer şerhler arasında temayuz etmiştir.¹⁶⁸ Metinde geçen bütün nahiv ve sarf kuralları şerh edilmiş, İbn Hişâm'ın tertibi üzere sıralanmıştır. Metinde anlaşılmayan yerler açıklanmış, eksik olan konular tamamlanmış ve birçok örnek verilerek konu zihinlere kazınmıştır. el-Fâkihî konuları bablara ayırmayıp direk metni şerh etmiştir. Eseri tahkik edenler sonradan iki parantez içinde bablara ayırmıştır.¹⁶⁹ Müellifin şerh metodunun başlıca özelliklerini maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

1. **Gerekli izahatlar:** el-Fâkihî eserini yazarken kendisine bir hedef koymuştur. Orta boyutta bir eser olmasını istemiştir. Hedefini mukaddimesinde şu şekilde anlatmaktadır: “Bu eserim, metnin lafızlarını izah etmeye manalarını açıklamaya kefildir. Sözlerimi metin ile mezc ettim. Genellikle meseleleri delilleri ve sebepleriyle birlikte zikredeceğim. Manayı bozan kısılıktan ve bıktıran uzatmalardan sakındım”.¹⁷⁰ Gerçekten de dediği gibi bir eser yazmıştır. Ne çok kısa ne de çok uzun orta boyutta bir eser yazmıştır. Metinde kapalı olan lafız ve kaideleri detaylı bir şekilde açıklamıştır. İhtilafli meselelerde genellikle farklı görüşleri zikretmiş, bazen aralarında tercihte bulunmuştur.¹⁷¹
2. **Mezc usulü şerh:** el-Fâkihî şerhini metin ile iç içe koyup mezc usulü ile telif etmiştir. Öyle iç içe koymuş ki metne müracaat edilmezse hangisinin şerh hangisinin metin olduğu ayırt edilemez. Cümleler arasında hiçbir kopukluk

¹⁶⁷ el-Bedârîn, *Mucîbu'n-nidâ*, 43.

¹⁶⁸ el-Bedârîn, *Mucîbu'n-nidâ*, 45.

¹⁶⁹ el-Bedârîn, *Mucîbu'n-nidâ*, 46.

¹⁷⁰ el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 5.

¹⁷¹ el-Bedârîn, *Mucîbu'n-nidâ*, 45.

olmayıp sanki bir kişinin sözü olduğu izlenimini vermektedir. Bu özelliği, eser hakkında söylenen şu sözü “*Neredeyse İbn Hişâm’ın şerhini geçecek.*”¹⁷² desteklemektedir. Daha sonra tahkik edenler tarafından şerh ile metin karıştırılmaması için metin iki parantez içine konulmuştur.¹⁷³

3. Eksik olan konuları tamamlama: İbn Hişâm’ın bu eserinde değinmediği fakat diğer kitaplarında değindiği konuları ya da el-Fâkihî’nin kendisinin gerekli gördüğü konuları burada zikretmiştir. Özellikle İbn Hişâm bazı konuların tanımlarını vermediğinde el-Fâkihî o konuya tanım getirip daha sonra açıklamaya çalışmıştır. Örneğin, İbn Hişâm ismin tanımını yapmamıştır.¹⁷⁴ Fakat el-Fâkihî ismi şöyle tarif etmiştir: “*Tek başına bir manaya delalet edip vad’ı itibariyle üç zamandan biriyle beraberliği olmayandır.*”¹⁷⁵

4. İbn Hişâm’ın farklı görüşlerine değinmesi: el-Fâkihî, bir konuyu anlatırken sadece metinde geçen görüşleri aktarmakla yetinmeyip İbn Hişâm’ın değişik eserlerinde o konu hakkında farklı bir görüşü varsa onları da zikretmiştir. Bu özelliği sayesinde diğer şerhlerden temayüz etmiştir.¹⁷⁶ Örneğin, *Muğîsü’n-nidâ* adlı eserin sahibi Hatîb eş-Şirbînî (ö. 977/1570), eserinde İbn Hişâm’ın farklı görüşlerine değinmemiştir. Bu da el-Fâkihî’nin İbn Hişâm’ın eserleri hakkında ne kadar derin bir bilgi birikimine sahibi olduğunu ve eserlerine olan hakimiyetini ortaya koymaktadır.¹⁷⁷ Örneğin; el-Fâkihî, “لن” nasb edatını anlatırken bu edatın dua manasına gelip gelmediği hususunda İbn Hişâm’ın iki görüşü olduğunu aktarmıştır. *Muğnî Lebîb* adlı eserinde dua için gelebileceğini, *Kaşru’n-nedâ* şerhinde ve el-*Evdahu’l-mesâlik* adlı eserlerinde dua için gelmeyeceğini söylemiştir.¹⁷⁸ el-Fâkihî sadece İbn Hişâm’ın görüşlerini mukayese etmekle kalmayıp bazen de İbn Mâlik ve başka nahiv âlimlerinin görüşleri ile de mukayese etmiştir. Örneğin; temyîzin âmilden önce

¹⁷² el-Bedârîn, *Mucibu’n-nidâ*, 69.

¹⁷³ el-Bedârîn, *Mucibu’n-nidâ*, 46.

¹⁷⁴ el-‘Âid, *Şerhu’l hududi’n-naḥviyye*, 15.

¹⁷⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 14.

¹⁷⁶ el-Bedârîn, *Mucibu’n-nidâ*, 47.

¹⁷⁷ el-Bedârîn, *Mucibu’n-nidâ*, 69.

¹⁷⁸ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 77.

gelmesi konusunda ihtilaf edilmiştir. İbn Hişâm'a göre hiçbir zaman caiz değildir. Kissâi (ö. 189/805), Mâzinî (ö. 249/863) ve Muberrred'e (ö. 286/900) göre takdim caizdir. İbn Mâlik'te *Teshil* ve *el-Umde* adlı eserlerinde bunları desteklemiştir. *Elfiyye*'sinde mutasarrıf fiillerde az da olsa gelebileceğini söylemiştir.¹⁷⁹

- 5. Çokça alıntıda bulunması:** Bu eser müteahhir döneminde yazılması hasebiyle önceki âlimlerin görüşlerini barındırır. Fakat diğer eserlere nazaran çokça alıntıda bulunmuştur. Bazen uzun bazen de kısa alıntılar yapmış olduğu gibi bazen de mânen nakillerde bulunmuştur. En çok nakillerde bulunduğu nahiv âlimleri arasında İbn Hişâm, İbn Mâlik (ö. 672/1274), Ebû Hayyân el-Endelusî (ö. 745/1344), İbnu'l-Hâcib (ö. 646/1249) ve Radî (ö. 688/1289'dan sonra) zikredilebilir.¹⁸⁰

2.3.2. el-Fâkihî'nin Kanıtlayıcı Anlatım Metodu

Dil ve edebiyat âlimleri Arap dilini bozulma tehlikesinden kurtara bilmek için belli usul ve kaideler koymuşlardır. Bu kaideleri oluştururken nahiv usulünün üç ana delilleri ile istidlal etmişlerdir. Bunlar semâ', kıyas ve istishâbı hâldir.

Semâ', fesâhatine güvenilen kişiden sabit olan sözlere denir. Buna âyet-i kerimeler, hadisi şerifler, Arap söz (nesir) ve şiirleri girmektedir. Kıyas, illet birliği veya benzerliğinden dolayı fer'ın asla hamledilmesidir. Bir kaide hakkında Araplardan bir şey işitilmediğinde fer'i mesele asla hamledilip onun hükmünü alır.¹⁸¹ İstishâbı hâl ise bir lafzın müstahak olduğu aslî durumundan başka bir duruma nakledildiğine dair delil bulunmadığı sürece asıl hali üzerine kalmasına denir. Deliller arasında en zayıf olanı budur.¹⁸²

el-Fâkihî de nahiv kaidelerini ispatlamada ve açıklamada bu üç delili kullanmıştır. Birinci ve en güçlü delil olan semâ'ı çokça kullanmıştır. Kaideleri ayet, hadis ve Arap şiir ve sözleriyle açıklamaya çalışmıştır. Semâ'a şöyle bir örnek

¹⁷⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 127.

¹⁸⁰ el-Bedârîn, *Mucibu'n-nidâ*, 48.

¹⁸¹ el-Bedârîn, *Mucibu'n-nidâ*, 49.

¹⁸² İbn Fetêşe, *Mucibu'n nidâ*, 41.

verilebilir: el-Fâkihî “كَيْفَمَا” edatının cezm etmediğini savunmuştur. Cezm ettiğini savunanların görüşünü semâ’ deliliyle reddetmiştir. Çünkü Araplardan cezm ettiğine dair bir şey duyulmamıştır”.¹⁸³ el-Fâkihî anlatılan konuyla alakalı Araplardan bir şey işitilmediğinde kıyasla istidlal etmiştir. Örneğin, sonu “وَيْه” ile biten kelimenin sonuna tenkir tenvini kıyas yoluyla getirilebilir.¹⁸⁴ el-Fâkihî, konu ile alakalı Araplardan sema’ yoluyla bir delil bulunmadığında ve kıyas yoluyla istidlal edilemediğinde istishâbı hâl delilini kullanmıştır. Örneğin, asıl olan, mebnîlerin sükûn üzerine mebnî olmasıdır. Çünkü mebnîlerde asıl olan harekenin olmamasıdır.¹⁸⁵

2.3.3. el-Fâkihî’nin Nahiv Görüşleri ve Tercihleri

Yapılan araştırmalar neticesinde bu eserde el-Fâkihî’nin tek kaldığı ve sadece ona ait nahiv görüşü tespit edilememiştir. Genellikle daha önceki âlimlerin görüşlerini aktarıp tercih ya da tenkit etmekle yetinmiştir. el-Fâkihî, bir ekole körü körüne bağlı kalmayıp tercih ettiği görüşü delillerle savunmuştur. Genelde cumhurun görüşünü tercih etmekle birlikte bazen Basra veya Kûfe âlimlerini bazen de görüşlerinde tek kalmış nahiv âlimlerinin görüşlerini tercih etmiştir.¹⁸⁶ Tercih ettiği bazı görüşleri aşağıda görmek mümkündür:

1. el-Fâkihî eserinde, “أَيْسَ” ve başında “مَا” masdariyye veya nefiy edatı olan nakıs fiillerin dışındaki tüm nakıs fiillerin haberlerinin isme ve fiile takdim olabileceği görüşünü savunan cumhurun görüşünü tercih etmiştir.
2. “ذَا” edatı, “مَا” ile “مَنْ” istifhâm edatından sonra gelmesi durumunda ismi mevsûl olduğu hususunda Basralı âlimlerin görüşünü tercih etmiştir. Delil olarak {مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ} ¹⁸⁷ ayetini getirmiştir.
3. Harekelerin i’râbın çeşitlerinden olduğu ve i’râbın ise onunla mu’râbın sonunun değiştiği şey olduğu hususunda Basralı âlimlerin görüşünü tercih etmiştir.

¹⁸³ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 152.

¹⁸⁴ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 16.

¹⁸⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 34.

¹⁸⁶ Hüseyin el-Hâdî Muhammed eş-Şerîf, “*Menhecu’l-Fâkihî fi kitâbihi Mucibu’n nidâ fi şerhi Kaṭri’n-nedâ libni Hişâm ve ihtiyârâtihi’n-naḥviyye*”, Libya: *Mecelletu’l-’ulûmi’l-insâniyye ve’t-tatbîkiyye*, (2015), 476-477.

¹⁸⁷ Nahl, 16/24

4. “كَانَ” nâkıs fiilinin hem mübteda hem de haberde amel edebildiği hususunda Basralı âlimlerin görüşünü tercih etmiştir. Kûfeli âlimlerin “كَانَ” ‘nin sadece haberde amel edebileceği görüşünü tercih etmemiştir.
5. Muzâri fiillerini ref‘ eden âmil konusunda, Kûfeli âlimlerin görüşünü tercih etmiştir. Onlara göre cezm ve nasb edatlarından mücerret olmasından dolayı merfû olmuştur.
6. “لَمَّا” râbıta edatının harf olduğunu savunan Sîbeveyh’inin görüşünü tercih etmiştir.
7. “حَدَّامٌ” ‘nin i‘rabının gayr-ı munsarif olduğunu savunan Müberred’in görüşünü tercih etmiştir.
8. “غَيْرٌ” kelimesinin, “لَيْسَ” ve “لَا” dan sonra gelmesi hâlinde dört hâleti olduğu görüşünü savunan Zemahşerî, İbnu’l-Hâcib ve İbn Mâlik’in görüşünü tercih etmiştir.
9. “حَتَّى” edatının tedrici olarak zihni tertip manasına geldiğini savunan İbnu’l-Hâcib, Teftezânî ve Kâfiyeci’nin görüşünü tercih etmiştir.
10. “لَعَلَّ” edatının illet manasında geldiği görüşünü savunan Ahfeş ve Kissâî’nin görüşünü tercih etmiştir.¹⁸⁸

2.3.4. el-Fâkihî’nin Tenkitleri

el-Fâkihî eserinde konuları ele alırken tercih ettiği görüşleri delillerle ispatlamaya çalışır. Tercih etmediği görüşleri ise tenkit eder. Tenkit ettiği kişiler arasında *Kaṭru’n-nedâ* eserinin sahibi İbn Hişâm da vardır. el-Fâkihî ilk önce onun görüşlerini nakleder. Daha sonra delillerle görüşünü tenkit eder. Örneğin, “قَبْلَ” ve “بَعْدَ” zarflarının i‘rab bakımından dört kullanım şekli vardır. el-Fâkihî’ye göre “غَيْرٌ” kelimesinin de “لَيْسَ” ve “لَا” dan sonra gelmesi hâlinde dört kullanım şekli vardır. Fakat İbn Hişâm *el-Evḍaḥu’l-mesâlik* adlı eserinde sadece “لَيْسَ” den sonra gelmesi hâlinde dört kullanım şekli olduğunu savunur. Hatta *Muḡni’l-lebib* adlı eserinde “لَا غَيْرٌ” kelimesinin zamme üzerine mebnî olarak kullanılmasının hata olduğunu aktarır. el-Fâkihî de bu görüşü kabul etmediğini, “لَيْسَ” ve “لَا” arasında fark olmadığını savunur. Zemahşerî (ö. 538/1144), İbnu’l-Hâcib (ö. 646/1249) ve İbn Mâlik (ö. 672/1274) gibi

¹⁸⁸ eş-Şerîf, *Menhecu’l-Fâkihî*, 476-477.

nahiv ilminin önemli temsilcileri de bu görüşte olduğunu aktarır. Delil olarak şu beyiti getirir;

[eṭ-Ṭavîl]

جَوَابًا بِهِ تَنْجُو اعْتَمِدُ فَوَرَبَّنَا لَعْنُ عَمَلٍ أَسْلَفَتْ لَا عَيْرُ تُسْأَلُ

Seni kurtaracak bir cevaba itimat et. Rabbimize yemin olsun ki sadece yaptıklarından sorguya çekileceksin. Başka bir şeyden değil.

Burada “لا” harfinden sonra “عَيْرُ” kelimesi zamme üzerine mebnî olarak geldiğini, dolayısıyla Arapların da böyle kullanımlarının olduğunu aktarır.¹⁸⁹

2.4. İBN HİŞÂM İLE EL-FÂKİHÎ’NİN ŞERHLERİNİN MUKAYESESİ

2.4.1. İbn Hişâm’ın Şerhinin özellikleri

İbn Hişâm Arap dili gramerine ilk başlayanlara *Kaṭru’n-nedâ* adlı eserini telif etmiştir. Mübtedilerin bilmesi gereken genel nahiv konularını kapsayan, ezberlemesi kolay olacak bir şekilde çok tafsilata girmeden kısa ve öz bir eser yazmıştır. Bu eser, ilim camiasında çok rağbet görmüştür. Ezberlenen eserler arasına girmiştir. Fakat kısa ve öz olması bazı manalarının anlaşılmasına ve bazı örneklerin kapalı kalmasına sebep olmuştur. Müellif bu sıkıntıları fark etmesi üzerine metni şerh etme gereksinimi duymuştur. Nitekim İbn Hişâm şerhin mukaddimesinde bu amacına şöyle değinmiştir: “*Bu şerhim, Kaṭru’n-nedâ ve bellu’s-şadâ olarak adlandırdığım metnin zorluğunu kaldırsın, muğlaklıkları gidersin, istişhâdlarını ve faydalarını tamamlasın, şerhimle yetinmek isteyeneye yeterli olsun, Arapçayı öğrenmek isteyen öğrencilerin maksadını yerine getirsin diye yazdığım nüktelerdir.*”¹⁹⁰ Metni şerh etme metodu olarak mezc usulünü kullanmayı ayrı ayrı (mevdu’i metotla) şerh etmiştir. Metin ile şerhin birbirine karışmaması için metnin başına “مُصَنَّفٌ” kelimesinin ilk harfi olan “ص” işareti konmuş şerhin başına da “تَشْرِيحٌ” kelimesinin ilk harfi olan “ش” işareti konmuştur.

¹⁸⁹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 32.

¹⁹⁰ el-Ensârî, *Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 25.

Eser genel nahiv konularını barındırmakla birlikte küçük hacimli olması hasebiyle diğer nahiv kitaplarında olan bazı konular bu eserde bulunmamaktadır. Örneğin; tahzir, iğrâ, ihtisas ve af'ali mükârebe gibi konular zikredilmemiştir. Sarf ilmiyle ilgili az da olsa bazı konulara değinilmiştir. Örneğin; müştakların çeşitleri, vakıf ve vasıl hemzesi gibi konulara temas edilmiştir. Eserin başlıca özelliklerini maddeler halinde aşağıda görmek mümkündür:

1. **Kısa olması:** Eserin en bariz özelliği bu olsa gerek. Müellif fazla tafsilata girmeden kısa ve öz bir şekilde nahiv kurallarını açıklamıştır. Örneğin, nahiv âlimleri mübtedanın nekire gelebilmesi için yaklaşık otuz tane müsevviğ zikretmiştir. İbn Hişâm ise eserinde sadece iki tanesiyle yetinmiştir. Bunlar da umum ve husustur. Bu iki tanesiyle yetinmesinin sebebi diğer müsevviğlerin doğrudan ya da dolaylı bir şekilde bunların altına girmesidir.¹⁹¹
2. **Gerekli açıklamalar:** Eserin başlıca özellikleri arasında kısa olmasıyla birlikte bazen gerekli izahatlar da bulunulmuştur. Hatta bundan daha hacimli eserlerde bile bulunmayan bazı konular gerekli görüldüğü için uzun uzadıya anlatılmıştır. Örneğin, masdarın amel edebilmesi için sekiz şartın gerçekleşmesi gerekir. İbn Hişâm bu sekiz şartın her birini örnekleri ile birlikte zikretmiştir. “ألَيْسَ” gibi amel eden “لا”nın da amel edebilmesi için dört şartı vardır. Bu dört şartı da eserinde zikretmiştir.¹⁹²
3. **Görüşleri tercih ve tenkitleri:** Genellikle metinde nahiv âlimlerin ihtilaflarına değışmemiştir. Fakat şerhte konu hakkındaki ihtilaflara değinmiştir. Önce görüşleri delilleri ile birlikte zikretmiş, sonrasında görüşler arasında tercihte bulunmuştur. Hatalı gördüğü görüşleri tenkit etmiştir. Örneğin; İbn Hişâm eserinde muzârî fiilini merfu yapan âmil hakkında âlimlerin ihtilaf ettiklerinden bahsetmiştir. İlk önce Ferrâ, Kisâî, Sa'leb (ö. 291/904) ve Basrî'lerin görüşünü aktarmış, daha sonra bu görüşler arasında en sahih görüşün Ferrâ'nın görüşü olduğunu savunup diğerlerin görüşünü delillerle tenkit etmiştir.¹⁹³

¹⁹¹ el-Ensârî, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 114.

¹⁹² el-Ensârî, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 246.

¹⁹³ el-Ensârî, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 68.

4. **Kolay ve sade anlatım:** Eserin bir diğer özelliği de sade anlatımla yazılmış olmasıdır. Nahiv ilmine ilk kez başlayacak öğrencilerin zihinlerini bulandırmadan meseleleri kolayca kavrayabilmeleri için sade bir dil kullanmıştır. Özellikle tanımlarda en kolay ve anlaşılır olanları seçmiştir.¹⁹⁴

2.4.2. İbn Hişâm ile el-Fâkihî'nin Şerhlerinin Benzer Yönleri

Kaṭru'n-nedâ adlı eser üzerine birçok şerh yazılmıştır. Bu şerhler arasında el-Fâkihî ve İbn Hişâm el-Ensârî'nin eserleri diğer şerhlerden temayüz etmiştir. Bu iki eserin birbirinden farklı yönleri olduğu gibi benzer yönleri de mevcuttur. Birbirine benzeyen yönleri maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

1. *Mucîbu'n nidâ ilâ şerhi Kaṭri'n-nedâ* ile *Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli's-şadâ* adlı iki eser, isimlerinden de anlaşılacağı üzere *Kaṭru'n-nedâ* adlı eseri şerh etmiştir.
2. İki şârihin şerh metotlarında benzerlikler mevcuttur. İkisi de metinde kapalı, anlaşılması zor olan yerleri açıklamıştır. Gerekli gördükleri yerlerde örnekler vermiş, konuları illetleri ile birlikte zikretmişlerdir.
3. İki şârih de nahiv kaidelerini ayet, Arap şiiri ve sözleri (nesir) ile istidlal etmiştir.
4. Hadislerle istişhâdı kabul etmeyenlerin aksine iki şârih de birçok hadisle istişhâd da bulunmuşlardır. İbn Hişâm eserinde on sekiz hadis ile el-Fâkihî ise kırk üç hadisle istişhâd etmiştir.
5. Tercih ettikleri görüşleri delillerle savunmaya çalışmışlardır. Tercih etmedikleri görüşleri ise tenkit etmişlerdir.

2.4.3. İbn Hişâm ile el-Fâkihî'nin Şerhlerinin Farklı Yönleri

1. el-Fâkihî, *Kaṭru'n-nedâ*'yı mezc usulü ile şerh ederken İbn Hişâm ise şerh ile metni ayrı ayrı (mevdu'î usul) şerh etmiştir.
2. İbn Hişâm kısa ve öz bir eser yazmıştır. Uzun olmaması için gerekli görmediği yerlerde ayrıntıya girmemiştir. el-Fâkihî'nin eseri ise hacim olarak daha büyük olup birçok yerde ayrıntıya girmiştir.

¹⁹⁴ Semmûr, *Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 19.

3. İbn Hişâm eserinde çok az alıntıda bulunmuştur. el-Fâkihî ise müteahhir dönemi âlimlerinden olması hasebiyle birçok nahiv âliminden alıntılar yapmıştır.
4. el-Fâkihî, İbn Hişâm'a göre daha fazla şevâhid getirmiştir. Örneğin; İbn Hişâm *Qur'ân-ı Kerîm'den* dört yüz yetmiş altı ayetle istişhâd etmişken, el-Fâkihî altı yüz on bir ayetle istişhâd etmiştir. İbn Hişâm on sekiz hadis ile istişhâd etmişken el-Fâkihî kırk üç hadisle istişhâd etmiştir. İbn Hişâm yüz elli beyitle istişhâd etmişken el-Fâkihî iki yüz yirmi yedi beyitle istişhâd etmiştir.¹⁹⁵

¹⁹⁵ el-Bedârîn, *Mucibu'n-nidâ*, 45-48.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. MUCİBU'N-NİDÂ'DA İSTİŞHÂD EDİLEN ŞİİRLERİN TAHLİLİ 3.1.MU'REB VE MEBNÎ KONUSU

el-Fâkihî eserinde kelimenin tarifini tahlil ettikten sonra kelimenin kısımlarına değinmiştir. Kelimeyi isim, fiil ve harf olmak üzere üçe ayırmıştır. el-Fâkihî ismi şöyle tarif etmiştir: “*Tek başına bir manaya delalet edip vad'ı itibariyle üç zamandan biriyle beraberliği olmayandır.*” İsimleri de mu‘rab ve mebnî diye iki kısma ayırmıştır. Metinde İbn Hişâm mu‘rab isimleri şöyle tarif etmiştir: “*Üzerine dâhil olunan ‘avâmilden dolayı sonu değişen isimdir.*” Örneğin, “رَبِّدٌ” kelimesi gibi. Şayet ismin başına “جَانِي” fiili getirilirse kelimenin son harfini ref' edip fâil yapar. Başına “رَأَيْتُ” getirilirse kelimenin son harfini nasb edip mef'ûl yapar. Başına “مَرَرْتُ بِ” getirilirse kelimenin son harfini cer eder.¹⁹⁶

Mebnî isimler, üzerine dâhil olunan ‘amillerden dolayı sonu değişmeyen isimlere denir. Mebnî isimlerin dört çeşidi vardır. Sükûn üzerine mebnî, kesre üzerine mebnî, fetha üzerine mebnî ve zamme üzerine mebnî olanlar. Zamme üzerine mebnî olanlar “قَبْلُ”, “بَعْدُ” ve kardeşlerinde (altı yön) gelir. Bu zarfların dört kullanım şekli vardır. Birinci şekli eğer muzâfun ileyhi hazfedilmişse ve sadece manası maksutsa bu durumda zamme üzerine mebnî olur. Örneğin; {لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدُ} ¹⁹⁷ ayetinde geçen “قَبْلُ” ve “بَعْدُ” lafızlarında muzâfun ileyhi hazfedilmiş olup sadece manası maksut olduğundan zamme üzerine mebnî olarak gelmiştir. Fakat eğer muzâfun ileyhi mezkûrsa ya da muzâfun ileyhi hazfedilmişse ama lafzı maksutsa ya da muzâfun ileyhi hazfedilmişse ne lafzı ne de manası maksut değilse bu üç durumda ya zarf olarak mansûb olur ya da “مِنْ” cer harfi ile mecrûr olur.¹⁹⁸

Kesre üzerine mebnî isimler de iki kısma ayrılır. Kesre üzerine mebnî olduğu hususunda ittifak edilenler, “هُوَ لَاءٌ” gibi. İkinci kısım ise kesre üzerine mebnî olduğu hususunda ihtilaf edilenler. “حَدَامٌ” ve “فَعَالٌ” vezninde gelen müennes isimler gibi. İhtilaf Hicazlılar ve Beni Temîm kabileleri arasında olmuştur. Hicazlılar devamlı kesre üzerine mebnî okurlar. Beni Temîm kabilesi de kendi aralarında iki kısma ayrılmıştır.

¹⁹⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 7.

¹⁹⁷ Rûm, 30/4.

¹⁹⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 23.

Çoğunluğun oluşturduğu gruba göre eğer “فَعَالٍ” vezninde gelen müennes ismin son harfi “ر” harfi ile bitiyorsa Hicazlılar gibi mutlak olarak kesre üzerine mebnî okurlar. Ama son harfi “ر” ile bitmiyorsa mu‘rab kabul edilip gayri munsarif i‘râbıyla okurlar. Azınlığı oluşturan ikinci gurup ise son harfe bakmaksızın mutlak olarak mu‘rab kabul edip gayri munsarif olarak okurlar.¹⁹⁹

[el-Vâfir]

1 إِذَا قَالَتْ حَذَامٌ فَصَدَّقُوهَا فَإِنَّ الْقَوْلَ مَا قَالَتْ حَذَامٌ

1- *Hazâmi bir şey söylerse onu onaylayın. Zira sözün doğrusu hazâmi'nin söylediğidir.*²⁰⁰

İstişhâd: Yukarıda ayrıntılı bir şekilde açıklandığı üzere bazı kesre üzerine mebnî olan isimlerde ihtilaf vardır. O isimlerden birisi de “حَذَامٌ” ismidir. el-Fâkihî bu beyitin Hicazlıların lugatına göre geldiğini şahid olarak zikretmiştir. Nitekim bu beyitin iki mısrasında tekrarlanan “حذام” kelimesi iki yerde de fâil olduğu hâlde son harfi değişmeyip kesre üzerine mebnî olarak gelmiştir.²⁰¹

[el-Basîf]

2 وَمَرَّ دَهْرٌ عَلَى وَبَارٍ فَهَلَكْتَ جَهْرَةً وَبَارٍ

2- *Vebâr'ın üzerinden nice yıllar geçti. Sonunda Vebâr alenen yok oldu.*²⁰²

İstişhâd: Benî Temîm kabilesi “فَعَالٍ” vezninde gelen müennes ismin son harfi değişip değişmeyeceği hususunda iki gruba ayrılmıştır. Bu beyitte ise şair beni Temîm kabilesinin iki lugatını cem' etmiştir. Beyitin birinci satırında “وَبَارٍ” kelimesi kesre üzerine mebnî olarak gelmiştir. İkinci satırda ise gayri munsarif i‘râbıyla i‘rablanmış olup lafzan merfu‘ fâil olmuştur.²⁰³

¹⁹⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 26.

²⁰⁰ Luceym b. Sa‘b b. Ali b. Bekr b. Vâil (ö.?). Câhiliyye şairi. Şiirde geçen Hazame ise cısr b. Teym kızı olup luceymi'n eşidir. Daha geniş bilgi için bk. Muhammed İbn Nâsiruddin, *Tevzîhu'l-muştebih*, thk. Muhammed Na‘im el-‘Arkasôsî (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1993), 3/153. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/241.

²⁰¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 27.

²⁰² el-A‘şâ Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî (ö. 7/629). Câhiliye devri Muallaka sahibi şairi. Daha geniş bilgi için bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/341.

²⁰³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 28.

[eṭ-Ṭavîl]

3 وَمِنْ قَبْلِ نَادَى كُلِّ مَوْلَى قَرَبَةً فَمَا عَطَفْتُ مَوْلَى عَلَيْهِ الْعَوَاطِفُ

3- *Daha önce her amca oğlu akrabasını çağırdı. Fakat kimse amca oğluna şefkat duygusu beslemedi (çağrılara cevap vermedi).*²⁰⁴

İstişhâd: Bu beyitte, “قَبْلَ” kelimesinin muzâfun ileyhisi hazfedilmiş olup lafzı maksut olduğu için cer harfî ile mecrûr olmuştur. Burada muzâfun ileyhinin maksut olduğu “قَبْلَ” kelimesinin tenvinsiz gelmesinden anlaşılmaktadır. Yani sanki hâlen muzâfun ileyhi varmış gibi tenvinsiz okunmuştur.²⁰⁵

[el-Vâfir]

4 فَسَاعَ لِي الشَّرَابِ وَكُنْتُ قَبْلًا أَكَادُ أَعْصُ بِالْمَاءِ الْفُرَاتِ

4- *Su artık boğazımdan geçiyor daha önce neredeyse tatlı suyla boğulacaktım.*²⁰⁶

İstişhâd: Bu beyitte, “قَبْلًا” kelimesi izâfeden kesilmiş olup muzâfun ileyhisi de ne lafzen ne mânen maksut olmadığı için zarfiyet üzerine mansûb gelmiştir. Muzâfun ileyhinin maksut olmadığı kelimenin tenvinli gelmesinden anlaşılıyor. Şayet muzâfun ileyh maksut olsaydı tenvinin olmaması gerekirdi.²⁰⁷

[eṭ-Ṭavîl]

5 جَوَابًا بِهِ تَنْجُو اعْتَمِدْ فَوْرَيْنَا لَعْنُ عَمَلٍ أَسْلَفْتَ لَا غَيْرُ تُسْأَلُ

5- *Seni kurtaracak bir cevaba itimat et. Rabbimize yemin olsun ki sadece yaptıklarından sorguya çekileceksin. Başka bir şeyden değil.*²⁰⁸

²⁰⁴ Söyleyeni bilinmiyor. bk. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 30.

²⁰⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 30.

²⁰⁶ Söyleyeni ihtilafıdır. Bedruddîn el-Aynî (ö. 855/1451) Abdullah b. Ya'rub'a (ö.?) nisbet etmiştir. Bazıları ise Yezîd b. sa'ik'a (ö.?) nisbet etmiştir. bk. Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmet el-Aynî, *el-Makâşîdu'n-naḥviyye fi şerhi şevâhidi şurûhi'l-Elfiyye*, thk. Ali Muhammed Fâhir, Ahmet Muhammed Tevfik (Kahire: Dâru's-selâm, 2010), 3/1348; Muhammed b. Muhammed Hasan Şurrâb, *Şerhu 'ş-şevâhidi 'ş-şi'riyye fi ummêti'l-kutubi'n-naḥviyye* (Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 2007), 3/166.

²⁰⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 30.

²⁰⁸ Söyleyeni bilinmiyor. bk. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 32.

İstihâd: Daha önce bahsedildiği üzere “فَقِيلَ” ve “بَعْدَ” zarflarının i‘rab bakımından dört kullanım şekli vardır. el-Fâkihî’ye göre “غَيْرَ” kelimesinin de “لَيْسَ” ve “لَا” dan sonra gelmesi hâlinde dört kullanım şekli vardır. Fakat İbn Hişâm *el-Evḍaḥu’l-mesâlik* adlı eserinde sadece “لَيْسَ” den sonra gelmesi hâlinde dört kullanım şekli olduğunu savunur. Hatta *Muḡni’l-lebib* adlı eserinde “لَا غَيْرَ” kelimesinin zamme üzerine mebnî olarak kullanılmasının hata olduğunu aktarır. el-Fâkihî de bu görüşü kabul etmediğini, “لَيْسَ” ve “لَا” arasında fark olmadığını savunur. Zemahşerî (ö. 538/1144), İbnu’l-Hâcib (ö. 646/1249) ve İbn Mâlik (ö. 672/1274) gibi nahiv ilminin önemli temsilcileri de bu görüşte olduğunu aktarır. Delil olarak şu beyiti getirir. Burada “لَا” harfinden sonra “غَيْرَ” kelimesi zamme üzerine mebnî olarak geldiğini, dolayısıyla Arapların da böyle kullanımlarının olduğunu aktarır.²⁰⁹

3.2. FİİL VE KISIMLARI

Fiil, tek başına bir manaya delalet edip vad’ı itibariyle üç zamandan biriyle beraberliği olandır. Basra nahiv âlimlerinin cumhuru fiilleri mâzi, muzâri ve emir diye üçe ayırır. Kûfe âlimlerine göre ise iki kısım fiil vardır. Emir sıgasını müstakil bir fiil olarak görmeyip muzâri’den türetilmiş bir fiil olduğu görüşündeler. Bu üç fiilden sadece muzâri fiili mu‘rab olup diğerleri mebnî olarak gelir. Muzâri fiili de mu‘rab olarak gelebilmesi için tekit nûn’undan ve cem‘i müennes nûn’undan mücerret olması gerekir. Çünkü tekit nûn’uyla bitişik geldiğinde fetha üzerine mebnî, cem‘i müennes nûn’uyla geldiğinde sükûn üzerine mebnî olur. Bazen cem‘i müennes cem‘i müzekkerin yerinde kullanılabilir. O zaman gene de sükûn üzerine mebnî olarak gelir.²¹⁰

[eṭ-Ṭavîl]

6 وَأَعْلَمُ عِلْمَ الْيَوْمِ وَالْأَمْسِ قَبْلَهُ وَلَكِنِّي عَنْ عِلْمِ مَا فِي غَدٍ عَمَّ

6- Bugünün ve daha öncesindeki dünün bilgisinden haberdarım. Ama yarının bilgisinden habersizim.²¹¹

²⁰⁹ el-Fâkihî, *Mucîbu’n-nidâ*, 32.

²¹⁰ el-Fâkihî, *Mucîbu’n-nidâ*, 35.

²¹¹ Zuheyr b. Ebî Sulmâ (Rebîa) b. Riyâh el-Muzenî (ö. 609). Câhiliye devri Muallaka sahibi şair. bk. Abdullah İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve’ş-şu’arâ* (Kahire: Dâru’l-hadîs, 1423), 1/141.

İstişhâd: el-Fâkihî fiili tarif ederken fiilin üç zaman biriminden birisinde yapıldığını, bunların mâzi, hâl ve müstakbel olduğunu aktardı. Daha sonra üç zaman biriminin varlığına delil olarak şairin bu sözünü şâhid olarak zikretmiştir.²¹²

[eṭ-Ṭavîl]

7 (يَمُرُونَ بِالذَّهْنِ خِفَافًا عِيَابُهُمْ) وَيَرْجِعْنَ مِنْ دَارَيْنِ بُجْرَ الْحَقَائِبِ

7- Onlar Dehna'dan çantaları boş olarak geçerler. Dârîn'den döndüklerinde ise çantaları dolu olarak dönerler (yani hırsızlık yaparlar).²¹³

İstişhâd: Bazen cem'î müennes cem'î müzekkerin yerinde kullanılabilir. O zaman gene de sükûn üzerine mebnî olarak gelir. Bu beyitte, “يَمُرُونَ” müzekker olduğu hâlde müennes cem'î olan “يَرْجِعْنَ” ona atfedilmiş olup fâilinden cemâat manası kast edilmiştir. Burada “يَرْجِعْنَ” fiili sükûn üzerine mebnî olarak gelmiştir.²¹⁴

3.3. İ'RÂB ÇEŞİTLERİ VE ALÂMETLERİ

İ'râbın dört çeşidi vardır. Bunlar nasb, ref', cer ve cezmdir. Bunlar da kendi aralarında aslî olanlar ve fer'î olanlar diye iki kısma ayrılır. Aslî olanlar ref'î zamme, nasbesi fetha, cerresi kesre ile cezm hâli de harekenin hazfı ile olur. Bunlar dışında kalan i'râblar fer'î olanlardır. Fer'î i'râblarda kendi aralarında yedi kısma ayrılır. Sırayla bu yedi kısma temas edilecektir. İlk olarak esmâ-i sitteden bahsedilmiştir.²¹⁵

3.3.1. Esmâ-i Sitte

Esmâ-i sitte aslî i'râbın yerine geçen fer'î i'râbla i'râblanan isimlerin ilk kısmıdır. Bunlar “أَبْ - أَحْ - حَمْ - هَنْ - فُو - دُو” olmak üzere altı isimden oluşmaktadır. Bazıları bunlardan “هَنْ” 'ı hafif ederek esmâ-i hamse olarak adlandırmıştır. Bunların i'râbı ref'î vâv, nasbesi elif, cerresi yâ ile olur. Bu i'râb ile i'râblana bilmeleri için dört şartın bulunması gerekir. Bu şartları aşağıda görmek mümkündür:

1. Müfred olmalı,
2. Mükebbber olmalı (yani tasğirli olmamalı),

²¹² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 36.

²¹³ A'sa el-Hemdân (ö.83/702) Emevîler devri Arap şairi. bk. Hulusi Kılıç, “A'sâ Hemdân” (TDV İslâm Ansiklopedisi) (Erişim 25 Ekim 202M.S.).

²¹⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 51.

²¹⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 66.

3. Muzâf olmalı
4. Müttekellim yâ'sı dışında bir isme izâfe olmalı.

Bu dört şarta hâiz olduğunda fer'î i'rabla i'rablanır.²¹⁶

[er-Recez]

8 خَالِطٌ مِنْ سَلْمَى خَيَاشِيمٍ وَفَا (صَهْبَاءُ خُرْطُومًا عُقَارًا قَرَفًا)

8- Bu içki, Selma'nın burnundaki koku ve ağzındaki tükürüğe karıştı, ta ki temiz sarnıçlara (su haznesine) ulaşana kadar.²¹⁷

İstişhâd: Esmâ-i sittenin fer'î i'rabla i'rablanması için yukarıda değinildiği gibi dört şartın bulunması gerekir. Bu şartlardan birisi de takdiri bile olsa müttekellim yâ'sı dışında bir isme izâfe olması gerekir. Bu beyitte, “فَا” kelimesi her ne kadar da izâfesiz gözükse de aslında takdiri bir izâfe var. Kelimenin aslı “فاها” idi. Kâfiye uyumu için hafzedilmiş. İzâfe var hükmünde olduğu için nasb hali elif ile gelmiştir.²¹⁸

[er-Recez]

9 بِأَبِيهِ اقْتَدَى عَدِيٌّ فِي الْكَرَمِ وَمَنْ يُشَابِهُ أَبَهُ فَمَا ظَلَمَ

9- Adî (b.Hatim) cömertlikte babasına uydu. Kim babasına benzemek isterse haksızlık etmemiş olur.²¹⁹

İstişhâd: Bazı Arap kabileleri esmâ-i sitteyi dört şartı taşıdığı hâlde fer'î harflerle i'rablamayıp naks olarak (hareke ile) okuyanlar olmuştur. Bu durum sadece “أَبٌ – أَخٌ – حَمٌّ – هُنٌّ” kelimelerin de olmuştur. Diğer kelimeler de böyle bir kullanım olmamıştır. Bu beyitte, “بِأَبِيهِ” ve “أَبِيهِ” kelimeleri dört şarta hâiz olduğu hâlde hareke ile i'rablanmıştır.²²⁰

[er-Recez]

²¹⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 71.

²¹⁷ Ebu's-Şa'sâ' Abdullah b. Ru'be el-Accâc (ö. 97/715-16). İslâmî şairlerinden olup Temîm kabilesine mensuptur. Meşhur şair Ru'be'nin babası olur. bk. Hulusi Kılıç, “Accâc” (Erişim 25 Ekim 2022).

²¹⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 72.

²¹⁹ Ru'be b. el-Accâc (ö. 145/762). Arap recez şiirinin en büyük temsilcisi kabul edilen Emevîler ve Abbâsiler devrinde yaşamış şair. bk. *Mu'cemu's-şu'arâi'l-Arab* (Mektebetu's-şâmîle, 2019), 1286.

²²⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 77.

10 إِنَّ أَبَاهَا وَأَبَا أَبَاهَا (قَدْ بَلَغَا فِي الْمَجْدِ غَايَتَاهَا)

10- Gerçekten onun babası ve dedesi cömertlikte zirveye ulaştı.²²¹

İstişhâd: Bazı Arap kabileleri arasında esmâ-i sitte dört şartı taşıdığı hâlde fer‘i harflerle i‘rablanmayıp kasır olarak (yani devamlı elif ile) okuyanlar olmuştur. Bu durum bütün esmâ-i sittedeki isimler için de geçerlidir. Bu beyitte, “أَبَا” kelimesi üç kez tekrarlanmış olup hepsinde de sonu elif ile bitmiştir. Örneğin, üçüncü “أَبَا” ismi muzâfun ileyhi olup “ي” ile i‘rablanması gerekirken “ا” ile gelmiştir.²²²

3.3.2. Tesniye İsimlerin İ‘rabı

Aslî i‘rabın yerine geçip fer‘i i‘rabla gelen isimlerin ikinci kısmı tesniye isimlerdir. Bu isimlerin i‘rabı, ref‘ hâli elif ile nasb ve cer hâli yâ ile olur. Örneğin, ref‘ hâletinde “رَأَيْتَ الزَّيْدَيْنِ وَمَرَرْتَ بِالزَّيْدَيْنِ”, nasb ve cer hâletinde “جَانَتِي الزَّيْدَانِ”, olarak gelir. Bir ismin tesniye olabilmesi için sekiz şartın bulunması gerekir:

1. Mu‘rab olmalı.
2. Müfred olmalı.
3. Mürekkep olmamalı.
4. Nekre olmalı.
5. Müfred ile tesniye'nin lafız birliği olması gerekir.
6. Müfred ile tesniye'nin mana birliği olması gerekir.
7. Hariçte ikinci bir ferdin olması gerekir.
8. Başka bir lafzın tesniye olmasıyla bu tesniye'den müstağni olunmaması gerekir.

Bu şartlardan birisi eksik olursa tesniye mülhak bir isim olur. Tesniye mülhak isimler de şartlı ve şartsız olarak iki kısma ayrılır. Bunlar zamire muzâf olarak gelmesi şartı ile “كَلَّا - كَلْتَا”, bir de şartsız olarak gelen “إِثْنَيْنِ - إِثْنَيْنِ” lafızlarıdır.²²³

[eṭ-Ṭavîl]

11 أَلَا يَا دِيَارَ الْحَيِّ بِالسَّبْعَانَ (أَمَلَّ عَلَيْهَا بِأَلْبِي الْمَلَوَانَ)

²²¹ Ru'be b. el-Accâc (ö. 145/762).

²²² el-Fâkihî, *Mucibu 'n-nidâ*, 77.

²²³ el-Fâkihî, *Mucibu 'n-nidâ*, 77.

11- *Ey Sebu'an'da olan kabilenin yurdu! Gece ve gündüz seni yıpratmakla yordu.*²²⁴

İstîshâd: Tesniye bir isim alem olarak kullanılırsa iki şekilde i'rablanması caizdir. Tesniye isimler gibi ref' hâli elif ile nasb ve cer hâli yâ ile i'rablanması caiz olduğu gibi gayri munsarif olarak da i'rablanabilir. Bu beyitte ise “السَّبْعَانِ” kelimesi aslında tesniye olup daha sonra bir yer ismi olarak kullanılmıştır. İki türlü i'rablanması caiz olmakla birlikte burada gayri munsarif olarak gelmiştir. Fakat diğer gayri munsarif isimlerde olduğu gibi burada cer hâli fetha olması gerekirken “ال” takısı geldiğinden dolayı cer hâli kesre ile gelmiştir.²²⁵

3.3.3. Cem'i Müzekker Sâlim'in İ'rabı ve Mülhakları

Fer'i i'rabla gelen isimlerin üçüncü kısmı cem'i müzekker sâlimdir. İ'rabı, ref' hâli zammeye niyâbeten vâv, cer ve nasb hâli ise fetha ve kesreye niyâbeten yâ iledir. Bir ismin cem' müzekker sâlim olarak gelebilmesi için tesniye'de aranan sekiz şartın burada da bulunması gerekir. Bunlar dışında farklı şartlarda vardır. Bu şartlardan birisi de müfredin cem'i müzakere dönüştüğü vakit sîgasının değişime uğramaması gerekir. Müfredi değişime uğraması hâlinde cem'i müzekker sâlime mülhak bir isim olur. Örneğin, “أَرْضُونَ” kelimesi. Müfredi “أَرْضُ” gelir. Râ harfî müfret sîgada sâkin olup cem' olarak getirilirken harekelenmesinden dolayı mülhak olmuştur.²²⁶

[eṭ-Ṭavîl]

سُوَيْدٌ خَطِيبٌ فَوْقَ أَعْوَادِ مَنَبِرٍ 12 لَقَدْ ضَجَّتِ الْأَرْضُونَ إِذْ قَامَ مِنْ بَنِي

12- *And olsun ki Benî Suveyd kabilesinden bir hatip minbere çıktığında yerler sarsılır.*²²⁷

²²⁴ Ebû Kâ'b Temîm b. Ubey b. Mukbil b. Avf el-Aclânî el-Âmirî (ö. 70/689). Muhadram şairlerindedir. bk. *Mu'cemu'ş-şu'arâi'l-Arab*, 1026.

²²⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 84.

²²⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 79.

²²⁷ Ebû Mâlik Kâ'b b. Ma'dân el-Eşkarî (ö. 80/700). Emevîler dönemi Arap şairi. bk. *Mu'cemu'ş-şu'arâi'l-Arab*, 1916.

İstîshâd: Bu beyitte, “الأَرْضُونَ” cem’ müzekkere mülhak bir isimdir. Bu kelimede geçen “ر” harfî müfrette sâkin olup cemi’de harekeli gelmesi gerekirken zarureti şiir için sükûn üzerine gelmiştir.²²⁸

3.3.4. Zâid Elif Tâ ile Cem’in İ‘rabı

Fer‘i i‘rabla gelen isimlerin dördüncüsü zâid elif tâ ile cemi‘ olunan (cem‘i müennesi sâlim) isimlerdir. Bu kısma cem‘i müennes sâlim de denilir. İ‘rabı, ref‘ hâli zamme ile, nasb ve cer hâli kesre ile gelir. Nasb hâlinde kesre, fethanın yerine nâib olmuştur.²²⁹

[eṭ-Ṭavîl]

13 تَنْوَرُتُهَا مِنْ أَدْرَعَاتٍ وَأَهْلُهَا (بِئْتَرِبُ أَدْنَى دَارِهَا نَظْرًا عَالِي)

13- *Ailesi Yesrip’te olan sevgilimin evindeki ateşe Ezru’attan baktım. Onun evine en yakın mekâna bile önemle bakılması gerekir.*²³⁰

İstîshâd: Elif tâ ile cemi‘ olarak gelmiş bir kelime bir kişiye ya da bir yere isim olarak verildiğinde üç çeşit i‘rabla okunabilir. el-Fâkihî beyitte geçen “أَدْرَعَاتٍ” kelimesini buna örnek olarak getirmiştir. Bu kelimenin üç vecih okunuşu rivayet edilmiştir. Birinci vecih kesre ve tenvinli rivayeti. Bu durumda cem’i müennes sâlim i‘rabıyla i‘rablanmıştır. İkinci vecih fetha ve tenvinsiz rivayeti. Bu durumda alemiyet ve te’nis illetlerini barındırmasından dolayı gayri munsarif olur. O zaman i‘rabı, ref‘ hâli zamme ile nasb ve cer hâli fetha ile olur. Üçüncü vecih ise kesre ve tenvinsiz rivayeti. Bu rivayette ilk iki vecih cem’ edilmiştir. Şöyle ki kesre ile gelmesi aslında cem’i müennes sâlim olmasından ötürüdür. Tenvinsiz gelmesinin sebebi de kelimenin gayri munsarif sebeplerinden iki illeti kendinde barındırmasından ötürüdür.²³¹

3.3.5. Gayri Munsarif İsimlerin i‘rabı

Fer‘i i‘rabla gelen isimlerin beşincisi gayri munsarif isimlerdir. Gayri munsarif, fer‘i dokuz illetten iki ya da iki illet yerine geçen bir illeti barındırdığı için tenvin kabul

²²⁸ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 86.

²²⁹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 90.

²³⁰ İmruülkays b. Hucr (ö. 540). Muallaka sahibi câhiliyye şairlerinden biridir. bk. İbn Kuteybe, *eş-Şi’r ve ş-su’arâ*, 1/107.

²³¹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 94.

etmeyen isme denir. Örneğin, “عائشة” kelimesi dokuz illetten alemiyet ve te’nîs illetlerini barındırmasından dolayı gayri munsarif olmuştur. “مصايح” kelimesinde iki illet yerine tekâbül eden cem’ illeti bulundurduğundan gayri munsarif olmuştur. İ’rabı, ref’ hâli zamme ile nasb ve cer hâli fetha ile gelir. Cer hâlinde fetha kesreye nâib olmuştur. Gayri munsarif isimler tenvin ve kesreyi kabul etmez. Fakat ne zaman gayri munsarif isme “ال” takısı ya da izâfe olunursa cer hâli kesre ile gelir.²³²

[eṭ-Ṭavîl]

14 (أَيْنَ شِمْتِ مِنْ نَجْدٍ بُرَيْقًا تَأَلَّفًا) تَبِيْتُ بِلَيْلٍ أَمْرَمَدٍ اعْتَادَ أَوْلَفًا

14- *Şayet Necd tarafından parlak bir kıvılcım görsen delirmeye yaklaşmış gözü iltihaplı hasta biri gibi mi geceliyeceksin.*²³³

İstîşhâd: el-Fâkihî bu beyitte geçen “أَمْرَمَدٍ” kelimesiyle istîşhâd etmiştir. Bu kelime, vezni fiil ve vasfiyet illetlerini barındırmasından dolayı gayri munsarif bir isimdir. Burada ise “ال” takısının yerine geçen “م” takısı geldiğinden cer hâli kesre ile gelmiştir.²³⁴

3.3.6. Ef’âl-i Hamse’nin İ’rabı

Aslî i’rabın yerine geçen fer’i i’rabların altıncısı ef’âli hamsedir. Bunlara emsile-i hamse de denir. Tekrarsız beş fiil olup tekrarlarla birlikte yedi fiilden oluşur. Ef’âli hamse tesniye elif’i, cemi’ vâv’ı ve muhatebe yâ’sı bitişen muzâri fiiline denir. İki gâib erkek için “يَفْعَلَانِ” sîgası, iki hâzır erkek veya iki hâzır ve gâib kadın için “تَفْعَلَانِ” sîgası, cem’i müzekker gaib için “يَفْعَلُونَ” sîgası, cem’i müzekker muhatap için “تَفْعَلُونَ” sîgası, müfred müennes muhataba için “تَفْعَلِينَ” sîgası kullanılır. İ’rabı ref’ hâlleri nûn’un subûtü, cezm ve nasb hâlleri ise nûn’un hazfı ile olur.²³⁵

[er-Recez]

15 أَيْبُتُ أُسْرِي وَتَبِيَّتِي تَدْلُكِي وَجْهَكَ بِالْعَنْبَرِ وَالْمِسْكِ الدَّكِيِّ

²³² el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 94.

²³³ Bilinmiyor. Sedace Tâî kabilesinden bir şair olduğu bilinmektedir. bk. el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 94.

²³⁴ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 94.

²³⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 97.

15- *Ben gecelerimi yürüyerek geçirirken sen ise yüzünü hoş kokulu amber ve güzel kokulu misk ile ovalayarak geçiriyorsun.*²³⁶

İstişhâd: Bu beyitte istişhâd, “تَبَيَّنِي” ve “تَذَكَّرِي” fiilleriyle olmuştur. Emsile-i hamse ref´ hâlinde nûn’un subutü ile olması gerekirken burada şiir zaruretinden (kâfiye uyumu) dolayı nûn hazfedilmiştir.²³⁷

3.3.7. Sonu İletli Olan Muzâri Fiillerin İ‘rabı

Fer’i i‘rabların yedincisi sonu illet harflerinden “و”, “ي”, “ا” ile biten muzâri fiillerdir. İ‘rabı, ref´ hâli zamme ile, nasb hâli fetha ile, cezm hâli sükûna niyâbeten son harfin hazfı iledir.²³⁸

[el-Vâfir]

16 أَلَمْ يَأْتِيكَ وَالْأَنْبَاءُ تَنْمِي (بِمَا لَاقَتْ لَبُونُ بَنِي زِيَاد)

16- *Haberler tez duyulduğu halde Beni Ziyad kabilesine ait develerin başına gelenler sana ulaşmadı mı?*²³⁹

İstişhâd: Bu beyitte, “لَمْ يَأْتِيكَ” kelimesiyle istişhâd edilmiştir. Sonu illet harfiyle biten muzâri fiilleri cezm hâli illet harfinin hazfı ile olması gerekir. Fakat burada ise illet harfi olan “ي” hazfedilmemiştir. Nahiv ilminin cumhur uleması bunun zarureti şiirden dolayı hazfedilmediği görüşündedir. İbn Mâlik ise bunun bazı Arap kabilelerinin lugatı olduğunu savunur.²⁴⁰

3.4. MUZÂRİ FİİLİNİN REF´ HÂLİ

Fiiller arasında mu‘rab gelen tek fiil muzâri fiilidir. Mu‘rab olarak gelebilmesi için de iki tekit nûn’u ve cem’i müennes nûn’u ile birlikte gelmemesi gerekir, aksi takdirde mebnî olur. Bu fiilin ref´, nasb ve cezm olmak üzere toplamda üç i‘rab hâli vardır. Muzâri fiili nasb ve cezm edatıyla birlikte gelmediği durumlarda ittifakla merfu‘ olur.²⁴¹

²³⁶ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 100.

²³⁷ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 100.

²³⁸ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 100.

²³⁹ Kays b. Zuheyr (ö.10/631) Câhiliyye şairi. bk. *Mu‘cemu’s-şu‘arâi’l-Arab*, 1894.

²⁴⁰ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 100.

²⁴¹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 107-108.

[el-Vâfir]

17 مَحَمَّدٌ تَقْدَى نَفْسَكَ كُلُّ نَفْسٍ إِذَا مَا خُفَّتْ مِنْ شَيْءٍ تَبَالَا

17- *Ey Muhammed (s.a.v.)! Birilerinin düşmanlığından tedirgin olduğun vakit bütün canlar sana feda olsun.*²⁴²

İstişhâd: Bu beyitte, “تَقْدَى” kelimesiyle istişhâd edilmiştir. Bu muzâri fiil nasb ve cezm edatıyla birlikte gelmediği hâlde meczûm olarak gelmiştir. Bunun sebebi bu fiili cezmeden emir lâminin mukadder olmasıdır. Asıl itibariyle “لِنَقْدَى” iken daha sonra lâm hazf edilmiş olup amelî baki kalmıştır.²⁴³

[es-Serî’]

18 قَالِيَوْمَ أَشْرَبَ غَيْرَ مُسْتَحَقِّبٍ إِنَّمَا مِنْ اللَّهِ وَلَا وَاعِلٍ

18- *Bugün Allah'a (cc.) karşı suç işlemeden ve davetsiz misafir olmadan içeceğim.*²⁴⁴

İstişhâd: Bu beyitte, “أَشْرَبَ” kelimesiyle istişhâd edilmiştir. Bu muzâri fiil nasb ve cezm edatıyla birlikte gelmediği hâlde meczûm olarak gelmiştir. Hiçbir sebep yokken cezimli olarak gelmesi zarureti şiirden dolayı olmuştur.²⁴⁵

3.5. MUZÂRİ FİİLİ NASBEDEN EDATLAR

Muzâri fiilini nasbeden dört edat vardır. Bunlar “لَنْ – كَيْ – إِذَنْ – أَنْ” edatlarıdır.²⁴⁶

3.5.1. Nasb Edatı “لَنْ”

Muzâri fiilini nasbeden dört edattandan birincisi “لَنْ” harfidir. el-Fâkihî ilk önce bu edatı zikretmesinin sebebi bu edatın nasb edatı dışında başka bir yerde kullanılmıyor olmasından dolayıdır. Bu edat tekit nefiy istikbal manasını bildirir.²⁴⁷

²⁴² İhtilaflıdır. Ebû Tâlib’e (ö. 619 m.) nisbet edenler olduğu gibi oğlu Hz. Ali’ye (r.a.) de nisbet edenler de olmuştur. bk. Şurrâb, *Şerhu’s-şevâhidi’s-şi’riyye*, 2/329.

²⁴³ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 107-108.

²⁴⁴ İmruülkays (ö. 540).

²⁴⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 107-108.

²⁴⁶ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 109-117.

²⁴⁷ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 109-117.

[el-Ḥafif]

19 لَنْ تَزَالُوا كَذَلِكَ ثُمَّ لَا زَلْ ث لَكُمْ خَالِدًا خُلُودَ الْجِبَالِ

19- *Sizler böyle olmaya devam edin. Sonra ben de sizin için dağlar gibi kalıcı olayım.*²⁴⁸

İstişhâd: Bu beyitte, “لَنْ تَزَالُوا” kelimesiyle istişhâd edilmiştir. Nasb edatlarından “لَنْ” ’in dua manasına gelip gelmediği hususunda ihtilaf edilmiştir. İbn Hişâm’dan bu konuda farklı görüşler aktarılmıştır. *Muğni’l-lebib* adlı eserinde “لَنْ” dua manasında gelebileceğini, delil olarak da bu beyiti getirir. Burada “لَنْ” dua manasında kullanılmıştır. *Ḳaṭru’-n-nedâ* üzerine yazdığı şerhte ise dua manasında gelmeyeceğini belirtmiştir.²⁴⁹

[el-Kâmil]

20 لَمَّا رَأَيْتُ أَبَا يَزِيدَ مُقَاتِلًا أَدَعُ الْقِتَالَ وَأَشْهَدُ الْهَيْجَاءَ

20- *Ebû Yezid’in savaştığını gördüğümde asla savaşmayı bırakmayacağım ve savaşa katılmaya devam edecem*²⁵⁰

İstişhâd: Nasb edatı olan “لَنْ” ile ma‘mulu arasına fâsıl giremez. Sadece zarureti şiirde gelebilir. Buna delil olarak da bu beyit getirilmiştir. Beyitte geçen “لَمَّا” aslında “لَنْ” ile “ما” ’nın birleşiminden meydana gelmiştir. Burada “لَنْ” ile ma‘mulu “أَدَعُ” arasına “مَا رَأَيْتُ أَبَا يَزِيدَ مُقَاتِلًا” cümlesi fâsıl olmuştur. Bu sadece burada olduğu gibi zarureti şiir de caizdir.²⁵¹

3.5.2. Nasb Edatlarından “كَيِّ”

Nasb edatlarından biriside “كَيِّ” dir. Cer harfiyle karıştırılmaması için buna key masdariye de denir. “كَيِّ” ’in masdariye harfi olabilmesi için kendisinden önce cer harfi olan lâminin geçmesi veya kendisinden sonra başka bir nasb edatı olan “أَنْ” ’in gelmemesi gerekir. Bu şartlar yerinde olursa o zaman masdariye harfi olur.²⁵²

²⁴⁸ el-A‘şâ Meymûn b. Kays (ö. 7/629 [?]).

²⁴⁹ el-Fâkihî, *Mucibu’-n-nidâ*, 109-117.

²⁵⁰ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu’-n-nidâ*, 109-117.

²⁵¹ el-Fâkihî, *Mucibu’-n-nidâ*, 109-117.

²⁵² el-Fâkihî, *Mucibu’-n-nidâ*, 109-117.

[eṭ-Ṭavîl]

21 أَرَدْتُ لِكَيْمًا أَنْ تُطِيرَ بِقُرْبِي (فَتَشْرُكْهَا سَنًا بِيَدَاءِ بَلْفَع)

21- (Ey kuş!) Sen benim su tulumumu ıssız çöllerde çürümeye terk etmek için kendinle uçurmak istedin.²⁵³

İstişhâd: Bu beyitte, istişhâd “لِكَيْمًا أَنْ تُطِيرَ” cümlesiyle olmuştur. “كَيْ” ‘in masdariye harfî olabilmesi için kendisinden önce cer harfî olan lâmin geçmesi veya kendisinden sonra başka bir nasb edatı olan “أَنْ” ‘in gelmemesi gerekir. Burada ise hem cer harfî olan “ل” hem de nasb edatı olan “أَنْ” birlikte gelmiştir. Bu durumda nasb edatı olmaya muhtemel olduğu gibi cer harfî olmaya da muhtemeldir. Bu beyitte ise nasb edatı olarak gelmiştir.²⁵⁴

[el-Basîṭ]

22 كَيْ تَجْنَحُونَ إِلَى سَلْمٍ وَمَا تُبْرَثُ قَتْلَاكُمْ وَلَطِي الْهَيْجَاءِ تَضْطَرُّمُ

22- Ölülerinizin intikamı alınmamışken ve savaş ateşi tutuşurken siz nasıl barışa meyledersiniz.²⁵⁵

İstişhâd: Bu beyitte, “كَيْ تَجْنَحُونَ” cümlesi ile istişhâd edilmiştir. Burada geçen “كَيْ” kelimesi nasb edatı olmayıp istifham edatı olan “كَيْفَ” ‘den ihtisar edilmiştir.²⁵⁶

3.5.3. Nasb Edatlarından “إِذْنٌ”

Nasb edatlarından üçüncüsü olarak “إِذْنٌ” zikredilmiştir. “إِذْنٌ” hem cevap hem de ceza manası bildirir. Örneğin; birisi sana dese ki: “أَزُورُكَ غَدًا” “yarın seni ziyarete geleceğim” buna karşılık sende desen ki: “إِذْنٌ أَكْرَمًا” “O zaman ben de sana ikramda bulunurum” bu sözün hem cevap hem de ceza (mükâfat) olur. Bu harfin nasbedebilmesi için üç şarta hâiz olması gerekir:

- 1- Kelâmın başında gelmesi gerekir. Şayet ortada gelirse amel etmez.
- 2- Kendisinden sonra gelen muzâri fiilin mustakbel olması gerekir. Şayet hâl manasında gelirse amel etmez.

²⁵³ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 109-117.

²⁵⁴ el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 109-117.

²⁵⁵ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 109-117.

²⁵⁶ el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 109-117.

3- Fiil ile arasında fâsıl olmaması gerekir. Şayet fâsıl girerse amel etmez. Sadece kasem ve “لا” nâfiyenin fâsıl olması istisna edilmiştir. Bu ikisinin fâsıl olması hâlinde gene amel eder.²⁵⁷

[eṭ-Ṭavîl]

23 لئن عاد لي عبد العزيز بمثلها وأمكنني منها إذن لا أقبلها

23- Şayet Abdulaziz bunun gibi (saray görevlisi) bir iş teklifi ile geri dönüp bana imkân tanırrsa artık o görevi ret etmeyeceğim.²⁵⁸

İstişhâd: Burada “إذن” nasb edatının amel edebilmesi için kelâmın başında gelmesi gerekirken kasemin cevabı olmuş olup “أقبلها” fiil cümlesinde amel etmemiştir.²⁵⁹

[el-Vâfir]

24 إذن والله نرّمهم بحرب (تشيّب الطفل من قبل المشيب)

24- Allah’a and olsun ki o zaman onlara çocukları ihtiyarlamadan saçlarını ağartan bir savaş açarız.²⁶⁰

İstişhâd: Bu beyitte de “إذن” ve ma‘mulu olan “نرّمهم” arasına “والله” kasem edatı fâsıl olarak gelmiş olup amelini iptal etmemiştir.²⁶¹

3.5.4. Nasb Edatlarından “أن”

Nasb edatlarından dördüncüsü “أن” masdariyedir. Metinde “أن” için masdariye kaydını zâid ve tefsir için gelen “أن” ‘den ihtiraz etmek için getirdi. “أن” zâid olarak da gelmektedir. Örneğin; {فَلَمَّا أَنْ جَاءَ الْبَشِيرُ أَلْفَيْهِ عَلَىٰ وَجْهِهِ}²⁶² ayetinde geçen “أن” harfi “لَمَّا” şartiyeden sonra geldiği için zâid olmuştur.²⁶³

²⁵⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 109-117.

²⁵⁸ Kuseyyir (ö. 105/723). Şiirlerinde sevgilisi Azze'yi çokça zikrettiği için Küseyyiru Azze olarak tanınır. İslâmî Hicaz şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*. 5/219.

²⁵⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 109-117.

²⁶⁰ Hassân b. Sâbit (r.a.) (ö. 60/680 [?]). Hz. Peygamberimizin (s.a.v.) şairidir. bk. İbn Hacer el-Askalânî, *el-İşâbe fi temyizi's-şahâbe*, thk. Âdil Ahmet Abdulmevcûd, Ali Muhammed Müavvid (Beyrut: Dâru'kutybi'l-ilmîyye, 1989), 2/55.

²⁶¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 109-117.

²⁶² Yusuf, 12/96

²⁶³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 118-135.

[eṭ-Ṭavîl]

25 وَيَوْمًا تُوَافِينَا بَوَجْهِ مُقْسِمٍ كَأَنَّ ظَنِيئَةً تَعْطُو إِلَى وَارِقِ السَّلْمِ

25- *Güzel bir yüzle bize geldiğin gün sanki selem ağacına boynunu uzatan ceylan gibisin.*²⁶⁴

İstişhâd: Bu beyitte, “كَأَنَّ ظَنِيئَةً” cümle ögesiyle istişhâd edilmiştir. Burada “أَنَّ” harfi, “كَ” cer harfi ile “ظَنِيئَةً” arasında zâid olarak gelmiştir.²⁶⁵

[eṭ-Ṭavîl]

26 فَأَقْسِمُ أَنْ لَوْ التَّقَيْنَا وَأَنْتُمْ لَكَانَ لَكُمْ يَوْمَ مِنَ الشَّرِّ مُظْلِمٌ

26- *Yemin ederim ki şayet biz ve siz karşılaşılsaydık, size kötülükten dolayı kapkara (kötü) bir gün olacaktı.*²⁶⁶

İstişhâd: Bu beyitte, “فَأَقْسِمُ أَنْ لَوْ التَّقَيْنَا” cümle ögesiyle istişhâd edilmiştir. Nasb edatı “أَنَّ” ‘in zâid olarak geldiği yerlerden birisi de kasef fiili ile “لو” şartiye arasında gelmesidir. Burada da “أَنَّ” harfi, kasef fiili olan “أَقْسِمُ” ile şart edatı “لو” arasında zâid olarak gelmiştir.²⁶⁷

[eṭ-Ṭavîl]

27 فَأَمَّهَلَهُ حَتَّى إِذَا أَنْ كَانَتْهُ مُعَاطِي يَدٍ فِي لُجَّةِ الْمَاءِ غَامِرٌ

27- *Avcı, suda boğulurken elini uzatan kişi gibi olana dek ona (zebraya) mühlet verdi.*²⁶⁸

²⁶⁴ İhtilafı. Bêğit b. Suraym el-Yeşkurî’ye (ö.?) nisbet edenler olduğu gibi Erkam b. ‘İlbâ el-Yeşkurî (ö.?) ya da ‘İlbâ b. Erkam el-Yeşkurî’ye (ö.?) nisbet edenler de olmuştur. bk. Amr b. Osman Sibeveyh, *el-Kitâb*, thk. Abdusselam Muhammed Harun (Kahire: Mektebetu’l-hâneçî, 1988), 2/134; Hâlid b. Abdullah el-Ezherî, *Şerhu’t-Taşrih ‘ale’t-Tavzih* (Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 2000), 1/333; Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Şerhu şevâhidi’l-Muğni*, thk. Ahmet Zâhir kôcân (Beyrut: Lecnetu’t-turâsi’l-Arabî, 1966), 1/159.

²⁶⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

²⁶⁶ Museyyeb b. Ales (ö. ?). Cahiliye dönemi şairlerinden. bk. ez-Ziriklî, *el-A’lâm*.7/225.

²⁶⁷ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

²⁶⁸ Evs b. Hacer (ö. 620). Cahiliye devri şairlerinden. bk. ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 2/31.

İstişhâd: İbn Hişâm *Muğni'l-lebib* adlı eserinde “أَنَّ” ‘in “إِذَا” ‘dan sonra da zâid olarak geldiğini belirtmiştir. Delil olarak bu beyiti zikretmiştir. Burada “أَنَّ” harfi “إِذَا” dan sonra zâid olarak gelmiştir.²⁶⁹

[eṭ-Ṭavîl]

28 إِذَا مَا غَدَوْنَا قَالَ وَلَدَانُ حَيِّنَا تَعَالُوا إِلَى أَنْ يَأْتِنَا الصَّيْدُ نَحْطِبِ

28- *Sabah erken yola çıktığımızda kabilemizin çocukları şöyle der: “Av gelene kadar biz de odun toplayalım.”*²⁷⁰

İstişhâd: Bazı Arap kabileleri “أَنَّ” ‘i cezm edatı olarak kullanır. İstişhâd olarak bu beyit getirilmiştir. Burada geçen “يَأْتِنَا” fiili aslında “يَأْتِينَا” idi. Bu fiili “أَنَّ” cezm etmiştir.²⁷¹

[el-Basîṭ]

29 أَنْ تَقْرَأَنْ عَلَى أَسْمَاءَ وَيُحْكَمَا مِئِي السَّلَامَ وَأَنْ لَا تُشْعِرَا أَحَدًا

29- *(Sizden isteğim) Allah (cc.) rızası için hiç kimseye fark ettirmeden Esmâ’ya benden selam söyleyin.*²⁷²

İstişhâd: Bu beyitte istişhâd, “أَنْ تَقْرَأَنْ” fiil cümlesi ile yapılmış. Bazı Arap kabileleri burada olduğu gibi “أَنَّ” ‘e amel vermeyip muhmel olarak kullanmıştır.²⁷³

3.5.4.1. Nasıb Edatı “أَنَّ” ‘in Cevâzen Mukadder Olduğu Yerler

Nasb edatı olan “أَنَّ” bazen mukadder olarak amel eder. Bu da câizi ve vucûbi olmak üzere iki kısma ayrılır. Câizi izmarı iki yerde olur:

1. “أَنَّ” edatının, fiil takdîrinden halis bir isimle mesbûk olan bir âtif harfinden (bu harfler ‘و- ف- ثم- أو’ harflerinden olmalı) sonra gelmesi durumunda.”²⁷⁴

²⁶⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 118-135.

²⁷⁰ İmruülkays (ö. 540).

²⁷¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 118-135.

²⁷² Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 118-135.

²⁷³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 118-135.

²⁷⁴ Mehmet Hadin Tutkal, *İbn Hişâm’ın Şerhu Kaṭri’n-nedâ ve belli’s-şadâ da İstişhâd Ettiği Âyetler* (Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015), 62.

2. “ ‘نُ’ edatının, ta‘lîl, akibet veya zâide olan cer lâm’ından sonra gelmesi durumunda.”²⁷⁵

[el-Vâfir]

30 أَلْبَيْتُ تَحْفُقُ الْأَرْيَاحُ فِيهِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ قَصْرِ مُنِيفٍ
وَأَلْبَسُ عَبَاءَةً وَتَقَرَّ عَيْنِي أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَلْبَسِ الشُّؤْفِ

30- Rüzgârların içinde ses çıkardığı ev, bana eksiksiz olan saraydan daha sevimlidir.

Göz aydınlığı olacak aba’yı giymem bana ince (süslü) elbise giymekten daha sevimlidir.²⁷⁶

İstîshâd: Bu beyitte, “وَتَقَرَّ” kelimesi ile istîshâd edilmiştir. “وَتَقَرَّ” cümlesi “أَلْبَسُ” kelimesine mâtuftur. “تَقَرَّ” kelimesi hâlis bir isme matuf olduğu için bu fiil cevâzen mukadder bir “أَنْ” ile mansûb olmuştur. Nitekim “أَلْبَسُ عَبَاءَةً” kelimesi hâlis bir isim olup kendisinden önce geçen fiil manasını taşımayan hâlis bir isim olan “أَلْبَيْتُ” lafzına ma‘tuftur.²⁷⁷

[el-Basîf]

31 لَوْلَا تَوَقُّعٌ مُعْتَرٍ فَأَرْضِيهِ مَا كُنْتُ أُوتِرُ إِثْرَابًا عَلَى تَرَبِّ

31- Fakirlerin isteyip de onları razı etmem olmasaydı zenginliği fakirliğe tercih etmezdim.²⁷⁸

İstîshâd: Bu beyitte, “أَرْضِيهِ” fiili atıf harfî olan “ف” den sonra gelmiş olup kendisinden önce gelen hâlis bir isim olan “تَوَقُّعٌ” kelimesine mâtuftur. “تَوَقُّعٌ” kelimesine mâtuftur. “تَوَقُّعٌ” kelimesine mâtuftur. “تَوَقُّعٌ” kelimesine mâtuftur. “تَوَقُّعٌ” kelimesine mâtuftur.²⁷⁹

[el-Basîf]

32 إِيَّيَّ وَفَتْلِي سَلِيكًا نَمَّ أَعْوَلُهُ كَالثَّوْرِ يُضْرَبُ لَمَّا عَاقَتِ الْبَقْرُ

²⁷⁵ Tutkal, *İbn Hişâm’ın Şerhu Kaşri’n-nedâ*, 62.

²⁷⁶ Meysûn bint Bahdel el-Kelbî (ö. 80/700). Muâviye b. Ebî Süfyân’ın (r.a.) (ö. 60/680) eşidir. bk. ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 7/339.

²⁷⁷ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

²⁷⁸ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

²⁷⁹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

32- Benim Suleyki öldürmem ve sonrada diyetini ödemem ineğin su içmekten kendini çektiğinde boğanın dövülmesine benzer.²⁸⁰

İstişhâd: Bu beyitte, “أَغْوِلَ” fiili atıf harfi olan “تُمْ” den sonra gelmiş olup kendisinden önce gelen hâlis bir isim olan “قَتْلِي” kelimesine mâtuf olduğu için câizi olarak mukadder bir “أَنْ” ile mansûb olmuştur.²⁸¹

3.5.4.2. Nasb Edatı “أَنْ” ‘in Vücûben Mukadder Olduğu Yerler

Nasb edatı “أَنْ” beş yerde vücûben mukadder olarak gelir. Bunlar lâmi cuhûdtan, “حتى” dan, “ف” sebebiyeden, ma‘iyye “و” ından, “إِلَّا” veya “الِي” manasına gelen “أَوْ” edatından sonra vücûben mukadder olan “أَنْ” nasb eder.²⁸²

[el-Vâfir]

33 سَمَوْتَ وَلَمْ تَكُنْ أَهْلًا لِتَسْمُو (وَلَكِنَّ الْمَضِيْعَ قَدْ يُصَابُ)

33- Yükselmeye layık olmadığın halde yükseldin. Fakat kaybolan şeylere de tesadüf edilebilir.²⁸³

İstişhâd: Nasb edatı olan “أَنْ” vücûben mukadder olarak amel ettiği yerlerden birinci kısmı lâm’ı cuhûdtan sonra gelmesidir. Kendisinden önce menfi bir “كَانَ” fiili geçmesi gerekir. Bu fiil, lavzan mâzî ya da mâzî manasında olması gerekir. Nahiv âlimleri lâm’ı cuhûdtan sonra gelen fiil cümlesi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Kûfe âlimlerine göre lâm zâid olup fiil cümlesi “كَانَ” nin haberi olur. Basra âlimlerine göre ise “كَانَ” nin haberi hazf edilmiş olup lâm ise bu mahzuf olan habere mütealliktir. Bu lâm ile fiilin haber olamayacağına delil olarak da bazen haberin mezkûr olarak geldiğini söylerler. Bu beyiti de kendilerine delil olarak getirirler. Nitekim bu beyitte geçen “أَهْلًا” lafzı “لَمْ تَكُنْ” ün haberi olup mezkûr olarak gelmiştir. “أَنْ” vücûben mukadder gelebilmesi için “لِ” mın cer harfi olması gerekir.²⁸⁴

[el-Kâmil]

²⁸⁰ Enes b. Mudrik el-Has‘am (ö. 37). Sahabî olduğu hakkında ihtilaf vardır. Siffin vakasında Hz. Ali taraftarı olarak şehit olmuştur. bk. el-Askalânî, *el-İşâbe*, 1/278.

²⁸¹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

²⁸² el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

²⁸³ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

²⁸⁴ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

34 لَيْسَ الْعَطَاءُ مِنَ الْفُضُولِ سَمَاحَةً حَتَّى تَجُودَ وَمَا لَدَيْكَ قَلِيلٌ

34- *Fazladan olanı vermek cömertlikten değildir. Ancak elindeki az olduğunda vermen cömertliktendir.*²⁸⁵

İstîşhâd: Nasb edatı olan “أَنْ” vüçûben mukadder olarak amel ettiği yerlerden ikinci kısmı “حَتَّى” dan sonra gelmesidir. “أَنْ” vüçûben mukadder gelebilmesi için “حَتَّى”nın cer harfi olması gerekir. O zaman “حَتَّى” iki manada kullanılır ya “الي” ya da “إِلَا” manasında kullanılır. İbn Mâlik üçüncü bir mana daha eklemiştir. O da “إِلَا” manasında kullanılması. Delil olarak bu beyit zikredilmiştir. Burada “حَتَّى”, “إِلَا” manasında kullanılmıştır.²⁸⁶

[el-Basît]

35 حَتَّى يَكُونَ عَزِيزًا مِنْ نُفُوسِهِمْ أَوْ أَنْ يَبِينَنَّ جَمِيعًا وَهُوَ مُخْتَارٌ

35- *(Onlar bu muameleyi ona yaparlar.) Ta ki onlardan olup izzet sahibi olana dek ya da isteyerek onların hepsinden ayrılana kadar.*²⁸⁷

İstîşhâd: Bu beyitte, “أَوْ أَنْ يَبِينَنَّ” cümlesi ile istîşhâd edilmiştir. Bu cümle kendisinden önce geçen “حَتَّى يَكُونَ عَزِيزًا” cümlesine mâtuftur. Kendisinden önce geçen cümle mukadder “أَنْ” ile mansûb olduğu hâlde ona atfedilen cümlede ise “أَنْ” mezkûr olarak gelmiştir.²⁸⁸

[eṭ-Ṭavîl]

36 فَمَا زَالَتْ الْقُتْلَى تَمُجُّ دِمَاءَهَا بِدِجْلَةَ حَتَّى مَاءٌ دِجْلَةَ أَشْكَلُ

36- *Savaşın şiddeti ölenlerin kanlarını Dicle'ye akıtmaya devam etti. Ta ki Dicle nehri kırmızıya boyandı.*²⁸⁹

İstîşhâd: Bu beyitte, “حَتَّى” ile istîşhâd edilmiştir. Burada “حَتَّى” cer harfi olmayıp ibtidâ harfi olarak gelmiştir. İsim cümlesine dâhil olmuştur.²⁹⁰

²⁸⁵ el-Mukanne‘ el-Kindî (ö. 70/689). Emevîler dönemi şairlerinden. bk. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 6/319.

²⁸⁶ el-Fâkihî, *Mucibu‘n-nidâ*, 118-135.

²⁸⁷ Yezîd b. Himâr es-Sukûnî (ö.?). Cahiliye dönemi şairlerinden. bk. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 8/181.

²⁸⁸ el-Fâkihî, *Mucibu‘n-nidâ*, 118-135.

²⁸⁹ Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728). Emevîler devri hiciv şairlerinden. bk. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 2/119.

²⁹⁰ el-Fâkihî, *Mucibu‘n-nidâ*, 118-135.

[eṭ-Ṭavîl]

37 لَاَسْتَسْهَلَنَّ الصَّعْبَ أَوْ أَدْرِكَ الْمُنَى (فَمَا انْقَادَتِ الْأَمَالُ إِلَّا لِصَابِرٍ)

37- *Maksadıma ulaşana dek zorlukları kolaylaştıracağım. İstekler sadece sabredenlere boyun eğerler.*²⁹¹

İstişhâd: Nasb edatı olan “أَنْ” vüçûben mukadder olarak amel ettiği yerlerden üçüncüsü “أَوْ” âtîf harfinden sonra gelmesidir. Burada “أَنْ” ‘in vüçûben mukadder olarak nasbedebilmesi için “أَوْ” edatının “إِلَّا” ya da “إِلَى” manasına gelmesi gerekir. Bu beyitte de “أَوْ” edatı “إِلَى” manasında kullanılmıştır. Bundan dolayı “أَدْرِكَ” fiili mukadder bir “أَنْ” ile mansûb olmuştur.²⁹²

[el-Vâfir]

38 وَكُنْتُ إِذَا عَمَزْتُ فَنَاءَ قَوْمٍ كَسَرْتُ كُعُوبَهَا أَوْ تَسْتَقِيمًا

38- *Bir kabilenin mızraklarını yokladığımda, düz olanların dışında mızrakların boğumlarını kırarım.*²⁹³

İstişhâd: Bu beyitte, “أَوْ” edatı “إِلَّا” manasında kullanılmıştır. Bundan dolayı “تَسْتَقِيمًا” fiili mukadder bir “أَنْ” ile mansûb olmuştur.²⁹⁴

[er-Recez]

39 يَا نَاقُ سِيرِي عَنَقًا فَسِيحًا إِلَى سُلَيْمَانَ فَتَسْتَرِيحًا

39- *Ey deve! İstirahat etmemiz için hızlı ve geniş adımlarla Süleyman’a git.*²⁹⁵

İstişhâd: Nasb edatı olan “أَنْ” vüçûben mukadder olarak amel ettiği yerlerden dördüncü ve beşinci kısmı “ف” sebebiyeden veya “و” ma‘iyeden sonra gelmesi. “أَنْ” vüçûben mukadder olarak amel edebilmesi için bu iki edattan önce taleb’i fiillerin geçmesi gerekir. Bu beyitte de “فَتَسْتَرِيحًا” cümlesinden önce talep bildiren “سِيرِي” fiili geçtiği için “ف” sebebiyeden sonraki fiili mukadder “أَنْ” nasbetmiştir.²⁹⁶

²⁹¹ Söyleyeni bilinmiyor. bk. el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

²⁹² el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

²⁹³ Ziyâd el-A‘cem (ö. 100/718[?]). Emevîler dönemi şairlerinden. bk. ez-Zirikî, *el-A‘lâm*, 3/54.

²⁹⁴ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

²⁹⁵ Ebu’n-Necm el-İclî (ö. 125/743’ten önce).

²⁹⁶ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 118-135.

[el-Vâfir]

40 فَقُلْتُ أَدْعِي وَأَدْعُو إِنَّ أُنْدَى لَصَوْتِ أَنْ يُنَادِي دَاعِيَانِ

40- *Ona dedim ki: "Sen de çağır ben de çağırayım. Muhakkak ki en yüksek ses iki kişinin çağırmasıdır."*²⁹⁷

İstişhâd: Bu beyitte istişhâd, "وَأَدْعُو" fiili ile olmuştur. Bu fiil cümlesi talep bildiren "أَدْعِي" emir cümlesine cevap olup ma'iyet bildiren "و" edatı ile birlikte geldiğinden dolayı vücûben mukadder olan "أَنْ" ile mansûb olmuştur.²⁹⁸

[el-Kâmil]

41 لَا تَنْهَ عَنْ خُلُقِي وَتَأْتِي مِثْلَهُ عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمٌ

41- *Aynısını yaptığın davranıştan başkalarını sakındırma. Böyle yaptığın vakit bu sana büyük bir ayıp olur.*²⁹⁹

İstişhâd: Bu beyitte istişhâd, "وَتَأْتِي" fiili ile olmuştur. Bu fiil cümlesi, ma'iyet bildiren "و" edatı ile birlikte gelmiş olup talep bildiren "لَا تَنْهَ" nehiy cümlesine cevap olduğundan dolayı vücûben mukadder olan "أَنْ" ile mansûb olmuştur.³⁰⁰

[el-Kâmil]

42 أَتَيْبُتُ رِيَانَ الْجُفُونِ مِنَ الْكَرَى وَأَبَيْتُ مِنْكَ بِلَيْلَةِ الْمَسُوعِ

42- *Uyumaktan göz kapakların şişik olarak geceliyorsun. Ben ise senden dolayı ısırılmış kişi gibi (uykusuz) geceliyorum.*³⁰¹

İstişhâd: Bu beyitte istişhâd, "وَأَبَيْتُ" cümlesi ile olmuştur. Bu fiil cümlesi, ma'iyet bildiren "و" edatı ile birlikte gelmiş olup talep bildiren "أَتَيْبُتُ" istifham

²⁹⁷ Söyleyeni ihtilaflı. Sîbeveyh (ö. 180/796), A'sa'ya (ö. 7/629) nisbet etmiş. Zemahşerî (ö. 538/1144) de Rebîa b. Cuşem'e (ö.?) nisbet etmiştir. bk. Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Mufaşşal fi şinâ'ati 'l-i'râb*, thk. Ali Ebû Mulhim (Beirut: Mektebetu'l-hilâl, 1993), 328.

²⁹⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 118-135.

²⁹⁹ İhtilaflıdır. Genellikle alimler Ebu'l-Esved ed-Duelî'ye (ö. 69/688) nisbet etmiştir. el-Ahtal (ö. 92/710-11) ya da el-A'sa'ya (ö. 7/629) nisbet edenler de olmuştur. bk. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 118-135.

³⁰⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 118-135.

³⁰¹ Şerîf er-Radî (ö. 406/1015).

cümlesine cevap olduğundan dolayı vücûben mukadder olan “أَنْ” ile mansûb olmuştur.³⁰²

[el-Basîf]

43 يَا ابْنَ الْكِرَامِ أَلَا تَدْنُو فَتُبْصِرَ مَا قَدْ حَدَّثُوكَ فَمَا رَأَيْ كَمَنْ سَمِعَا

43- *Ey cömerdin oğlu! Senin hakkında söyledikleri şeyleri görmek için yaklaşıp mısın. Gören işiten gibi değildir.*³⁰³

İstişhâd: Bu beyitte istişhâd, “فَتُبْصِرَ” cümlesi ile olmuştur. Bu fiil cümlesi, “ف” sebebiye ile birlikte gelmiş olup talep bildiren “أَلَا تَدْنُو” arz cümlesine cevap olduğundan dolayı vücûben mukadder olan “أَنْ” ile mansûb olmuştur.³⁰⁴

3.6. MÜZÂRİ FİİLİNİ CEZMEDEN EDATLAR

Muzâri fiilini cezmeden edatlar iki kısma ayrılır. Bir fiili cezmedenler ile iki fiili cezmedenler. Bir fiili cezmedenler beş edattan oluşmaktadır. Bunlar “الطَّلْبُ – لَمْ –” fiili cezmedenler. Bir fiili cezmedenler beş edattan oluşmaktadır. Bunlar “إِنْ – إِذْمَا – أَيْنَ – أَنَّى – أَيُّ” edatlarıdır. İki fiili cezmeden edatlar ise “أَيُّ – أَنَّى – أَيْنَ – إِذْمَا – إِنْ” edatlarıdır.³⁰⁵

3.6.1. Bir Fiili Cezmeden Edatlar

Bir fiili cezmeden edatlardan birincisi taleptir. Bir lafzın emir, temenni, ‘arz vb. mânalara gelip, sonrasında “ف” sebebiyeden mücerret olup cezâ manası kastedilen muzâri fiil gelmesi hâlinde bu fiil meczûm olarak gelir.³⁰⁶

[el-Vâfir]

44 (وَقَوْلِي كَلَّمَا جَسَأْتُ وَجَاسَتْ) مَكَانِكَ تُحْمَدِي أَوْ نَسْتُرِيحِي

44- *Savaşta her ne zaman korkar ya da sarsılırsam nefsimi şunu derim: “Yerinde kal (sebat et). Ya övülürsün ya da kurtuluşa erersin.”*³⁰⁷

³⁰² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 118-135.

³⁰³ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 118-135.

³⁰⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 118-135.

³⁰⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

³⁰⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

³⁰⁷ Amr b. el-İtnâbe el-Hazrecî (ö.?).

İstişhâd: Bu beyitte istişhâd, “تَحْمَدِي” fiiliyle olmuştur. Bu fiil, talep bildiren “مَكَانِكِ” isim-fiilden sonra gelmiş olup ceza kast edildiğinden dolayı nûn’un hazfı ile meczûm olarak gelmiştir.³⁰⁸

[eṭ-Ṭavîl]

45 أَلْعَلَّ التَّفَاتَا مِنْكَ نَحْوِي مُيَسَّرٌ يُمِلُ مِنْكَ بَعْدَ الْعُسْرِ عَطْفَكَ لِلْيُسْرِ

45- *Umulur ki senin bana yönelmen kolay olur. Bir zorluktan sonra kolaylığa yöneldiğin gibi yönelirsin.*³⁰⁹

İstişhâd: Bu beyitte istişhâd, “يُمِلُ” fiiliyle olmuştur. Bu fiil, teraccî bildiren “أَلْعَلَّ التَّفَاتَا” cümlesinden sonra gelmiş olup ceza kast edildiğinden dolayı harekenin hazfı ile meczûm olarak gelmiştir.³¹⁰

[el-Kâmil]

46 إِحْفَظْ وَدِيعَتَكَ الَّتِي اسْتَوْدِعْتَهَا يَوْمَ الْأَعَازِبِ إِنْ وَصَلْتِ وَإِنْ لَمْ

46- *İster (yerine) ulaş ister ulaşma, E‘âzib gününde sana emanet edilen emaneti koru.*³¹¹

İstişhâd: Bir fiili cezmeden edatlardan ikinci ve üçüncüsü “لَمْ - لَمَّا” edatlarıdır. Bu iki edat muzârî fiili nefiy edip mâziye dönüştürürler. Bu iki yönüyle birbirine benzer yönleri olduğu gibi birbirinden farklı yönleride bulunmaktadır. Bu farklardan biriside “لَمَّا” dan sonra fiilin hazfedilebilmesidir. Fakat bu özellik “لَمْ” de bulunmamaktadır. Sadece bu beyitte olduğu gibi zarureti şiir için caizdir. Nitekim bu beyitte geçen “إِنْ لَمْ تَصِلْ” ididi zarureti şiirden dolayı hazfı olmuştur.³¹²

³⁰⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

³⁰⁹ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

³¹⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

³¹¹ İbrâhim b. Herme (ö. 150/767). İslamî şairlerinden olup şiirleri ile istidlalin caiz görüldüğü en son şairlerdendir. bk. Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk el-Kayrevânî, *el-'Umde fî mehâsini'ş-şi'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhâmid (Beyrut: Dâru'l-cil, 1981), 1/90.

³¹² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

3.6.2. İki Fiili Cezmeden Edatlar

İki fiili cezmeden edatlar “إِنْ – إِذْمَا – أَيْنَ – أَيْ – أَيَّانَ – مَلِي – حَيْثُمَا – مَهْمَا – مَا” edatlarıdır.³¹³

[eṭ-Ṭavîl]

47 وَإِنَّكَ إِذْمَا تَأْتِ مَا أَنْتَ أَمْرٌ بِهِ تُلْفِ مَنْ إِيَّاهُ تَأْمُرُ أَتِيَا

47- *Ne zaman sen emrettiğin şeyi yaparsan, başkasına emrettin şeyi yapılmış bulursun.*³¹⁴

İstişhâd: İki fiili cezmeden “إِذْمَا” edatı bu beyitte geçen “تَأْتِ” ile “تُلْفِ” fiillerinin son harflerini hazıf etmekle cezm etmiştir.³¹⁵

[eṭ-Ṭavîl]

48 خَلِيلِيَّ أَنِّي تَأْتِيَانِي تَأْتِيَا أَخَا غَيْرِ مَا يُرْضِيكُمَا لَا يُحَاوُلُ

48- *Ey iki arkadaşım! Ne zaman yanına gelerseniz sizi razı edecek şeyler dışında başka bir şeye teşebbüs etmeyen bir kardeşe gelmiş olursunuz.*³¹⁶

İstişhâd: İki fiili cezmeden “أَنِّي” edatı, bu beyitte fiili şart ve cezâi şart olarak geçen “تَأْتِيَانِي” ile “تَأْتِيَا” fiillerinin i‘rab nûnlarını hazıf etmekle cezm etmiştir.³¹⁷

[el-Basîṭ]

49 أَيَّانَ نُؤْمِنُكَ تَأْمُنُ غَيْرَنَا (وَإِذَا) لَمْ تُدْرِكِ الْأَمْنَ مِمَّا لَمْ تَزَلْ حَيْرًا

49- *Sana eman verdiğimizde diğer insanlardan da güvende olursun. Bizden güvence alamayınca devamlı korkarsın.*³¹⁸

İstişhâd: İki fiili cezmeden “أَيَّانَ” edatı, bu beyitte fiili şart ve cezâi şart olarak gelen “نُؤْمِنُكَ” ile “تَأْمُنُ” fiillerinin hareketlerini hazıf etmekle cezm etmiştir.³¹⁹

³¹³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

³¹⁴ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

³¹⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

³¹⁶ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

³¹⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

³¹⁸ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

³¹⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 138-157.

[eṭ-Ṭavîl]

50 مَتَى تَأْتِيهِ تَعَشُّوْا إِلَى ضَوْءِ نَارِهِ تَجِدْ خَيْرَ نَارٍ عِنْدَهَا خَيْرُ مَوْقِدٍ

50- *Gecenin karanlığında ne zaman onun ateşinin ışığına gelirsen, orada ateşlerin en iyisini ve ateş yakanların en hayırlısını görürsün.*³²⁰

İstîşhâd: İki fiili cezmeden “مَتَى” edatı, bu beyitte fiili şart ve cezâi şart olarak geçen “تَأْتِيهِ” ile “تَجِدْ” fiillerini cezm etmiştir. “تَأْتِيهِ” fiilinin cezm hâli lâmi fiilin hazfı ile “تَجِدْ” fiilinin cezm hâli harekenin hazfı ile olmuştur.³²¹

[el-Ḥafif]

51 حَيْثُمَا نَسْتَقِمُّ يُقَدِّرْ لَكَ اللهُ نَجَاحًا فِي غَايِرِ الْأَزْمَانِ

51- *Her ne zaman dost doğru olursan Allah (cc.) sana gelecek zamanda çıkış yolu takdir eder.*³²²

İstîşhâd: İki fiili cezmeden “حَيْثُمَا” edatı, bu beyitte fiili şart ve cezâi şart olarak geçen “نَسْتَقِمُّ” ile “يُقَدِّرْ” fiillerinin harekelerinin hazfı ile cezm etmiştir.³²³

[el-Kâmil]

52 وَإِذَا تُصِيبُكَ مِنَ الْحَوَادِثِ نُكْبَةٌ فَاصْبِرْ فَكُلُّ غَمَامَةٍ فَسَتَنْجِلِي

52- *Ne zaman olaylarda başına bir musibet gelirse, sabret. Çünkü her sıkıntı bir gün kalkar.*³²⁴

İstîşhâd: Cezm etmesi ihtilafı olan edatlardan biriside “إِذَا” ‘dır. Meşhur olan görüşe göre bu edatın fiilleri cezm etmemesidir. Fakat burada geçen “إِذَا” şartiye edatı, “تُصِيبُكَ” fiilini harekenin hazfı ile cezm etmiştir. Bu da zarurete hamledilmiştir.³²⁵

[er-Remel]

53 لَوْ يَشَأُ طَارَ بِهَا دُوْ مَيْعَةٍ لَاجِقُ الْأَطَالِ نَهْدُ دُوْ حُصَلِ

³²⁰ “Hutay’e, Ebû Muleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî (ö. 59/678 [?]). Hicivleriyle tanınan muhadram şair.” bk. Zülfikar Tüccar, “Hutay’e” (TDV İslâm Ansiklopedisi) (Erişim 25 Ekim 2022).

³²¹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 138-157.

³²² Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 138-157.

³²³ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 138-157.

³²⁴ A’sâ Hemdân (ö. 83/702).

³²⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 138-157.

53- *O şayet dileyeydi enerjik, hafif, güçlü, örgülü (luleli) atıyla uçardı (kurtulurdu).*³²⁶

İstişhâd: Cezm etmesi ihtilafı olan edatlardan biriside “لَوْ” şartiyedir. Essah olan görüşe göre bu edatın fiilleri asla cezm etmemesidir. Fakat burada geçen “لَوْ” şartiye edatı, “يَسْتَأْ” fiilinin harekesini cezm etmiştir. Bu da zarurete hamledilmiştir.³²⁷

[el-Basîṭ]

54 مَنْ يَفْعَلِ الْحَسَنَاتِ اللَّهُ يَشْكُرْهَا (وَالشَّرُّ بِالشَّرِّ عِنْدَ اللَّهِ مِثْلَانِ)

54- *Kim iyilik yaparsa Allah (cc.) mükâfatını (fazlasıyla) verir. Kötülüğe kötülükle karşılık vermek Allah (cc.) katında birbirine eşittir (cezaları aynı olur).*³²⁸

İstişhâd: İki fiili cezmeden edatların cevabı şartları isim cümlesi olduğu vakit cevâbın “ف” ile birlikte gelmesi gerekir. Bu beyitte ise “اللَّهُ يَشْكُرْهَا” isim cümlesi “مَنْ” ‘in cevâbı şartı olup zarureti şiirden dolayı “ف” hazfedilmiştir.³²⁹

[eṭ-Ṭavîl]

55 وَمَنْ لَا يَزَلْ يَنْقَادُ لِلْغَيِّ وَالْهَوَى سَيُلْفَى عَلَى طُولِ السَّلَامَةِ نَادِمًا

55- *Kim devamlı günah ve hevesine boyun eğerse, uzun yıllarca selamette kalsa da pişmanlık duyar.*³³⁰

İstişhâd: Bu beyitte istişhâd, “سَيُلْفَى” cümlesi ile olmuştur. Bu fiil cümlesi, “مَنْ” ‘in cevâbı şartı olduğu hâlde zarureti şiirden dolayı “ف” hazfedilmiştir.³³¹

3.7. MA‘RİFE VE NEKİRE KONUSU

İsimler nekre ve ma‘rife diye ikiye ayrılır. Ma‘rife isimler kendi aralarında zamir, âlem, ismu’l-işâret, ismu’l-mevsûl, zu’l-edat ve bu beş ma‘rifeye muzâf isimler olmak üzere altı kısma ayrılır. Nekre ise cinsinde yaygın olan isimlere denir. Bu cins isimler bazen hariçte var olan birçok ferde şamil gelebilir, “رَجُلٌ” gibi. Bazen de hariçte

³²⁶ Alkame el-fehl (ö. 603).

³²⁷ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 138-157.

³²⁸ Kâ‘b b. Mâlik (r.a.) (ö. 50/670). Muhadram şair, sahâbî. bk. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 5/228.

³²⁹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 138-157.

³³⁰ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 138-157.

³³¹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 138-157.

tek olup fakat birçok ferde şamil geldiği takdir edilir, “شَمْسٌ” gibi. Hariçte tek olup fakat birçok ferde şamil geldiği takdir edilmiştir.³³² Bir ismin nekre olabilmesi için “ل” takısı kabul etmesi ya da bu takıyı kabul eden bir isim manasında olması gerekir.³³³

[el-Kâmil]

56 (حَمِي الْحَدِيدُ عَلَيْهِمْ) فَكَأَنَّهُ لَمَعَانُ بَرْقٍ أَوْ شَعَاغَ شُمُوسٍ

56- *Demir onları korudu. Sanki o yıldırımın kıvılcımı ya da güneşin parıltısı gibiydi.*³³⁴

İstîşhâd: Bu beyitte, “شُمُوسٌ” kelimesi ile istîşhâd edilmiştir. Nekre isimler bazen hariçte bir tek örneği olduğu hâlde birçok ferde şamil geldiği takdir edilir. Bu beyitte ise “شَمْسٌ” kelimesinin cemi’ olarak gelmesi, hariçte birçok ferdinin olmasından dolayı değil de her gün yeniden doğması sanki yeni bir güneş doğmuş izlenimi verdiği için cemi’ olarak kullanılmıştır.³³⁵

3.7.1. Zamir

Ma‘rife isimler altı kısma ayrılır. Bu ma‘rifeler arasında en ma‘rife (a‘rafu’l-meârif) zamirler olduğu için ilk önce zikredilmiştir. Zamirler, vad‘ı itibariyle mütekellim, muhataba ve gâibe delalet eden isimlerdir. Zamirler kendi aralarında muttasıl ve munfasıl diye iki kısma ayrılır. Muttasıl zamirler de kendi aralarında bâriz ve müstetir diye ikiye ayrılır. Müstetir zamirlerde câizi’l-istitâr ve vâcibi’l-istitâr olmak üzere iki kısma ayrılır.

Zamirlerden maksat ihtisar (kısaltma) olduğu için muttasıl bir zamirin gelmesi mümkün olduğu yerlerde munfasıl bir zamir getirilmez. Çünkü muttasıl zamirler daha kısadır. Örneğin, “فَمَنْتُ” yerine “فَمَنْ أَنَا” denilemez.³³⁶

[er-Racez]

³³² el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 160-181.

³³³ Muhammed b. Abdullah İbn Mâlik, *Elfiyyetu İbn Mâlik*, thk. Abdulmuhsin b. Muhammed Kâsım (Riyad: Dâru’t-te‘âvun, 2021), 12.

³³⁴ Eşter en-Nehaî (ö. 37/657).

³³⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 160-181.

³³⁶ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 160-181.

57 (لِلرَّفْعِ وَالنَّصْبِ وَجَرَّ نَا صَلَّحْ ك) اعْرِفْ بِنَا فَإِنَّا نَلْنَا الْمَنَحْ

57- *Bizi tanı. Gerçekten bizler cömertliğe eriştik.*³³⁷

İstişhâd: Bu beyitte, “نا” muttasıl zamirin üç halette kullanıla bilineceğine örnek verilmiştir. Nitekim “نا” zamiri “بنا” kelimesinde mecrûr olarak, “إِنَّا” kelimesinde mansûb olarak, “نَلْنَا” kelimesinde merfû‘ olarak kullanılmıştır.³³⁸

[el-Basîf]

58 وَمَا أَصَاحِبُ مِنْ قَوْمٍ فَأَذْكَرَهُمْ إِلَّا يَزِيدُهُمْ حُبًّا إِلَيَّ هُمْ

58- *Hangi kavimle arkadaşlık yapıp onlara kabileden behsettiğimde illaki onlar kabileme olan sevgimi artırırılar (kabilemi çok övmelerinden dolayı sevgim artar).*³³⁹

İstişhâd: Bu beyitte, muttasıl zamir gelebileceği hâlde munfasıl zamir getirilmiştir. Nitekim ikinci “هُمْ” zamiri “يَزِيدُ” fiilinin fâilidir. Burada fiilin fâili “يَزِيدُونَ” şeklinde muttasıl olarak gelebilirdi. Fakat şiir zaruretinden dolayı munfasıl olarak gelmiştir.³⁴⁰

[el-Basîf]

59 أَخِي حَسِبْتُكَ إِيَّاهُ (وَقَدْ مُلِنْتُ أَرْجَاءَ صَدْرِكَ بِالْأَضْغَانَ وَالْإِحْنَ)

59- *Göğsün kin ve nefretle dolu iken, seni kardeşim zannetmiştim (Daha sonra anladım ki dostum değil, benden nefret eden biriymişsin).*³⁴¹

İstişhâd: Bu beyitte, “حَسِبْتُكَ إِيَّاهُ” cümlesi ile istişhâd edilmiştir. Nitekim “حَسِبْتُكَ” cümlesinde muttasıl zamir yerine “إِيَّاهُ” munfasıl zamir kullanılmıştır.³⁴²

[el-Basîf]

60 بُلِّغْتُ صُنْعَ امْرِئٍ بَرٍّ إِخَالَكُهُ (إِذْ لَمْ تَزَلْ لِأَكْتِسَابِ الْحَمْدِ مُبْتَدِرًا)

³³⁷ İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274). Yazdığı *el-Elfiyye* adlı eseriyle meşhur olan Arap dili gramer âlimi. bk. ez-Ziriklî, *el-A' lâm*, 6/233.

³³⁸ el-Fâkihî, *Mucibu 'n-nidâ*, 160-181.

³³⁹ Ziyâd b. Munkiz (ö.?).

³⁴⁰ el-Fâkihî, *Mucibu 'n-nidâ*, 160-181.

³⁴¹ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu 'n-nidâ*, 160-181.

³⁴² el-Fâkihî, *Mucibu 'n-nidâ*, 160-181.

İstişhâd: İsmu'l-işâretlerden “أَوْلَيْكَ” sîgası genellikle akıl sahibi varlıklar için kullanılır. Nadiren akılsız varlıklar için de kullanılmıştır. Bu beyitte de “أَوْلَيْكَ” sîgası akılsız varlık olan “الْأَيَّامَ” kelimesine işâret edilmiştir.³⁴⁹

3.7.3. İsmu'l-Mevsûl ve Sılası

Ma'rifet isimlerin dördüncü kısmı olarak ismu'l-mevsûller zikredilmiştir. İsmu'l-mevsûller has ve müşterek diye ikiye ayrılır. Has olan edatların altı çeşidi vardır. Müfred müzekker için “الَّذِي”، müfred müennes için “الَّتِي” sîgaları kullanılır. Tesniye müzekker için “الَّذَانِ”، tesniye müennes için “الَّتَانِ” sîgaları kullanılır. Müzekker cemi'leri için “الَّذِينَ- أَلِي” sîgaları kullanılır. Müennes cemi'leri için “-الَّتَيْنِ- اللَّائِي” sîgaları kullanılır. Müşterek olan edatlar altı tanedir. Bunlar “- مَنْ- مَا- أَي- أَل- ذُو-” olup hem müzekker hem de müennesler için müştereken kullanılır.³⁵⁰

[er-Recez]

63 نَحْنُ الذُّونَ صَبَّحُوا الصَّبَاحَا (يَوْمَ النُّحَيْلِ غَارَةً مَلْحَاً)

63- Bizler nühayl (yer ismi) günü sabah erkenden peş peşe savdırlarla ani baskınlar yapanlarız.³⁵¹

İstişhâd: Bu beyitte, “الذُّونَ” edatı ile istişhâd edilmiştir. Genellikle cem'i müzekker için kullanılan “الَّذِينَ” sîgası üç i'rab hâlinde yâ ile mebnî olur. Bazen de burada olduğu gibi ref' hâli vâv ile gelebilmektedir.³⁵²

[eṭ-Ṭavîl]

64 مَا حُبُّهَا حُبَّ الْأَلَى كُنَّ قَبْلَهَا (وَحَلَّتْ مَكَانًا لَمْ يَكُنْ حُلٌّ مِنْ قَبْلِ)

64- Onun sevgisi daha öncekilerin sevgisini yok etti. Daha önce hiç kimsenin ulaşamadığı bir yere (kalbimin derinliklerine) ulaştı.³⁵³

³⁴⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 160-181.

³⁵⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

³⁵¹ İhtilâflıdır. Ru'be'ye (ö. 145/762) nisbet edenler olduğu gibi Leylâ el-Ahyeliyye (ö. 86/705'ten sonra) nisbet edenler de olmuştur. bk. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

³⁵² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

³⁵³ Mecnûn, Kays b. el-Mulevvah el-Âmirî (ö. 70/690 [?]). Emeviler döneminde yaşamış İslâmî şair. Leylâ adlı amcasının kızına kara sevdalı olması nedeniyle Mecnûn lakabı ile meşhur olmuştur. bk., ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/208.

İstişhâd: Bu beyitte, “الْأَلَى” edatı ile istişhâd edilmiştir. Burada cem’i müzekker için kullanılan “الْأَلَى” sîgası, cem’i müennes sîgası olan “الْأَلَى” yerine kullanılmıştır.³⁵⁴

[el-Vâfir]

65 فَمَا أَبَاؤُنَا بِأَمْنٍ مِنْهُ عَلَيْنَا اللَّائِي قَدْ مَهَدُوا الْحُجُورَا

65- *Kucaklarımı bize döşek yapan babalarımız bile bize ondan daha fazla lutufta bulunmadı.*³⁵⁵

İstişhâd: Bu beyitte, “الْأَلَى” edatı ile istişhâd edilmiştir. Burada cem’i müennes için kullanılan “الْأَلَى” sîgası, cem’i müzekker sîgası olan “الْأَلَى” yerine kullanılmıştır.³⁵⁶

[el-Müteķârîb]

66 (إِذَا مَا لَقَيْتَ بَنِي مَالِكٍ) فَسَلِّمْ عَلَى أَيُّهُمْ أَفْضَلُ

66- *Beni Mâlike rastladığında, onlardan en üstün olana selam ver.*³⁵⁷

İstişhâd: İsmu’l-mevsûl edatlarından müşterek olarak gelen isimlerden birisi de “أَيُّ” sîgasıdır. Bu edatın dört hâleti vardır. Üçünde mu‘rab, birinde ise mebnî olarak gelir. Bu beyitte de “أَيُّهُمْ” kelimesi zamme üzerine mebnî olarak gelmiştir. Çünkü burada “أَيُّ” muzâf olup sadrı sılası hazfedilmiştir.³⁵⁸

3.7.3.1. Müşterek İsmu’l-Mevsûl Edatı “أَلٌ”

İsmu’l-mevsûl edatlarından müşterek olarak gelen edatlardan birisi de “أَلٌ” takısıdır. Sarih vasıflarda ismu’l-mevsûl olarak gelir. İsmu’l-fâil ve ismu’l-mef’ûl sîgaları ittifakla sarih vasıflardır. Sıfat-ı müşebbehe sîgasında gelen “أَلٌ” takısı ise

³⁵⁴ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 184-203.

³⁵⁵ Söyleyeni bilinmiyor. bk. el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 184-203.

³⁵⁶ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 184-203.

³⁵⁷ Gassân b. Va‘le b. Murre (ö.?). Muhadram şairlerindedir. bk. Ebû Muhammed Bahâuddîn Abdullah b. Abdîrahmân b. Abdillâh İbn Akîl, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhâmid (Kahire: Dâru Mısır, 1980), 1/162.

³⁵⁸ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 184-203.

ihtilaflıdır. İsmu'l-mevsûl olduğunu kabul edenler olduğu gibi tarif edatı olduğunu söyleyenler de vardır.³⁵⁹

[er-Recez]

67 مَنْ لَا يَزَالُ شَاكِرًا عَلَى الْمَعَّةِ (فَهُوَ حَرٌّ بِعَيْشَتِهِ ذَاتِ سَعَةٍ)

67- Yanında olan nimetlere devamlı şükreden kişi, bolluk içinde yaşamaya layıktır.³⁶⁰

İstişhâd: Bu beyitte, “الْمَعَّةُ” kelimesi ile istişhâd edilmiştir. İsmu'l-mevsûl edatlarından olan “ال” takısı sadece sarîh vasıflarda gelmesi gerekir. Burada ise “ال” takısı zarureti şiirden dolayı zarfa dâhil olmuştur. Aslında “الَّذِي مَعَهُ” denilmesi gerekirken “الَّذِي” yerine “ال” takısı kullanılmıştır.³⁶¹

[el-Vâfir]

68 مِنَ الْقَوْمِ الرَّسُولُ اللَّهُ مِنْهُمْ (لَهُمْ دَانَتْ رِقَابُ بَنِي مَعَدٍ)

68- O, benî Me'ad oğullarının kendilerine boyun eğdiği, Allah'ın (cc.) elçisinin (s.a.v.) kendilerinden olduğu kabiledendir.³⁶²

İstişhâd: Bu beyitte, “الرَّسُولُ اللَّهُ مِنْهُمْ” cümlesi ile istişhâd edilmiştir. İsmu'l-mevsûl edatlarından olan “ال” takısı sadece sarîh vasıflarda gelmesi gerekir. Burada ise “ال” takısı zarureti şiirden dolayı isim cümlesine dâhil olmuştur. Aslında “الَّذِي رَسُولٌ” denilmesi gerekirken “الَّذِي” yerine “ال” takısı kullanılmıştır.³⁶³

[el-Basîf]

69 مَا أَنْتَ بِالْحَكَمِ التَّرَضَى حُكْمَهُ (وَلَا الْأَصِيلِ وَلَا ذِي الرَّأْيِ وَالْجَدَلِ)

69- Sen ne hükmü ile razı olunan bir hakem, ne de soylu, kanaat sahibi ve münazara edelir biri değilsin.³⁶⁴

³⁵⁹ el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 184-203.

³⁶⁰ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 184-203.

³⁶¹ el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 184-203.

³⁶² Söyleyeni bilinmemektedir. el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 184-203.

³⁶³ el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 184-203.

³⁶⁴ Ferezdak (ö. 110/728). Emevîler devri hiciv şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/93.

İstişhâd: Bu beyitte, “الْتُرْضَى” kelimesi ile istişhâd edilmiştir. İsmu’l-mevsûl edatlarından olan “ال” takısı sadece sarîh vasıflarda gelmesi gerekir. Burada ise “ال” takısı muzâri fiili olan “تُرْضَى” sîgasına dâhil olmuştur. Aslında “الَّذِي تُرْضَى” denilmesi gerekirken “الَّذِي” yerine “ال” takısı kullanılmıştır. Cumhura göre bu zarureti şiirden dolayı dâhil olmuştur.³⁶⁵ Fakat İbn Mâlik’e göre zarureti şiir olmasa bile “ال” takısının muzâri fiiline dâhil olması caizdir.³⁶⁶

[el-Vâfir]

70 (فَإِنَّ الْمَاءَ مَاءٌ أَبِي وَجَدِّي) وَبِرِّي دُو حَفْرَتُ وَدُو طَوَيْتُ

70- *Bu su, babam ve dedemin suyu. Kazdığım ve ördüğüm kuyu benim kuyumdur.*³⁶⁷

İstişhâd: Tay kabilesinin lûgatına gör “دُو” ismu’l-mevsûl edatı olarak kullanılır. Bu beyitte de “دُو حَفْرَتُ وَدُو طَوَيْتُ” cümlesi “الَّذِي حَفْرَتُ وَالَّذِي طَوَيْتُ” manasında ismu’l-mevsûl olarak kullanılmıştır.³⁶⁸

[eṭ-Tavîl]

71 (فَإِمَّا كِرَامٌ مُوسِرُونَ لَقِيئُهُمْ) فَحَسْبِي مِنْ ذِي عِنْدَهُمْ مَا كَفَانِيَا

71- *Şayet cömert zenginlere rastlarsam, onlarda olan şeylerden yanımdaki ile yetinirim.*³⁶⁹

İstişhâd: Tay kabilesinin lûgatına göre ismu’l-mevsûl edatı olan “دُو” devamlı olarak sükûn üzerine mebnî olarak gelir. Fakat İbnu’s-Sâiğ’a (ö. 776/1375) göre sadece cer hâlinde yâ ile mecrûr olarak gelir. Delil olarak bu beyiti getirir. Nitekim burada “دُو”, “مِنْ” ile mecrûr olup cerri yâ ile olmuştur.³⁷⁰

³⁶⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 184-203.

³⁶⁶ İbn Akîl, *Şerhu İbn Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, 1/158.

³⁶⁷ Sinân b. el-Fehl el-Tât (ö.?).

³⁶⁸ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 184-203.

³⁶⁹ Manzûr b. Suheym el-Fek’asî (ö.). Muhadram şairlerindendir. bk. el-Askalânî, *el-İşâbe*, 6/249.

³⁷⁰ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 184-203.

3.7.3.2. Müşterek İsmu'l-Mevsûl Edatı “ذَا”

İsmu'l-mevsûl edatlarından müşterek olarak gelen edatlardan birisi de “ذَا” edatıdır. Basralılara göre bu edatın ismu'l-mevsûl olarak gelebilmesi için “مَا” ya da “مَنْ” istifham edatlarından birisi ile birlikte gelmesi gerekir. Kûfelilere göre bu iki istifham edatı olmasa dahi ismu'l-mevsûl olarak kullanılabilir.³⁷¹

[el-Kâmil]

72 وَقَصِيدَةٍ تَأْتِي الْمُلُوكَ غَرِيبَةً قَدْ قُلْتُهَا لِيُقَالَ: مَنْ ذَا قَالَهَا

72- *Hükümdarlara şaşkırtıcı gelen bazı şiiirleri “Bunu kim söyledi” denilsin diye söyledim.*³⁷²

İstîşhâd: Bu beyitte, “ذَا” sîgası, istifham edatı “مَنْ” den sonra geldiği için ismu'l-mevsûl olarak kullanılmıştır.³⁷³

[eṭ-Ṭavîl]

73 (عَدَسٌ مَا لِعِبَادِ عَلَيْكَ إِمَارَةٌ) أَمِنْتُ وَهَذَا تَحْمِيلِينَ طَلِيقُ

73- *Deh! Abbâd'ın sana bir hakimiyeti kalmadı. Emniyettesin. Taşdığın kişide artık serbesttir.*³⁷⁴

İstîşhâd: Kûfeli âlimler “ذَا” ismu'l-mevsûl edatı olabilmesi için “مَا” ya da “مَنْ” istifham edatlarından birisi ile birlikte gelmesini şart koşmazlar. Kûfeli âlimler istifham edatı olmadığı hâlde bu beyitte geçen “هَذَا” kelimesinin “الَّذِي” manasında kullanılmasını delil olarak getirirler.³⁷⁵

[eṭ-Ṭavîl]

74 لَعْمَرُكَ أَنْتَ الْبَيْتُ أَكْرَمَ أَهْلُهُ وَأَقْعُدُ مِنْ أَفْنَائِهِ بِالْأَصَانِلِ

³⁷¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

³⁷² el-A'şâ Meymûn b. Kays (ö. 7/629 [?]).

³⁷³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

³⁷⁴ Yezîd b. Muferrağ el-Himyârî (ö. 69). Emevîler dönemi hiciv şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 8/183.

³⁷⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

74- Ömrüne yemin olsun ki sen ehlinin şeref bulduğu, benimde akşamları avlusunda oturduğum evsin.³⁷⁶

İstîşhâd: Bu beyitte, “الْبَيْتُ” kelimesi ile istîşhâd edilmiştir. Bu isim, “ال” takısı aldığı için ismu’l-mevsûl olup “الَّذِي” manasında kullanılmıştır.³⁷⁷

3.7.3.3. İsmu’l-Mevsûlun Sıla ve ‘Âidi

İsmu’l-mevsûl edatı her zaman kendine sıla ve ‘âid ister. Bu ‘âid, genellikle zamir olur. Bazende ismi zâhir zamirin yerine geçer. İsmu’l-mevsûl edatı hem lafız hem de mana birliği varsa âidin lafza ve manaya mutabık olması gerekir. Ama eğer lafız ve mana birliği yoksa o zaman sadece lafza riayet edilebileceği gibi sadece manaya da riayet edilebilir.

Âid, merfu‘, mansûb ve mecrûr olmak üzere üç çeşittir. Mansûb âidin hazf edilebilmesi için muttasıl zamir olması, ‘âmilin ise tam fiil olması ya da âidin kendisine râci‘ olduğu mercî‘, “ال” takısı almamış bir vasıf olması gerekir.³⁷⁸

[eṭ-Ṭavîl]

75 سَعَادُ الَّتِي أَضْنَاكَ حُبُّ سَعَادَا وَإِعْرَاضُهَا عَنْكَ اسْتَمَرَّ وَرَادَا

75- Su ‘âda’ya olan sevgin seni yıprattı. Onun senden yüz çevirmesi devam edip arttı.³⁷⁹

İstîşhâd: Bu beyitte “حُبُّهَا” denilmesi gerekirken zamirin yerine ismi zâhir gelip “حُبُّ سَعَادَا” denilmiştir.³⁸⁰

[el-Kâmil]

76 نَحْنُ الْأَلَى فَاجْمَعْ جُمُو عَاكَ ثُمَّ وَجَّهْهُمْ إِلَيْنَا

76- Bizler tanınan kimseleriz. Sen birliklerini topladığında onları bize yönlerdir.³⁸¹

³⁷⁶ Ebû Zueyb el-Huzelî (r.a.) (ö. 28/648-49). Muhadram şairlerinden. bk. ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 2/325.

³⁷⁷ el-Fâkihî, *Mucîbu’n-nidâ*, 184-203.

³⁷⁸ el-Fâkihî, *Mucîbu’n-nidâ*, 184-203.

³⁷⁹ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucîbu’n-nidâ*, 184-203.

³⁸⁰ el-Fâkihî, *Mucîbu’n-nidâ*, 184-203.

³⁸¹ ‘Abîd b. el-Ebras (h.ö. 25/m. 600). Câhiliye dönemi şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 4/188.

İstişhâd: Bir delile dayanarak ismu'l-mevsülün hazfı caiz olduğu gibi sılanın da hazfı caizdir. Bu beyitte “الألى” ismu'l-mevsül olup sılası hazfedilmiştir. Aslında “نَحْنُ الألى عُرْفُوا بِالشَّجَاعَةِ” idi. Siyaktan anlaşıldığı için sılası hazfedilmiştir.³⁸²

[eṭ-Tavîl]

77 وَإِنَّ مِنَ النَّسْوَانِ مَنْ هِيَ رَوْضَةٌ تَهَيِّجُ الرِّيَاضَ قَبْلَهَا وَتَصْنُوحُ

77- Kadınlardan bazıları geç yeşeren bahçe gibidir. Diğer Bahçeler ondan önce yeşerir ve kurur.³⁸³

İstişhâd: Bu beyitte de “مَنْ” edatında lafız ve mana birliği olmadığından siyaktan da tenis manası güçlendiği için manaya riayet edilmiş olup âid (هي) müennes olarak gelmiştir.³⁸⁴

[el-Basîṭ]

78 مَا اللَّهُ مُؤَلِّكَ فَضْلًا فَاحْمَدْنُهُ بِهِ (فَمَا لَدَى غَيْرِهِ نَفْعٌ وَلَا ضَرَرٌ)

78- Allah'ın (cc.) sana verdiği nimetler bir lutuftur. O zaman, bu nimetlere şükret. Çünkü Allah'ın (cc.) dışında hiçbir kimsede fayda ya da zarar yoktur.³⁸⁵

İstişhâd: Bu beyitte de “مُؤَلِّكَ” kelimesi aslında “مُؤَلِّكِهِ” idi. Bu âid, hazfedilme şartları taşıyan vasfa mef'ûl olduğu için mahzup olmuştur.³⁸⁶

[el-Basîṭ]

79 مَا الْمُسْتَفِزُّ الْهَوَى مَحْمُودًا عَاقِبَةً (وَلَوْ أُتِيحَ لَهُ صَفْوٌ بِلَا كَدَرٍ)

79- Nefsine uyan birisine sıkıntısız bir hayat fırsatı verilse dahi, sonu iyi bitmez.³⁸⁷

³⁸² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

³⁸³ Cirânu'l-'avd Âmir b. Hâris en-Numeyrî (ö.?). Muhadram şairlerinden. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/250.

³⁸⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

³⁸⁵ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

³⁸⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

³⁸⁷ Söyleyeni bilinmiyor, el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

İstişhâd: Mansûb âidin hazf edilebilmesi için âidin kendisine râci‘ olduğu mercî‘, “ال” takısı almamış bir vasıf olması gerekir. Bu beyitte “المُسْتَفْرُ” kelimesi vasıf olup “ال” takısı aldığı hâlde şâz olarak âid hazfedilmiştir.³⁸⁸

[eṭ-Ṭavîl]

80 لَعْمُكَ مَا تُدْرِي الطَّوَارِقُ بِالْحَصَى وَلَا زَاوَاتِ الطَّيْرِ مَا اللَّهُ صَانِعٌ

80- Ömrüne and olsun ki ne taşları birbirine vuranlar (kehanette bulunanlar) ne de kuş uçuranlar (kuş uçuşunu iyiye ya da kötüye yorumlayanlar) Allah'ın (cc.) ne yapacağını bilemezler.³⁸⁹

İstişhâd: Bu beyitte, “مَا اللَّهُ صَانِعٌ” cümlesi ile istişhâd edilmiştir. Burada izâfeyle mecrûr olan ismu'l-mevsûle raci‘ olan “ها” zamiri câizi olarak hazfedilmiştir. Cümlenin takdiri “مَا اللَّهُ صَانِعُهُ” şeklindedir.³⁹⁰

[el-Basîṭ]

81 لَا تَرْكَنَنَّ إِلَى الْأَمْرِ الَّذِي رَكَنْتَ أَبْنَاءُ يُعْصِرُ جَيْنَ اضْطَرَّهَا الْقَدْرُ

81- Ya'sur oğullarının savaşta sıkıntıya düştüklerinde kaçtukları gibi sizde kaçmaya meyletmeyin.³⁹¹

İstişhâd: Bu beyitte, “الَّذِي رَكَنْتَ” cümlesi ile istişhâd edilmiştir. Burada ismu'l-mevsûle raci‘ olan “ها” zamiri ve “إِلَى” cer harfi câizi olarak hazfedilmiştir. Mahzûf olan zamir siyaktan anlaşılmalıdır. Cümlenin takdiri “الَّذِي رَكَنْتَ إِلَيْهِ” şeklindedir.³⁹²

3.7.4. Muarrife Olan “ال” Takısı

Ma'rife olan isimlerin beşincisi tarif lâmi alan isimlerdir. Tarif lâmi, ta'rifu'l-ahd, ta'rifu'l-cins ve istiğrâk diye üç kısmı vardır.

[el-Münserih]

³⁸⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

³⁸⁹ Lebîd b. Rebîa (r.a.) (ö. 41/661). Muallaka sahibi muhadram şair, sahâbî. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/240.

³⁹⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

³⁹¹ Ka'b b. Zuheyr (r.a.) (ö. 24/645 [?]). Muhadram şairi, *Kaşîdetu'l-burde*'siyle meşhur olmuş sahâbî. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/226.

³⁹² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 184-203.

82 ذَاكَ خَلِيلِي وَذُو يُوْاصِلْنِي يَرْمِي وَرَائِي بِأَمْسَلِمَهُ وَأَمْسَلِمَهُ

82- *Bu, arkamdan oklar ve taşlar atarak beni Koruyan dostumdur.*³⁹³

İstişhâd: Bu beyitte, “بِأَمْسَلِمَهُ وَأَمْسَلِمَهُ” kelimeleri ile istişhâd edilmiştir. Himyerî kabilesi ve bir grup Tay kabilesi tarif lâmını “ميم” ‘e dönüştürürler. Burada “السهم والسملة” kelimelerinde geçen tarif lâmı “ميم” e düşmüştür.³⁹⁴

3.7.5. Ma‘rifeye Muzâf Olan İsim

Mekire bir isim hangi ma‘rifeye izâfe edilse ma‘rife olup onun rütbesinde değerlendirilir. Sadece zamirlere izâfe olunanlar alem rütbesindedir. Bazılarına göre ise ma‘rifeye izâfe edilen isim, izâfe edilenin bir alt rütbesinde olur. İbn Hişâm bu görüşü aşağıda zikredilecek beyitle red eder.³⁹⁵

[eṭ-Ṭavîl]

83 (فَأَذْرَكَ لَمْ يُجْهَدُ وَلَمْ يُثْنِ شَأُوهُ) (يَمْرُ) كَحُذْرُوفِ الْوَلِيدِ الْمُتَّقَبِ

83- *Atım çok çaba sarf etmeden hızı kesilmeden avına yetişti. Çocukların oynadığı ortası yarık, iple bağlanmış ud gibi hızlıca avına gidiyordu.*³⁹⁶

İstişhâd: Burada geçen “الْمُتَّقَبِ” kelimesi “ال” takısı ile mu‘arref olup, “ال” takısı ile mu‘arref olan isme muzâf olan “حُذْرُوفِ” kelimesine sıfat olmuştur. Şayet bazıların iddia ettiği gibi ma‘rifeye izâfe edilen isim, izâfe edilenin bir alt rütbesinde olsaydı sıfat mevsûftan daha mu‘arref olurdu. Bu da caiz değildir.³⁹⁷

3.8. MÜBTEDÂ VE HABER KONUSU

İbn Hişâm mübtedâ ve haberi şöyle tarif eder. “Mübtedâ: isnâd için lafz-î ‘âmillerden mücerret olan sarîh veya müevvel isimdir. Haber: mübtedâ ile beraber, cümlenin tamamlandığı müsneddîr.”³⁹⁸ İki de merfu‘ olarak gelir. Örneğin, “اللَّهُ رَبُّنَا” bu cümlede geçen “اللَّهُ” ismi lafzen merfu‘ ref‘i zamme ile mübtedâ olur. “رَبُّنَا” ismi

³⁹³ Buceyr b. Ğaname (ö.?).

³⁹⁴ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 211-212.

³⁹⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 211-212.

³⁹⁶ İmruülkays (ö. 540).

³⁹⁷ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 211-212.

³⁹⁸ Tutkal, *İbn Hişâm’ın Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 93.

lafzen merfu‘ ref‘i zamme ile haber olur. Haberi mübtedâya bağlayan râbıtlar dört çeşittir: 1- Zamir, 2- İsmu‘l-işâret, 3- Mübtedânın lafzen tekrarı, 4- Haberin umum bildirmesi.³⁹⁹

[eṭ-Ṭavîl]

84 أَصِحَّ فَأَلْذِي تَرْضَى بِهِ أَنْتَ مُفْلِحٌ (فَلَا تَكُ إِلَّا فِي الْخِيَارِ مُنَافِسًا)

84- *Beni dinle! Rızı olduğun şeyler seni kurtaracak şeyler olsun ve sadece hayırda yarış.*⁴⁰⁰

İstişhâd: Bu beyitte, “أَنْتَ مُفْلِحٌ” cümlesi ile istişhâd edilmiştir. Haberden mübtedâya dönen bir râbıtın olması gerekir. Fakat eğer râbıta delalet eden bir delil varsa o zaman râbıtın hazfı caiz olur. Burada “مُفْلِحٌ” haber olup mübtedâya râci‘ olan râbıt “بِهِ” hazfedilmiştir. Delili ise kendisinden önce geçen “تَرْضَى بِهِ” cümlesinden anlaşılıyor olmasıdır. Cümlenin takdiri “أَنْتَ مُفْلِحٌ بِهِ” şeklindedir.⁴⁰¹

[eṭ-Ṭavîl]

85 (أَلَا لَيْتَ شِعْرِي هَلْ إِلَى أُمِّ مَعْمَرٍ سَبِيلٌ) فَأَمَّا الصَّبْرُ عَنْهَا فَلَا صَبْرًا

85- *Keşke Ümmü Mamer’e giden bir yol hakkında bir bilgim olsaydı. Artık ondan uzak kalmaya sabrım kalmadı.*⁴⁰²

İstişhâd: Burada “الصَّبْرُ” mübtedâ olup “فَلَا صَبْرًا” haberi olur. Aralarında irtibatı sağlayan râbıt haberin umum bildirmesidir. Çünkü nekire nefiy siyakın da umum bildirir.⁴⁰³

[eṭ-Ṭavîl]

86 (لَكَ الْعِزُّ إِنْ مَوْلَاكَ عَزَّ وَإِنْ يَهُنُّ) فَأَنْتَ لَدَى بُحْبُوحَةِ الْهُونِ كَائِنٌ

³⁹⁹ el-Fâkihî, *Mucibu‘n-nidâ*, 218-232.

⁴⁰⁰ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu‘n-nidâ*, 218-232.

⁴⁰¹ el-Fâkihî, *Mucibu‘n-nidâ*, 218-232.

⁴⁰² İbn Meyyâd (ö.149). Emevîler ve Abbâsiler devrinde yaşamış İslâm şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 3/31.

⁴⁰³ el-Fâkihî, *Mucibu‘n-nidâ*, 218-232.

86- *Eğer yardımcıların güçlü ise şeref ve izzet senindir. Eğer Yardımcıların zayıf ise o zaman rezilliğin tam ortasında kalmışsındır.*⁴⁰⁴

İstîshâd: Haber şübhi cümle olarak geldiğinde mute'allakı fiil ya da ismu'l-fâil takdir edilir. İsmu'l-fâili takdir edenler bu beyitle istidlâl etmektedir. Nitekim burada şâz dahi olsa zarf "لَدَى" ve ismu'l-fâil "كَانُوا" bir arada gelmiştir. Ama zarf ile fiilin bir arada gelmiş olduğu bir örnek yoktur.⁴⁰⁵

[el-Basît]

87 أَقَاطِنُ قَوْمٍ سَلَمَى أَمْ نَوُوا ظَعْنًا إِنَّ يَطْعَنُوا فَعَجِيبٌ عَيْشُ مَنْ قَطْنَا

87- *Selma'nın kabilesi o yerde kaldı mı? Yoksa gitmek mi istediler. Eğer onlar giderlerse orda kalanların hayatı ne kadar şaşılacak şeydir.*⁴⁰⁶

İstîshâd: Burada "أَقَاطِنُ" mübtedâ, "قَوْمٍ" fâili olup haberin yerine geçmiştir. Mübtedâ istifham edatına itimâd ettiği için fâil ile iktifa edip haberden müstağni kalmıştır.⁴⁰⁷

[el-Medîd]

88 غَيْرُ مَأْسُوفٍ عَلَى زَمَنِ يَنْفِضِي بِالْهَمِّ وَالْحَزَنِ

88- *Gam ve keder ile gecen zamana üzüntü duyulmaz.*⁴⁰⁸

İstîshâd: Burada "غَيْرُ" mübtedâ, "عَلَى زَمَنِ" nâib fâil olup haberin yerine geçmiştir. Vasıf (مَأْسُوفٍ) nefiy edatına itimâd ettiği için nâib fâil ile iktifa edip haberden müstağni kalmıştır.⁴⁰⁹

[eṭ-Ṭavîl]

89 خَلِيلِيَّ مَا وَافٍ بَعْدِي أَنْتُمْ (إِذَا لَمْ تَكُونَا لِي عَلَى مَنْ أَقَاطِعُ)

⁴⁰⁴ Söyleyeni bilinmiyor, el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴⁰⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴⁰⁶ Söyleyeni bilinmiyor, el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴⁰⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴⁰⁸ Ebû Nuvâs el-Hasen b. Hâni' b. Abdilevvel el-Hakemî (ö. 198/814). Müvelled şair. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/225.

⁴⁰⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

89- *Ey iki dostum! Alakamı kestiğim kişiler ile alakanızı kesmedikçe, sözümü tutmuş olmazsınız.*⁴¹⁰

İstişhâd: Burada “وَأَفٍ” mübtedâ, “أَنْتُمْ” zamiri fâili olup haberin yerine geçmiştir. Mübtedâ nefiy edatına itimâd ettiği için fâil ile iktifa edip haberden müstağni kalmıştır. Merfû olan ismin, ism-i zâhir ya da zamir olması arasında fark olmadığına delil olarak bu beyitle istidlâl edilmiştir.⁴¹¹

[el-Mütekarib]

90 يَدَاكَ يَدٌ خَيْرُهَا يُرْتَجَى وَأُخْرَى لِأَعْدَائِهَا غَائِظَةٌ

90- *İki elinin birisinden hayır umulur diğeri ise düşmanları kızdırır.*⁴¹²

İstişhâd: İ‘rab bakımından “يَدَاكَ” mübtedâ, “يَدٌ” birinci haber “أُخْرَى” ikinci haber olur. Burada haberin sahibi müteaddit olduğu için haber de müteaddit gelmiştir.⁴¹³

[er-Racez]

91 (وَحَبْرَ الْمَحْصُورِ قَدِيمٌ أَبَدًا) (لَك) مَا لَنَا إِلَّا اتِّبَاعُ أَحْمَدَا

91- *Biz sadece Ahmet’e (s.a.v.) uyarız.*⁴¹⁴

İstişhâd: İ‘rab bakımından “اتِّبَاعُ” mübtedâ “لَنَا” haberi olur. Asıl olan mübtedânın mukaddem haberin muahher olarak gelmesidir. Fakat burada mübtedâ mahsurun fih olduğundan vücûben haber takdim edilmiştir.⁴¹⁵

[eṭ-Ṭavîl]

92 (أَهَابُكَ إِجْلَالًا وَمَا بِكَ قُدْرَةٌ عَلَيَّ) وَلَكِنْ مِلءُ عَيْنٍ حَبِيبُهَا

92- *Senin benim üzerimde hiçbir gücün olmadığı halde sana olan saygıdan ötürü hürmet ediyorum. Fakat göz sevdiği kişiden dolar.*⁴¹⁶

⁴¹⁰ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴¹¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴¹² Tarefe b. el-‘Abd (ö. 538 [?]) Câhiliyye dönemi şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 3/225.

⁴¹³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴¹⁴ İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274).

⁴¹⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴¹⁶ Mecnûn (ö. 70/690 [?]).

İstîşhâd: İ'rab bakımından “حَبِيبُهَا” mübtedâ “مِلْءُ عَيْنٍ” haberi olur. Burada mübtedâ da habere raci‘ olan bir zamir mevcut olduğundan haber mübtedâyâ takdim edilmiştir. Eğer haber takdim edilmemiş olsaydı zamir hem lafzen hem rütbeten müteahhir bir şeye raci‘ olurdu. Bu da caiz değildir.⁴¹⁷

3.9. MÜBTEDÂ VE HABERİ NESH EDENLER

Mübtedâ ve haberi nesh eden edatlar üç kısımda incelenir:

1. Mübtedâyı merfû‘ haberi mansûb eden edatlar. Bunlar “كَانَ” ve benzerleri, ef‘ali mukârebe ve “لَيْسَ” ye benzeyen edatlardır.
2. Mübtedâyı mansûb haberi merfû‘ eden edatlar. Bunlar “لَانَ” ve kardeşleri ve ona benzeyen “لَا” nefiy cins edatıdır.
3. Hem mübtedâyı hem de haberi nasb eden edatlar. Bunlar “ظَنَّ” ve benzerleridir.

3.9.1. Nevâsıhlardan “كَانَ” ve Benzerleri

Nevâsıhlardan “كَانَ” ve benzerleri isimlerini ref‘ haberlerini de nasb ederler. Toplamda on üç kelimededen oluşan bu fiiller kendi aralarında üç kısma ayrılır:

1. Şartsız amel edenler. Bunlar sekiz tanedir. “كان- أمسى- أصبح- أضحى - ظلّ - - ليس بات - صار - ليس” edatlarıdır.
2. Kendisinden önce nefiy, nehiy ve dua geçmesi şartı ile amel edenler. Bunlar dört tane olup “ما زال - ما فتى - ما انفك - ما برح” edatlarıdır.
3. Kendisinden önce masdariye zarfiyet “ما” ‘sı geçmesi şartı ile amel eden edat. Bu da bir tane olup “دام” edatıdır.⁴¹⁸

[eṭ-Ṭavîl]

93 فَقُلْتُ يَمِينُ اللَّهِ أَبْرَحُ قَاعِدًا (وَلَوْ قَطَعُوا رَأْسِي لَدَيْكَ وَأَوْصَالِي)

93- *Ben onlara dedim ki: “Allah’a (cc.) and olsun ki yanında başımı ve uzuvlarımı kezseler bile burda oturmaktan vazgeçmem.”*⁴¹⁹

⁴¹⁷ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 218-232.

⁴¹⁸ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 218-232.

⁴¹⁹ İmruülkays (ö. 540).

İstişhâd: Burada nevâsıhlardan “أَبْرَحُ” fiili kendisinden önce nefiy edatı sarahaten geçmediği hâlde takdirî olarak mezkûr olduğundan “قَاعِدًا” de amel etmiştir. Cümle “لَا أَبْرَحُ قَاعِدًا” takdirindedir.⁴²⁰

[el-Ḥafif]

94 صَاحِ شَمِّرْ وَلَا تَزَلْ ذَاكِرَ الْمَوْتِ فَتَنْسِيَانَهُ ضَلَالٌ مُبِينٌ

94- Ey dostum! Çaba göster. Devamlı ölümü hatırla. Çünkü ölümü unutmak apaçık bir yanıldır.⁴²¹

İstişhâd: Burada nevâsıhlardan “زال” fiili, kendisinden önce nehiy edatı “لا” geçtiğinden “ذَاكِرَ الْمَوْتِ” te amel etmiştir.⁴²²

[eṭ-Ṭavîl]

95 (أَلَا يَا اسْلَمِي يَا دَارَ مَيِّ عَلَى الْبَلَى) وَلَا زَالَ مُنْهَلًا بِجَزْ عَائِكَ الْقَطْرُ

95- Ey Meyye'nin evi! Çürümekten korun. Devamlı topraklarında yağmur yağsın.⁴²³

İstişhâd: Burada nevâsıhlardan “زال” fiili, kendisinden önce dua edatı olan “لا” geçtiğinden amel etmiştir.⁴²⁴

[er-Racez]

96 (وَمِثْلُ كَانَ دَامَ مَسْبُوقًا بِمَا (ك) أَعْطَى مَا دُمْتَ مُصِيبًا بِرَهْمَا

96- Her ne zaman (doğruya) isabet edersen (muhtaca) bir dirhem ver.⁴²⁵

İstişhâd: Burada nevâsıhlardan “دام” fiili, kendisinden önce masdariye zarfiyet edatı “ما” geçtiğinden amel etmiştir.⁴²⁶

[el-Vâfir]

⁴²⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴²¹ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴²² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴²³ Zurrumme Gaylân b. Ukbe el-Kahtânî (ö. 117/735). Meyye adlı bayana âşık Emevîler devri şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/124.

⁴²⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴²⁵ İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274).

⁴²⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

97 وَكُونِي بِاَلْمَكَارِمِ ذَكْرِي (وَدَلِّي دَلَّ مَاجِدَةً صَنَاع)

97- *Sen bana iyilikleri hatırlatan ol. İşini ustaca yapanlar gibi bana yol göster (rehber ol).*⁴²⁷

İstîşhâd: Nevâsıhların mübtedâda amel edebilmesi için haberin taleb ya da inşâiye cümlesi olmaması gerekir. Burada ise “ذَكْرِي” talebî cümlesi olduğu hâlde şâz olarak “كُونِي” ‘ye haber olmuştur.⁴²⁸

[eṭ-Ṭavîl]

98 سَلِي إِنْ جَهَلْتَ النَّاسَ عَنَّا وَعَنْهُمْ فَلَيْسَ سَوَاءَ عَالِمٌ وَجَاهِلٌ

98- *Eğer bizim hakkımızda bilgin yoksa bizleri ve onları insanlara sor. Bilen ile bilmeyen aynı değildir.*⁴²⁹

İstîşhâd: Burada “سَوَاءَ” kelimesi “لَيْسَ” ‘nin haberi olup câizi olarak isme takdim edilmiştir.⁴³⁰

[el-Medîd]

99 إِعْلَمُوا أَيُّ لَكُمْ حَافِظٌ شَاهِدًا مَا كُنْتُ أَوْ غَائِبًا

99- *Biliniz ki ister hazır bulunayım ister gaip gerçekten ben sizin koruyup kollayanınızım.*⁴³¹

İstîşhâd: Burada “شَاهِدًا” kelimesi “كُنْتُ” ‘nün haberi olup câizi olarak “كَانَ” ve ismine takdim edilmiştir.⁴³²

[el-Vâfir]

100 (كَأَنَّ سُلَافَةً فِي بَيْتِ رَأْسٍ) يَكُونُ مِرَاجَهَا عَسَلٌ وَمَاءٌ

100- *Sanki Beytu ra's'ta bulunan içkinin karışımı su ile baldır.*⁴³³

⁴²⁷ Benî Neşşel kabilesinden bir şaire nisbet edilir. bk. el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 218-232.

⁴²⁸ el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 218-232.

⁴²⁹ Semev'el b. Garîz el-Ezdî el-Gassânî (ö. 560). Soy bakımından Yahudi olup Câhiliye dönemi şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/140.

⁴³⁰ el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 218-232.

⁴³¹ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 218-232.

⁴³² el-Fâkihî, *Mucîbu'n-nidâ*, 218-232.

⁴³³ Hassân b. Sâbit (r.a.) (ö. 60/680 [?])

İstişhâd: Eğer nevâsıhların isim ve haberi ma‘rife ve nekire olarak gelmişse ve nekireyi tahsis eden bir şey yoksa ma‘rife olan ismi, nekire de haberi olur. Fakat bu beyitte ise zarureti şiirden dolayı nekire (عَسَلٌ) olan ismi, ma‘rife (مِزَاجَهَا) olan da “يَكُونُ” ‘nün haberi olmuştur.⁴³⁴

[el-Basîf]

101 أَمْسَتْ خَلَاءً وَأَمْسَى أَهْلَهَا احْتَمَلُوا أَخْنَى عَلَيْهَا الَّذِي أَخْنَى عَلَى لُبْدٍ

101- *Sevdiklerimin evi boş kaldı orada kalanlar taşındı. Lubed'i (kartalı) yok eden orayı da yok etti.*⁴³⁵

İstişhâd: Burada nevâsıhlardan “أَمْسَى” fiili “صَارَ” manasında kullanılmıştır.⁴³⁶

[el-Basîf]

102 أَضْحَى يُمَزَّقُ أَثْوَابِي وَيَضْرِبُنِي أَبْعَدَ شَيْبِي يَبْغِي عِنْدِي الْأَدْبَا

102- *Elbiselerimi parçalamaya ve beni dövmeye başladı. Yaşlandıktan sonra mı benim edepli olmamı istiyor?*⁴³⁷

İstişhâd: Burada nevâsıhlardan “أَضْحَى” fiili “صَارَ” manasında kullanılmıştır.⁴³⁸

[eṭ-Ṭavîl]

103 إِذَا لَمْ تَكُ الْحَاجَاتُ مِنْ هِمَّةِ الْفَتَى (فَلَيْسَ بِمَعْنَى عَنْهُ عَقْدُ الرِّتَائِمِ)

103- *Bir genç ihtiyaçlarına önem vermezse (ihtiyacını hatırlaması için) parmağına ip bağlaması ona fayda vermez.*⁴³⁹

İstişhâd: Nevâsıhlardan “كَانَ” 'nin bir özelliği cezm hâlinde kendisinden sonra da sükûn yoksa nûn'un hazfî caizdir. Burada ise kendisinden sonra sâkin bir harf geldiği hâlde zarureti şiirden dolayı “لَمْ تَكُ” 'daki nûn hazfedilmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴³⁵ Nâbiga ez-Zubyânî (ö. 604 [?]). Câhiliyye dönemi şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/54.

⁴³⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴³⁷ Ummu Sevab el-Huzzanî (ö.?). Cehiliye devri şairlerinden. bk., *Mu'cemu's-su'arâi'l-Arab*, 905.

⁴³⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴³⁹ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴⁴⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

[eṭ-Ṭavîl]

104 (فَلَسْتُ بِأَيِّهِ وَلَا أَسْتَطِيعُهُ) وَلَاكَ اسْتَيْبِي إِنْ كَانَ مَاؤُكَ ذَا فَضْلٍ

104- (Kurt dedi ki:) *Senin yemeğini yemeğe gelemem ve buna güç yetiremem. Fakat eğer suyun fazla ise ondan bana içer.*⁴⁴¹

İstişhâd: Bu beyitte, “لَاكَ” ile istişhâd edilmiştir. Aslında “لكن” idi zarureti şiirden dolayı nûn hazfedilmiştir.⁴⁴²

[el-Basîṭ]

105 أبا خُرَاشَةَ أَمَا أَنْتَ ذَا نَفْرٍ فَإِنَّ قَوْمِي لَمْ يَأْكُلْهُمُ الضَّبُّعُ

105- *Ey Ebâ Hürâşe! Sen ordu sahibi olabilirsin fakat kabilemi sırtlanlar yememiştir (kıtlıktan etkilenmeyen güçlü bir kabilem var).*⁴⁴³

İstişhâd: Bu beyitte, “أَمَا أَنْتَ ذَا نَفْرٍ” cümlesi ile istişhâd edilmiştir. Burada “كان”, masdariye “أَنْ” 'inden sonra hazfedilmiş olup yerine “ما” ivaz olmuştur. Cümlenin takdiri “لِأَنَّ كُنْتُ ذَا نَفْرٍ” şeklindedir.⁴⁴⁴

[el-Vâfir]

106 فَإِنْ وَصَلَا أَلَدُّ بِهِ فَوْصِلُ وَإِنْ صَرَمًا فَصَرَمٌ كَالطَّلَاقِ

106- *Eğer kavuşma onu hoşnut ederse kavuşsun ama uzaklaşmak isterse uzaklaşma boşama gibidir.*⁴⁴⁵

İstişhâd: Bu beyitte, “فَإِنْ وَصَلَا” cümlesi ile istişhâd edilmiştir. Burada “كان” ve ismi, “إِنْ” şart edatından sonra geldiğinden câizî olarak hazfedilmiştir. Cümlenin takdiri “إِنْ كَانَ وَصَلَا” şeklindedir.⁴⁴⁶

[el-Basîṭ]

⁴⁴¹ Ebu'l-Hâris (Ebu'l-Mehâsin) Kays b. Amr el-Hârisî en-Necâşî (ö. 40/660 civarı). Muhadram hiciv şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/207.

⁴⁴² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴⁴³ Abbas b. Mirdâs (r.a.) (ö.?). Kahramanlık şiirleriyle tanınan muhadram şair, sahâbî. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/267.

⁴⁴⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

⁴⁴⁵ Harîrî (ö. 516/1122). Makâmât adlı eserin yazarı, edîb (müvelled şairlerinden). bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 5/177.

⁴⁴⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 218-232.

107 لَا يَأْمَنُ الدَّهْرَ دُوَّ بَعْغِي وَلَا مَلِكًا جُنُودُهُ ضَاقَ عَنْهَا السَّهْلُ وَالْجَبَلُ

107- Zalim bir kişi, askerleri ovaları ve dağları dolduran kral dahi olsa hiçbir zaman kendini güvende hissetmesin.⁴⁴⁷

İstişhâd: Bu beyitte, “لَوْ مَلِكًا” cümlesi ile istişhâd edilmiştir. Burada “كان” ve ismi, “لَوْ” şart edatından sonra geldiğinden câizî olarak hazfedilmiştir. Cümlenin takdiri “لَوْ كَانَ ذُو الْبَعْغِي مَلِكًا” şeklindedir.⁴⁴⁸

3.9.2. Nevâsıhlardan “ye Benzeyen” “نَفْيِ عَدَاتِلَا - لَا - لَا تَا - إِنْ” Nefiy Edatları

Nefyetmede “نَفْيِ عَدَاتِلَا - لَا - لَا تَا - إِنْ” edatları isimlerini ref haberlerini nasb ederler. Bu nefiy edatlarından olan “مَا” edatı, amel etmesi bakımından ihtilaflıdır. Benî Temîm kabilesine göre amel etmez. Hicazlılara göre ise “لَيْسَ” gibi amel eder. Amel edebilmesi için dört şart koşulmuştur:

- 1- İlk önce ismi daha sonra haberi gelmesi gerekir. Yani tertibe uygun olarak gelmesi gerekir.
- 2- Zâid “إِنْ” ile beraber olmaması gerekir.
- 3- Haberin ma‘mulu ismine takdim edilmemesi gerekir.
- 4- Haberi “إِلَّا” ile beraber olmaması gerekir.⁴⁴⁹

[el-Kâmil]

108 وَمُهَفَّهَفِ الْأَعْطَافِ قُلْتُ لَهُ ائْتَسِبْ فَأَجَابَ مَا قَتَلَ الْمُحِبِّ حَرَامٌ

108- Bazı zayıf belli kişilere dedim ki: “Kimlerdensin”. Dedi ki: “Seveni öldürmek haram değildir (yani benî Temîm kabilesindenim).”⁴⁵⁰

İstişhâd: Burada “مَا” nefiy edatı Benî Temîm kabilesinin lughatına göre gelmiş olup amel etmemiştir. Şair yolda karşılaştığı kişiye hangi kabileden olduğunu sormuş. O kişi ise direk benî Temîm kabilesinden olduğunu söylemeyip kinayeli bir şekilde

⁴⁴⁷ La‘în el-Minkarî (ö. 75/695). Emevîler devri hiciv şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*.

⁴⁴⁸ el-Fâkihî, *Mucibu‘n-nidâ*, 218-232.

⁴⁴⁹ el-Fâkihî, *Mucibu‘n-nidâ*, 260-267.

⁴⁵⁰ Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu‘n-nidâ*, 260-267.

onların lugatına göre bir cümle (مَا قَتَلَ الْمُحِبِّ حَرَامًا) kurmuştur. “مَا” ‘nın amel etmemiş olmasından onun benî Temîm kabilesinden olduğunu anlamıştır.⁴⁵¹

[el-Basîf]

109 بَيِّ غُدَانَةَ مَا إِنْ أَنْتُمْ ذَهَبٌ (ولاصريفٌ ولكن أنتم الحزف)

109- *Ey Ğudâne oğulları! Siz ne altın ne de gümüşsünüz. Fakat siz topraktan yapılmış çömleksiniz.*⁴⁵²

İstişhâd: Burada “مَا” nefiy edatından sonra zâid “إِنْ” geldiği için “لَيْسَ” gibi amel etmemiştir.⁴⁵³

[eṭ-Ṭavîl]

110 (وَقَالُوا تَعْرِفُهَا الْمَنَازِلَ مِنْ مِئِي) وَمَا كُلُّ مَنْ وَاقِيَ مِئِي أَنَا عَارِفٌ

110- *Onlar dediler ki: “Minâ’daki konak yerlerinde onu sor”. Dedim ki “Ben her minâ’ya geleni tanımıyorum ki”.*⁴⁵⁴

İstişhâd: Burada geçen “كُلُّ” lafzı, haberin (عَارِفٌ) ma‘mulu olup, isme (أَنَا) takdim edildiğinden “مَا” amel etmemiştir.⁴⁵⁵

[eṭ-Ṭavîl]

111 وَحَلَّتْ سَوَادَ الْقَلْبِ لَا أَنَا بَاعِيًا سِوَاهَا وَلَا عَنْ حُبِّهَا مُتْرَاجِيًا

111- *Onun sevgisi kalbimin derinliklerine yerleşmiştir. Artık ne onun dışında birisini isterim ne de onu sevmekten geri dururum.*⁴⁵⁶

İstişhâd: Bu beyitte, “لَا أَنَا بَاعِيًا” cümlesi ile istişhâd edilmiştir. Cumhura göre nefiy edatı “لَا” ‘nın amel edebilmesi için ismi ve haberi nekre olması gerekir. İbn

⁴⁵¹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 260-267.

⁴⁵² Söyleyeni bilinmiyor. el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 260-267.

⁴⁵³ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 260-267.

⁴⁵⁴ Muzâhim b. Amr el-Ukaylî (ö. 120/728). Emevîler devri gazel şairi. bk. *Mu‘cemu’ş-şu‘arâi’l-Arab*, 2137.

⁴⁵⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 260-267.

⁴⁵⁶ Nâbiga ec-Ca’dî (r.a.) (ö. 50/670). Muhadram şair, sahâbî. bk. *Mu‘cemu’ş-şu‘arâi’l-Arab*, 851.

Cinnî'ye (ö. 392/1002) göre ise nekre olmaları şart değildir. Delil olarak bu beyiti getirir. Burada “أنا” ma‘rife olup “لا” ’nın ismi olduğu hâlde ameli iptal edilmemiştir.⁴⁵⁷

[eṭ-Ṭavîl]

112 تَعَزَّ فَلَا شَيْءٌ عَلَى الْأَرْضِ بَاقِيًا وَلَا وَزَرَ مِمَّا قَضَى اللَّهُ وَاقِيًا

112- *Sabırlı ol. Çünkü dünyada sonsuza kadar devam eden hiçbir şey yoktur. Allah (cc.) tarafından korunan bir sığınakta olmayacaktır.*⁴⁵⁸

İstişhâd: İ‘rab bakımından “باقياً” ve “واقياً” kelimeleri “لا” ’nın haberi olup hazfedilmemiştir. Bazılarına göre haberinin hazfı vâcibtir. el-Fâkihî bu görüşü red sedesinde bu beyitle istişhâd etmiştir.⁴⁵⁹

[el-Münserih]

113 إِنْ هُوَ مُسْتَوَلِيًّا عَلَى أَحَدٍ إِلَّا عَلَى أضعفِ المجانين

113- *O hiç kimseye güç getiremez sadece delilerin en zayıfına güç getirir.*⁴⁶⁰

İstişhâd: Burada geçen “مُسْتَوَلِيًّا” kelimesi i‘rab bakımından “إِنْ” nefiy edatının haberi olup “ليس” gibi ismini ref‘, haberini nasb etmiştir.⁴⁶¹

3.9.3. Nevâsıhlardan “إِنَّ” ve Benzerleri

Nevâsıhların ikinci kısmı “إِنَّ” ve kardeşleridir. Bunlara müşebbeh bil-fiil harfî de denir. Toplamda altı harften oluşur. Bunlar “إِنَّ – أَنْ – لَيْتَ – لَعَلَّ – كَأَنَّ – لَكِنَّ” edatlarıdır. İsmi nasb haberini ref‘ ederler. Ancak eğer bunlara “ما” kâffe dâhil edilirse “لَيْتَ” dışında hiçbiri amel etmez.⁴⁶²

[el-Vâfir]

114 أَلَا لَيْتَ الشَّبَابَ يَعُودُ يَوْمًا (فَأخْبِرَهُ بِمَا فَعَلَ الْمَشِيبُ)

⁴⁵⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 260-267.

⁴⁵⁸ Söyleyeni bilinmiyor.

⁴⁵⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 260-267.

⁴⁶⁰ Söyleyeni bilinmiyor.

⁴⁶¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 260-267.

⁴⁶² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 268-296.

114- *Keşke gençlik bir günlüğüne geri gelseydi de ona ihtiyarlığın bana ne yaptığını haber verseydim.*⁴⁶³

İstişhâd: Burada geçen “الشَّبَاب” lafzı i‘rab bakımından “أَلَيْتَ” nin ismi, “يَعُودُ” cümlesi de haberi olur. Burada “أَلَيْتَ” müşebbeh bil-fiil harfi, temenni manasında olup ismini nasb haberini ref⁶ etmiştir.⁴⁶⁴

[eṭ-Ṭavîl]

115 لَكِنَّمَا أَسْعَى لِمَجْدٍ مُؤْتَلٍّ (وَقَدْ يُدْرِكُ الْمَجْدَ الْمُؤْتَلَّ أَمْنَالِي)

115- *Fakat ben asil bir şerefi için çalışırım. Sadece benim gibiler asil bir şerefe nail olur.*⁴⁶⁵

İstişhâd: Burada “لَكِنَّ” müşebbeh bil-fiil harfine “ما” kâffe dâhil edilmiş olup amelîni iptal etmiştir.⁴⁶⁶

[eṭ-Ṭavîl]

116 (أَعِدْ نَظْرًا يَا عَبْدَ قَيْسٍ) لَعَلَّمَا أَضَاءَتْ لَكَ النَّارُ الْجَمَارَ الْمُفِيدًا

116- *Ey Abdulkays! Tekrar bak. Belki ateş sana bağlanmış eşeği ayınlattır.*⁴⁶⁷

İstişhâd: Burada “لَعَلَّ” müşebbeh bil-fiil harfine “ما” kâffe dâhil edilmiş olup amelîni iptal etmiştir.⁴⁶⁸

[el-Basîṭ]

117 قَالَتْ أَلَا لَيْتَمَا هَذَا الْحَمَامَ لَنَا (إِلَى حَمَامَتِنَا أَوْ نَصْفَهُ فَقَدِ)

117- *(Zerkâ) Dedi ki “Keşke bu güvercinler ve bunların yarısı kadar daha güvercinlerimin yanında olsaydı. O zaman bana yeterdi.”*⁴⁶⁹

⁴⁶³ İhtilafî. Ebu'l-‘Atâhiyye (ö. 211/826). Harîrî (ö. 516/1122). Ebû Nuvâs el-Hasen b. Hânî’ b. Abdilevvel el-Hakemî (ö. 198/814). Müvellid şairlerin ilk temsilcilerinden. bk. ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 1/321.

⁴⁶⁴ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 268-296.

⁴⁶⁵ İmruülkays (ö. 540).

⁴⁶⁶ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 268-296.

⁴⁶⁷ Ferez dak (ö. 114/732).

⁴⁶⁸ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 268-296.

⁴⁶⁹ Nâbiga ez-Zubyânî (ö. 604 [?]).

İstîşhâd: Burada “لَيْتَ” müşebbeh bil-fiil harfine “ما” kâffe dâhil edilmiştir. Amel edip veya etmemesi câiz olup iki şekilde de rivayet edilmiştir. Buna göre “الْحَمَامَ” kelimesi nasb rivayetinde “لَيْتَ” ‘nın mamülû olmuştur. Ref rivayetine göre ise “لَيْتَ” ihmal edilmiştir.⁴⁷⁰

[eṭ-Ṭavîl]

118 (فَوَاللَّهِ مَا فَارَقْتُكُمْ قَالِيًا لَكُمْ) وَلَكِنَّمَا يُفْضَى فَسَوْفَ يَكُونُ

118- *Vallahi ben sizden nefret ettiğim için ayrılmadım. Fakat takdir olunan ileride gerçekleşir.*⁴⁷¹

İstîşhâd: Burada “لَكِنَّ” müşebbeh bil-fiil harfine “ما” mevsûle edatı dâhil edilmiş olup amelîni iptal etmemiştir. “ما” ismi olup “فَسَوْفَ يَكُونُ” cümlesi haberi olur. Amelîni iptal eden masdariye harfiyye “ما” ‘sı idi.⁴⁷²

[el-Müteḳârib]

119 بِأَنَّكَ رَبِيعٌ وَعَيْتٌ مَرِيْعٌ وَأَنَّكَ هُنَاكَ تَكُونُ التَّمَالَا

119- *Sen baharsın, verimli yağmursun ve sen burada (kimsesizlere, muhtaçlara) sığınak oluyorsun.*⁴⁷³

İstîşhâd: Burada müşebbeh bil-fiil harfi “أَنَّ” tahfif edilmiştir. İsmi vücûben zamirü’ş-şên olup mahzûf olması gerekirken burada ise zarureti şiirden dolayı ismi muhatap zamiri olarak mezkûr gelmiştir.⁴⁷⁴

[el-Kâmil]

120 فَاعْلَمْ فَاعْلَمْ الْمَرْءُ يَنْفَعُهُ أَنْ سَوْفَ يَأْتِي كُلُّ مَا قُدِّرَا

120- *Bil. Çünkü kişinin bilgisi ona fayda verir. Her takdir olunan ileri de meydana gelir.*⁴⁷⁵

⁴⁷⁰ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 268-296.

⁴⁷¹ el-Efveh el-Evdî (ö. 560). Cahiliye dönemi şairlerinden. bk. ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 3/206.

⁴⁷² el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 268-296.

⁴⁷³ Cenûb bint ‘Aclân el-Huzelî (ö. ?). Câhiliye devri şairlerinden. bk. *Mu‘cemu’ş-şu‘arâi’l-Arab*, 1091.

⁴⁷⁴ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 268-296.

⁴⁷⁵ Söyleyeni bilinmiyor.

İstişhâd: Burada müşebbeh bil-fiil harfi “أَنْ” tahfif edilmiştir. Haber’i, dua olmayan mutasarrıf fiil cümlesi (يَأْتِي كُلُّ) olup ikisi arasında “سَوْفَ” tenfiz edatı fâsıl olmuştur.⁴⁷⁶

[el-Ḥafif]

121 عَلِمُوا أَنْ يُؤْمَلُونَ فَجَادُوا (قَبْلَ أَنْ يُسْأَلُوا بِأَعْظَمِ سُؤْلِ)

121- *Onlardan bir şey istenileceğini bildiler. Daha onlardan istenilmeden istenilenden daha fazlasıyla cömertlikte bulundular.*⁴⁷⁷

İstişhâd: Burada müşebbeh bil-fiil harfi “أَنْ” tahfif edilmiştir. Haberi, dua olmayan mutasarrıf fiil cümlesi (يُؤْمَلُونَ) olduğu hâlde “أَنْ” ile haberi arasına fâsıl girmemiştir.⁴⁷⁸

[eṭ-Ṭavîl]

122 (وَيَوْمًا تَوَافِينَا بِوَجْهِ مُقَسِّمٍ) كَأَنَّ ظَنِيَّةً تَعْطُو إِلَى وَارِقِ السَّلْمِ

122- *Güzel bir yüzle bize geldiğin gün sanki Selem ağacına boynunu uzatan ceylan gibisin.*⁴⁷⁹

İstişhâd: Burada müşebbeh bil-fiil harfi “كَأَنَّ” tahfif edildiği hâlde ism-i zâhir ve mezkûr olan “ظَنِيَّةً” lafzında amel etmiştir.⁴⁸⁰

[el-Ḥafif]

123 (لَا يَهْوِلَنَّكَ اصْطِلَاءُ لَطَى الْحَرْبِ) فَمَحْدُورُهَا كَأَنَّ قَدْ أَلَمَّا

123- *Savaş esnasında ki ateş (kızışma) seni korkutmasın. Çünkü savaşta korkulan şey (ölüm) sanki meydana gelmiş gibidir (yani ölümden kaçış yok. O zaman ölümlüne savaş).*⁴⁸¹

⁴⁷⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 268-296.

⁴⁷⁷ Söyleyeni bilinmiyor.

⁴⁷⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 268-296.

⁴⁷⁹ İhtilâflı. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 268-296.

⁴⁸⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 268-296.

⁴⁸¹ Söyleyeni bilinmiyor.

İstîshâd: Burada müşebbeh bil-fiil harfi “كَأَنَّ” tahfif edilmiştir. Haberi mutasarrıf fiil cümlesi (أَلْمَا) olup ikisi arasında “قَدْ” edatı fâsıl olmuştur.⁴⁸²

[el-Hezec]

124 وَصَدْرٍ مُّشْرِقٍ النَّحْرِ كَأَنَّ نُدْبَاهُ حُقَّانٍ

124- *Bazı göğüsler var ki boyunları parlar. Sanki göğüsleri iki hokka gibidir.*⁴⁸³

İstîshâd: Burada müşebbeh bil-fiil harfi “كَأَنَّ” tahfif edilmiştir. Haberi isim cümlesi (نُدْبَاهُ حُقَّانٍ) olduğu için “كَأَنَّ” ile haberi arasına fâsıl girmemiştir.⁴⁸⁴

[er-Recez]

125 أَوْ تَخْلِفِي بِرَبِّكَ الْعَلِيِّ أَنِّي أَبُو ذِيَالِكِ الصَّبِيِّ

125- *Ya da “Yüce Allah'a and olsun ki, ben bu çocuğun babasıyım” diye yemin edeceksin.*⁴⁸⁵

İstîshâd: Burada geçen “أَنِّي” edatı iki türlü okunabilir. Eğer kasemin cevabı olarak takdir edilirse, “إِنِّي” kelimesinin hemzesi kesre olarak okunur. Ama kasemin cevabı olarak takdir edilmezse hemzesi fetha olarak okunur.⁴⁸⁶

[er-Recez]

126 أُمُّ الْخَلَيْسِ لَعُجُوزٌ شَهْرَبَةٌ (تَرْضَى مِنَ اللَّحْمِ بَعْظُمَ الرَّقَبَةِ)

126- *Ummu Huleys, yaşı ilerlemiş, ihtiyarlaşmış bir kadındır. Boğaz kemiğindeki ete bile razı olur.*⁴⁸⁷

İstîshâd: İ‘rab bakımından “أُمُّ الْخَلَيْسِ” lafzı mübtedâ, “عَجُوزٌ شَهْرَبَةٌ” haber olur. Burada şâz olarak mübtedânın haberinde ibtidâiye lâmı gelmiştir. el-Fâkihî bu lâmın zâid olduğunu aktarır.⁴⁸⁸

[eṭ-Ṭavîl]

⁴⁸² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 268-296.

⁴⁸³ Söyleyeni bilinmiyor.

⁴⁸⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 268-296.

⁴⁸⁵ Ru'be b. el-Accâc (ö. 145/762)

⁴⁸⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 268-296.

⁴⁸⁷ Ru'be b. el-Accâc (ö. 145/762)

⁴⁸⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 268-296.

127 (يَلُومُونَنِي فِي حُبِّ لَيْلَى عَوَازِلِي) وَ لَكِنِّي عَنْ حُبِّهَا لَعْمِيدُ

127- *Kınayıcılarım Leyla'ya olan sevgimi kınıyorlar. Fakat ben onun kara sevdalısıyım.*⁴⁸⁹

İstişhâd: İ‘rab bakımından “لَعْمِيدُ” lafzı, “لَكِنَّ” 'nin haberi olup şâz olarak ibtidâiye lââmı gelmiştir. el-Fâkihî bu lââmın zâid olduğunu aktarır.⁴⁹⁰

[el-Kâmil]

128 إِنَّ الْجِلَافَةَ بَعْدَهُمْ لَدَمِيمَةٌ وَخَلَائِفُ ظُرْفٍ لَمِمَّا أَحْتَقِرُ

128- *Hilafet onlardan sonra yerilir. Onlardan sonraki iyi halifeleri bile hakir görürüm.*⁴⁹¹

İstişhâd: İ‘rab bakımından “خَلَائِفُ ظُرْفٍ” lafzı mübtedâ, “لَمِمَّا أَحْتَقِرُ” haber olur. Burada şâz olarak mübtedânın haberinde ibtidâiye lââmı gelmiştir. el-Fâkihî bu lââmın zâid olduğunu aktarır.⁴⁹²

[et-Tavîl]

129 أَنَا ابْنُ أَبَا الضَّيِّمِ مِنْ آلِ مَالِكٍ وَإِنْ مَالِكٌ كَانَتْ كِرَامَ الْمَعَادِنِ

129- *Ben zülmü engelleyen Mâlik kabilesinin oğluyum. Mâlik kabilesi saygın bir soydur.*⁴⁹³

İstişhâd: Burada müşebbeh bil-fiil harfi “إِنْ” tahfif edilmiştir. Siyaktan medih anlaşıldığından “إِنْ” muhaffef olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı lââmı fârikaya ihtiyaç duyulmamıştır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁹ Söyleyeni bilinmiyor.

⁴⁹⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 268-296.

⁴⁹¹ Söyleyeni bilinmiyor.

⁴⁹² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 268-296.

⁴⁹³ Tarammâh b. Hakîm et-Tâî (ö. 125). Hârici fırkasına bağlı İslâmî hiciv şairi. bk. *Mu‘cemu’s-şu‘arâi’l-Arab*, 727.

⁴⁹⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 268-296.

3.9.4. Nevâsıhlardan “لا” Nefiy Cins Edatı

Nevâsıhlardan birisinde “لا” nefiy cins edatıdır. Müşebbeh bil-fiil harfi olan “لَنْ” gibi ismini nasb haberini ref’ edebilmesi için dört şarta hâiz olması gerekir:

- 1- Nefiy istiğrak olmalı.
- 2- Cer harfi ile birlikte gelmemesi gerekir.
- 3- Hem ismi hem de haberi nekre olmalı.
- 4- Kendisi ve ismi arasında fâsıla olmaması gerekir.

Bu şartlar yerinde olursa vâcibi olarak amel eder. “لا” nefiy edatı tekrar edilmesi durumunda câizi olarak amel edebilir.⁴⁹⁵

[el-Basîf]

130 إِنَّ الشَّبَابَ الَّذِي مَجَّدُ عَوَاقِبُهُ فِيهِ نَدُّ وَلَا نَدَاتٍ لِلشَّيْبِ

130- *Sonu şeref olan gençlikte zevk buluruz. biten gençlikten zevk alırsınız. Yaşlılıktan hiçbir zevk almayız.*⁴⁹⁶

İstişhâd: “لا” Nefiy cins edatının ismi elif tâ ile gelen cem’ olduğunda, ismi fetha veya kesre üzerine mebnî olarak gelebilir. Burada “لَدَاتٍ” lafzı nefiy cins edatının ismi olup hem fetha hem de kesre üzerine mebnî olarak rivayet edilmiştir.⁴⁹⁷

[es-Serî’]

131 لَا نَسَبَ الْيَوْمَ وَلَا خُلَّةً (إِنْسَعِ الْخَرْقُ عَلَى الرَّاقِعِ)

131- *Bugün soy ve arkadaşlık yoktur. Delik yamadan daha geniş oldu.*⁴⁹⁸

İstişhâd: Burada “لا” nefiy edatı, tekrar edilmiştir. İkinci “لا” zâid olup “خُلَّةً” lafzı, amel etmiş olan birinci “لا”nın isminin (نَسَبَ) mehalline atfedilmiştir.⁴⁹⁹

[el-Vâfir]

132 فَلَا لَعُوَ وَلَا تَأْتِيْمٌ فِيهَا (وَمَا فَأَهُوَا بِهِ أَبَدًا مُقِيْمٌ)

⁴⁹⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

⁴⁹⁶ Selâme b. Cendel (ö.m. 600). Câhiliye şairi. bk. *Mu'cemu's-su'arâi'l-Arab*, 727.

⁴⁹⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

⁴⁹⁸ Enes b. Abbas b. Mirdâs (ö.?).

⁴⁹⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

132- *Cennette ne boş söz vardır ne de günah. Ne isterlerse devamlı olarak hazırdır.*⁵⁰⁰

İstîşhâd: Burada “لا” nefiy edatı, tekrar edilmiştir. Birinci “لا” ihmal edilmiş, ikincisi ise amel etmiştir.⁵⁰¹

[el-Basîf]

133 (وَمَا هَجَرْتُكَ حَتَّىٰ قُلْتُ مُعَلَّنَةً) لَا نَاقَةَ لِي فِيهَا وَلَا جَمَلٌ

133- *Sen açıkça “Orada ne dişi ne de erkek devem var.” sözünü söylemeye dek seni terk etmedim.*⁵⁰²

İstîşhâd: Burada “لا” nefiy edatı, tekrar edilmiş olup ikisi de amel etmemiştir.⁵⁰³

[eṭ-Ṭavîl]

134 فَلَا أَبَ وَابْنًا مِثْلَ مَرْوَانَ وَابْنِهِ (إِذَا هُوَ بِالْمَجْدِ ارْتَدَىٰ وَتَأَزَّرَا)

134- *Ne zaman ki Mervan ve oğlu cömertliği kendilerine izâr ve ridâ yaparlarsa (cömertlikte bulunurlarsa) onlar gibi ne baba ne de oğul vardır.*⁵⁰⁴

İstîşhâd: Burada “ابنًا” lafzı, “لا” nefiy edatının isminin (أَبَ) mehalline atfedilmiş.⁵⁰⁵

3.9.5. Nevâsıhlardan “ظَنَّ” ve Benzerleri

Nevâsıhlerin üçüncü kısmı “ظَنَّ” ve Benzerleridir. Şek ve yakîn fiilleri ya da ef’âli kulub de denilir. Bunlar “ظن - رأي - حسب - درى - خال - زعم - وجد - علم - ” fiillerinden müteşekkildir. Bu fiiller, mübteda ve haberi nasbedip kendilerine mef’ûl yaparlar.⁵⁰⁶ Asıl olan bunların amel etmesidir. Fakat iki durumda amel etme durumu

⁵⁰⁰ Umeyye b. Ebi’s-Salt Abdillâh b. Ebî Rebîa b. Avf es-Sekafî (ö. 8/630 [?]). Câhiliyye şairi. bk. *Mu‘cemu’ş-şu‘arâi’l-Arab*, 946.

⁵⁰¹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 298-304.

⁵⁰² Râî en-Numeyrî (ö. 90/709). Emevî dönemi Arap şairi. bk. *Mu‘cemu’ş-şu‘arâi’l-Arab*, 661.

⁵⁰³ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 298-304.

⁵⁰⁴ Rabî‘ b. Dab‘ el-Fezârî (ö.?). Kendi zamanının en büyük şairlerinden biri. İslam’ın zuhuruna ulaşmış ama müslüman olması hakkında ihtilaf edilmiştir. bk. ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 3/15.

⁵⁰⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 298-304.

⁵⁰⁶ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 305.

zayıflayıp amelî iptal edilir. Birinci durum kalbi fiiller ma‘mulleri arasında tavassut ya da teahhur ederse lafzan ve mânen amelînin iptal edilmesi câiz olup bu duruma ilgâ denir. İkinci durum eğer kalbi fiillerinden hemen sonra nefiy, lâmu ibtidâ, kasev ve istifham edatları gelirse vücûbi olarak lafzen ameli iptal edilir. Bu duruma da ta‘lik denir.⁵⁰⁷

[el-Kâmil]

135 وَدَعَوْتَنِي وَرَعَمْتَ أَتَكَ نَاصِحٌ وَلَقَدْ صَدَقْتَ وَكُنْتَ تَمَّ أَمِينًا

135- Beni çağırдың ve bana nasihatçı olduğunı söyledin. Gerçekten sen doğru söyledin. Artık orada emin birisi oldun.⁵⁰⁸

İstişhâd: Şek ve yakîn fiillerinden “رَعَمَ” genellikle zan ifade eder ve bâtil sözler için kullanılır. Bazen de doğru söz için kullanılır. Burada da doğru söz manasında kullanılmıştır.⁵⁰⁹

[el-Vâfir]

136 رَأَيْتُ اللَّهَ أَكْبَرَ كُلِّ شَيْءٍ مُحَاوَلَةً وَأَكْثَرَهُمْ جُنُودًا

136- Allah'ın (cc.) kuvvetinin her şeyden daha büyük olduğunu ve ordusunun en çok olduğunu bildim.⁵¹⁰

İstişhâd: Burada yakîne delalet eden “رَأَى” fiili aslında mübtedâ ve haber olan “الله” ve “أكبر” lafızlarını nasbedip kendilerine ilkini birinci mef‘ûl ikinci ma‘mulu ise ikinci mef‘ûl yapmıştır.⁵¹¹

[eṭ-Ṭavîl]

137 حَسِبْتُ النَّفَى وَالْجُودَ خَيْرَ تَجَارَةٍ (رَبَاخًا إِذَا مَا الْمَرْءُ أَصْبَحَ نَاقِلًا)

⁵⁰⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 311-316.

⁵⁰⁸ Ebû Tâlib (ö. 619) Peygamber efendimizin (s.a.v.) amcası. bk. el-Askalânî, *el-İşâbe*, 7/196.

⁵⁰⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

⁵¹⁰ Hiddâş b. Zuheyr (ö. 603). Câhiliyye şairi, *Mu'cemu's-şu'arâi'l-Arab*, 1220.

⁵¹¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

137- Kişi ağırlaştığında (öldüğünde) takvanın ve cömertliğin en hayırlı kazanç olduğunu bildim.⁵¹²

İstîshâd: Burada kalbî fiillerinden “حسب” fiili, “علم” manasında olup, aslında mübtedâ ve haber olan “التَّقَى” ve “خَيْرَ” lafızlarını nasbedip ikisini mef’ûl yapmıştır.⁵¹³

[eṭ-Ṭavîl]

138 دُرَيْتَ الْوَفَىِّ الْعَهْدَ يَا غُرُو فَاغْتَبِطُ (فَإِنَّ اغْتَبِطًا بِالْوَفَاءِ حَمِيدٌ)

138- Ey Urve! Sen sözünü tutan biri olarak biliniyorsun. Buna sevin. Çünkü sözüne vefakâr olmak övülmeye değer.⁵¹⁴

İstîshâd: Burada yakîne delalet eden “دَرَى” fiili iki mef’ûlü nasbetmiştir. İlki şimdi nâib fâil olan muhataba zamiri (ت) ikinci mef’ûlü ise “الْوَفَىِّ” lafzıdır.⁵¹⁵

[el-Münserih]

139 مَا جَلَّتْنِي زَلْتُ بَعْدَكُمْ ضَمِينًا (أَشْكُو إِلَيْكُمْ حُمُومَ الْأَلَمِ)

139- Sizden ayrıldıktan sonra hasta olarak yaşayacağımı sanmıyorum. Size ağruların şiddetini şikâyet ediyorum.⁵¹⁶

İstîshâd: Burada kalbî fiillerinden “خال” fiili, aslında mübtedâ ve haber olan mütekellim “ي” ‘sı ve “ضَمِينًا” lafızlarını nasbedip onları kendisine mef’ûl yapmıştır.⁵¹⁷

[el-Ḥafif]

140 زَعَمْتَنِي شَيْخًا وَلَسْتُ بِشَيْخٍ (إِنَّمَا الشَّيْخُ مَنْ يَدِبُّ نَبِييَا)

140- O kadın beni yaşlı sandı. Ben yaşlı değilim. Gerçek yaşlı yavaşça yürüyendir.⁵¹⁸

⁵¹² Lebîd b. Rabîa (ö. 41/661).

⁵¹³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

⁵¹⁴ Söyleyeni bilinmiyor.

⁵¹⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

⁵¹⁶ Söyleyeni bilinmiyor.

⁵¹⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

⁵¹⁸ Ebû Umeyye Evs el-Hanefî (ö.?)

İstîşhâd: Burada kalbî fiillerinden “خال” fiili, “ظن” manasında olup, aslında mübtedâ ve haber olan mütekellim “ي” ‘sı ve “شَيْخًا” lafızlarını nasbedip kendisine mef’ûl yapmıştır.⁵¹⁹

[el-Kâmil]

141 أَلْفَوْمُ فِي أَتْرِي ظَنَّتُ (فَإِنْ يَكُنْ مَا ظَنَّتُ فَقَدْ ظَوْرْتُ وَخَابُوا)

141- *Topluluğu arkamda sandım. Eğer zannım doğruysa ben kazandım onlar kaybetti.*⁵²⁰

İstîşhâd: Burada kalbi fiillerinden “ظَنَّتُ” fiili, “أَلْفَوْمُ فِي أَتْرِي” ma‘mullerinden müteahhir olarak geldiği için ameli zayıflayıp câizi olarak kalbi fiilin ameli iptal edilmiştir.⁵²¹

[el-Basîf]

142 أَبَاالرَّاجِيزِ يَا ابْنَ اللُّؤْمِ تُوعِدُنِي وَفِي الْأَرَاجِيزِ خَلْتُ اللُّؤْمَ وَالخَوْرَ

142- *Ey aşağılık kimsenin oğlu! Recez şiirleri ile mi beni tehdit ediyorsun. Zannımca recez şiirlerinde aşağılık ve zayıflık var.*⁵²²

İstîşhâd: Burada kalbi fiillerinden “خَلْتُ” fiili, ma‘mulleri olan “فِي الْأَرَاجِيزِ” ve “اللُّؤْمَ” arasında geldiğinden ameli zayıflayıp câizi olarak kalbi fiilin ameli iptal edilmiştir.⁵²³

[el-Basîf]

143 (كَذَلِكَ أُدْبْتُ حَتَّى صَارَ مِنْ خُلْفِي) أَنِّي رَأَيْتُ مَلَكَ الشَّيْمَةِ الْأَدْبَ

143- *“Şöyle terbiye edildim: Öyle ki iyi huyun alametinin edep olduğu bana ahlak haline geldi”.*⁵²⁴

⁵¹⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

⁵²⁰ Söyleyeni bilinmiyor.

⁵²¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

⁵²² La'în el-Minkarî (ö. 75/695).

⁵²³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

⁵²⁴ Adnan Damar, *el-Behcetü'l-Mardıyye'de Kullanılan Şâhid Beyitlerinin İncelenmesi* (Van: Yüzüncü Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013), 62. Söyleyeni bilinmiyor.

İstişhâd: Burada nevâsıhlardan “رَأَى” fiilinden hemen sonra mukadder olarak ibtidâiye lââmı geldiğinden vâcibi olarak kalbi fiilin ameli iptal edilmiştir. Cümlenin takdiri “مَلَاكُ الشَّيْمَةِ الْأَدَبِ” şeklindedir.⁵²⁵

[el-Kâmil]

144 وَلَقَدْ عَلِمْتُ لَأَتَّيْبَنَّ مِنْيَّتِي (إِنَّ الْمَنَايَا لَا تَطِيْشُ سِهَامَهَا)

144- *And olsun ki ölümün bana geleceğini biliyorum. Çünkü ölümün okları hedefi iskalamaz.*⁵²⁶

İstişhâd: Burada nevâsıhlardan “علم” fiilinden hemen sonra kase lamı geldiğinden vâcibi olarak kalbi fiilin ameli iptal edilmiştir.⁵²⁷

[eṭ-Ṭavîl]

145 فَدَعِمَ الْأَقْوَامَ لَوْ أَنَّ حَاتِمًا أَرَادَ تَرَاءَ الْمَالِ كَانَ لَهُ وَفُرُ

145- *Topluluklar biliyor ki şayet Hâtim mal çokluğu isteseydi onun bol miktarda malı olurdu.*⁵²⁸

İstişhâd: Burada nevâsıhlardan “علم” fiilinden hemen sonra “لَوْ” şart edatı geldiğinden vâcibi olarak kalbi fiilin ameli iptal edilmiştir.⁵²⁹

[el-Vâfir]

146 أَجْهَالًا تَقُولُ بَنِي لُؤَيٍّ (لَعَمْرُؤُ أَبَيْكَ أُمَّ مُتَجَاهِلِينَ)

146- *Babanın ömrüne and olsun ki sen Benî Lüey'i cahil mi sandın ya da onlar bilmemezlikten mi geliyorlar.*⁵³⁰

İstişhâd: Burada “تَقُولُ” fiili “تظن” manasında kullanılmış olup “جُهَالًا” lafzını kendisine birinci mef'ûl “بَنِي لُؤَيٍّ” lafzını ise ikinci mef'ûl yapmıştır.⁵³¹

⁵²⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

⁵²⁶ Lebîd b. Rabîa (ö. 41/661).

⁵²⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

⁵²⁸ Hâtim et-Tâî (ö. 577). Câhiliye döneminin cömertliğiyle ünlü şairi. *Mu'cemu's-şu'arâi'l-Arab*, 1106.

⁵²⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

⁵³⁰ Kumeyt b. Zeyd el-Esedî (ö. 126/744). İslâmî şair. bk. *Mu'cemu's-şu'arâi'l-Arab*, 786.

⁵³¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 298-304.

3.10. FÂİL KONUSU

“Fâil; fiilin veya fiille müevvel olanın kendisine isnâd edilen merfû‘ isim veya müevvel isimden ibârettir.”⁵³² Fâilin dört özelliği vardır:

1. Devamlı merfû‘ olarak gelir. Bazen takdirî olarak merfû‘ gelir.
2. Fâil, âmiline takdim edilmez.
3. Fâilin tesniye ve cem’ olması durumunda âmiline tesniye ve cem’ alâmeti bitişmez.
4. Fâilin müennes olması durumunda fiile te’nis tâ’sı bitişir.⁵³³

[er-Recez]

147 ما لِلْجَمَالِ مَشْيُهَا وَنَيْدًا (أَجْدَلًا يَحْمِلْنَ أُمَّ حَدِيدًا)

147- *Bu develere ne oluyor da bu kadar yavaş yürüyorlar. Taş mı taşıyorlar ya da demir mi?*⁵³⁴

İstîshâd: Burada “مَشْيُهَا” lafzı “وَنَيْدًا” ‘in fâili olup zarureti şiirden dolayı âmiline takdim edilmiştir. Ya da “مَشْيُهَا” mübtedâ olup “وَنَيْدًا” lafzı gizli olan “ظَهَرَ” fiili ile mansûb olup cümle olarak “مَشْيُهَا” haberi olmuştur.⁵³⁵

[eṭ-Ṭavîl]

148 (تَوَلَّى قِتَالَ الْمَارِقِينَ بِنَفْسِهِ) وَقَدْ أَسْلَمَاهُ مُبْعَدٌ وَحَمِيمٌ

148- *Yakın ve uzak dostları onu düşmanlarına teslim ettiği halde tek başına dinden çıkanlarla savaşmayı üstlendi.*⁵³⁶

İstîshâd: Burada fâil (مُبْعَدٌ وَحَمِيمٌ) ism-i zâhir olarak geldiği hâlde şâz olarak fiile (أَسْلَمَاهُ) tesniye zamiri getirilmiştir. Bu beyit, Tay kabilesinin lugatına göre gelmiştir. Bunlara “أَكْلُونِي الْبَرَاعِيثُ” lugatı da denir.⁵³⁷

⁵³² Tutkal, *İbn Hişâm’ın Şerhu Kaṭri’n-nedâ*, 129.

⁵³³ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 317-331.

⁵³⁴ Zebbâ (ö. h.ö. 358/ m. 285). Cahiliye devri Şam ve Cezire kraliçesi. bk. ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 3/41.

⁵³⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 317-331.

⁵³⁶ Ubeydullah b. Kays er-Rukayyât (ö. 75/694). Emevîler dönemi hiciv şairi. bk. *Mu’cemu’s-şu’arâi’l-Arab*, 1673.

⁵³⁷ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 317-331.

[el-Müteķârib]

149 يَلُومُونِي فِي اشْتِرَاءِ النَّخِي لِ أَهْلِي فَكُلُّهُمْ أَلُومٌ

149- *Ailem hurma ağaçlarını satın aldığım için beni azarlıyorlar. Fakat ben de onların hepsini azarlıyorum.*⁵³⁸

İstişhâd: Burada fâil (أَهْلِي), ism-i zâhir geldiği hâlde şâz olarak fiile (يَلُومُونَ) cem' zamiri getirilmiştir. Bu beyit, Tay kabilesinin lugatına göre gelmiştir.⁵³⁹

[el-Kâmil]

150 تَنْجَ الرَّبِيعِ مَحَاسِينًا أَفْحَنَهَا غُرُّ السَّحَابِ

150- *Bahar, beyaz bulutların aşıladığı güzellikleri yeşertti.*⁵⁴⁰

İstişhâd: Burada fâil (غُرُّ) ism-i zâhir olarak geldiği hâlde şâz olarak fiile (أَفْحَنَ) cemi müennes zamiri getirilmiştir. Bu beyit, Tay kabilesinin lugatına göre gelmiştir.⁵⁴¹

[el-Müteķârib]

151 (فَلَا مُزْنَةٌ وَدَقَّتْ وَدَقَّهَا) وَلَا أَرْضَ أَبْقَلَ إِنْقَالَهَا

151- *Burada ne yağmur yağdıran bir bulut ne de yeşillikleri yeşerten bir toprak var.*⁵⁴²

İstişhâd: Burada “أَبْقَلَ” fiilinin fâili müennes olduğu hâlde zarureti şiirden dolayı te'nis ta'sısı gelmemiştir.⁵⁴³

[el-Basîṭ]

152 إِنَّ امْرَأً غَرَّهُ مِنْكُنَّ وَاحِدَةً (بَعْدِي وَبَعْدَكَ فِي الدُّنْيَا لَمَعْرُورٌ)

152- *Benden ve senden sonra sizden kim onları kandırırsa oda dünyada kandırılır.*⁵⁴⁴

⁵³⁸ Umeyye b. Ebi's-Salt (ö. 8/630 [?])

⁵³⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 317-331.

⁵⁴⁰ Söyleyeni bilinmiyor.

⁵⁴¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 317-331.

⁵⁴² Âmir b. Cuveyn et-Tâî (ö. ?). Cehiliye devri şairlerinden. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3//250.

⁵⁴³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 317-331.

⁵⁴⁴ Söyleyeni bilinmiyor.

İstîshâd: Burada fiil (عَرَّ) ile fâil (وَاحِدَةً) arasına fâsıl (مِنْكُنَّ) girdiği için câizi olarak te'nis ta'sı hazf edilmiştir.⁵⁴⁵

[er-Recez]

153 مَا بَرَأْتُ مِنْ رَبِّيَّةٍ وَدَمِّ فِي حَرْبِنَا إِلَّا بَنَاتُ الْعَمِّ

153- *Bu savaşımız da amca kızları dışında hiçbir bayan ithamlardan ve yergiden muaaf olmadı.*⁵⁴⁶

İstîshâd: Burada fiil (بَرَأْتُ) ile fâil (بَنَاتُ) arasına “إِلَّا” edatı fâsıl olmuş olup te'nis ta'sının gelmemesi gerekirken zarureti şiirden dolayı tâ gelmiştir. Ahfeş ve İbn Mâlike göre şiirde gelmesi câizdir.⁵⁴⁷

[el-Basît]

154 جَاءَ الْخِلَافَةَ أَوْ كَانَتْ لَهُ قَدْرًا كَمَا أَتَى رَبَّهُ مُوسَى عَلَى قَدْرِ

154- *Musa'nın (a.s.) rabbinin huzuruna gelmesi Allah'ın (cc.) takdiri ile olduğu gibi Ömer b. Abdulaziz'in de halife olması Allah'ın (cc.) takdiri ile olmuştur.*⁵⁴⁸

İstîshâd: Burada mef'ûl (رَبَّهُ) fâile (مُوسَى) câizi olarak takdim edilmiştir. Her ne kadar zamir lafzan müteahhir bir mercie dönse de rütbe olarak mutekaddim olduğu için sıkıntı olmamaktadır.⁵⁴⁹

3.11. NÂİB FÂİL KONUSU

Nâib fâil, hazfedilmiş olan fâilin yerine geçen isme denir. Fâil, bilinmemesi ya da lafzî veya mânevî bir sebepten dolayı hazfedilir. Aynu'l-fiili illetli olan fiiller mechül olarak geldiğinde ilk harfini üç şekilde okumak câizdir:

- 1- Hâlis zamme,
- 2- Hâlis kesre,
- 3- Zammeye meyleden kesre (işmamlı okuyuş).⁵⁵⁰

⁵⁴⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 317-331.

⁵⁴⁶ Söyleyeni bilinmiyor.

⁵⁴⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 317-331.

⁵⁴⁸ Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728)

⁵⁴⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 317-331.

⁵⁵⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 340-346.

[eṭ-Ṭavîl]

155 حُوَكْتُ عَلَى نَيْرَيْنِ إِذْ تُحَاكُّ (تَحْتَبِطُ الشُّوكُ وَلَا تُشَاكُّ)

155- O cübbe, iki dokuma tahtası arasında örüldü. Dokuma esnasında tarak batırılır ama onda tesir etmezdi (sağlamlığından dolayı yırtılmazdı).⁵⁵¹

İstişhâd: Burada aynu'l-fiili illetli olan “حُوَكْتُ” fiili, binâi mechülü hâlis zamme ile gelmiştir.⁵⁵²

[er-Recez]

156 (لَيْتَ وَهَلْ يَنْفَعُ شَيْئًا لَيْتَ) لَيْتَ شَبَابًا بُوعَ فَاشْتَرَيْتُ

156- Hiç keşkeler fayda verir mi? Keşke gençlik satılsa da satın alsam.⁵⁵³

İstişhâd: Burada aynu'l-fiili illetli olan “بُوعَ” fiili, binâi mechülü hâlis zamme ile gelmiştir.⁵⁵⁴

3.12. TENÂZU‘ KONUSU

Tenâzu‘: “iki ya da daha fazla âmil’in önden gelip, arkasından bir ya da daha fazla ma‘mûlün gelmesiyle, mütekaddim olan her bir âmilin kendisinden sonra gelen ma‘mûle talip olmasıdır.”⁵⁵⁵ Basralı nahiv âlimlerine göre ikinci âmil daha yakın olduğundan o amel eder. Kûfeli âlimlere göre ise birinci âmil önce geldiğinden öncelik onadır.⁵⁵⁶

[eṭ-Ṭavîl]

157 جَفَوْنِي وَلَمْ أَجْفُ الْأَخْلَاءَ إِنِّي لِعَغِيرِ جَمِيلٍ مِنْ خَلِيلِي مُهْمَلٌ

157- Onlar beni terk etti. Ben ise arkadaşlarımı terk etmem. Ben sadece kötü huylu arkadaşlarla alakamı keserim.⁵⁵⁷

⁵⁵¹ Söyleyeni bilinmiyor.

⁵⁵² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 317-331.

⁵⁵³ Ru'be b. el-Accâc (ö. 145/762)

⁵⁵⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 317-331.

⁵⁵⁵ Tutkal, *İbn Hişâm'ın Şerhu Kaṭri'n-nedâ*, 139.

⁵⁵⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 356-360.

⁵⁵⁷ Söyleyeni bilinmiyor.

İstişhâd: Bu beyitte, “جَفَوْنِي” ile “لَمْ أَجْفُ” fiilleri “الأجلاء” isminde amel etmede tenâzu‘ etmiştir. İkinci fiil “الأجلاء” kelimesinde amel etmiş olup birinci fiil de onun zamirinde amel etmiştir.⁵⁵⁸

[eṭ-Ṭavîl]

158 (قَضَى كُلُّ ذِي دَيْنٍ فَوْقَى غَرِيمَهُ) وَعِزَّةٌ مَمْطُولٌ مُعْتَى غَرِيمَهَا

158- *Bütün borçlular sahiplerine borçlarını verdi. Azze'ye borcu olan ise ertelendi ve zora sokuldu.*⁵⁵⁹

İstişhâd: İlk bakışta “مَمْطُولٌ” ile “مُعْتَى” âmillerinin “غَرِيمَهَا” lafzında tenâzu‘ ettiği vehmi uyandırıyor. Fakat el-Fâkihî iki âmil arasında mana bakımından bir irtibatın olmadığı dolayısıyla burada tenâzu‘ olmadığını savunuyor.⁵⁶⁰

[eṭ-Ṭavîl]

159 وَلَوْ أَنَّ مَا أَسْعَى لِأَدْنَى مَعِيشَةٍ كَفَانِي وَلَمْ أَطْلُبْ قَلِيلٌ مِنَ الْمَالِ
وَلَكِنَّمَا أَسْعَى لِمَجْدٍ مُؤْتَلٍ وَقَدْ يُدْرِكُ الْمَجْدَ الْمُؤْتَلُ أُمَّتَالِي

159- *Şayet ben normal bir hayat için çalışsaydım çok mal istemez az bir mal bile bana yeterdi.*

*Fakat ben büyük bir şeref için çalışırım. Sadece benim gibiler büyük şerefe nail olur.*⁵⁶¹

İstişhâd: İlk bakışta “كَفَانِي” ile “وَلَمْ أَطْلُبْ” fiilleri “قَلِيلٌ” lafzında tenâzu‘ ettiği vehmi uyandırıyor. Fakat burada tenâzu‘un olması durumunda mana bozulması olacaktır. Buna delil olarak da beyitin devamı delâlet etmektedir. Dolayısıyla burada tenâzu‘ olmadığı ortaya çıkmaktadır.⁵⁶²

3.13. MANSÛBÂT KONUSU

Mansûb isimler asıl ve mülhak diye ikiye ayırılır. Asıl olanlar mef'ûllerdir. Bunlar da aralarında beşe ayırılır, mef'ûlün bih, mef'ûlün mutlak, mef'ûlün fih, mef'ûl

⁵⁵⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 356-360.

⁵⁵⁹ Kuseyyir (ö. 105/723)

⁵⁶⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 356-360.

⁵⁶¹ İmruülkays (ö. 540)

⁵⁶² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 356-360.

li-eclih, mef'ûl meah. Mülhak olanlar da hâl, temyiz, müstesna olmak üzere üç kısımdır.⁵⁶³

3.13.1. Mef'ûller Konusu

Mef'ûller devamlı mansûb olarak gelirler. Bunlar mef'ûlün bih, mef'ûlün mutlak, mef'ûlün fih, mef'ûl li-eclih, mef'ûl meah diye beşe ayrılır.⁵⁶⁴

3.13.1.1. Mef'ûlün bih

Mef'ûllerin birinci kısmı mef'ûlün bih'tir. Mef'ûlün bih, fâilin yaptığı fiilin üzerinde gerçekleştiği şeye denir. “صَرَبَ زَيْدٌ عَمْرًا” örneğinde olduğu gibi fâil olan Zeyd'in vurma fiili mef'ûl olan Amr'ın üzerinde gerçekleşmiştir.⁵⁶⁵

3.13.1.1.1. Münâdâ Konusu

Münâdâ, mef'ûlü bihin mülhaklarından. Münâdâ iki kısma ayrılır. Mu'rab olup mansûb olarak gelenler bunlar da üç kısımdır. Münâdâ muzâf, munâdâ şübhi muzâf, maksut olmayan nekre. İkinci kısım ise mahallinde mansûb olup lafzan ne ile merfû' oluyorsa onun ile mebnî olur. Bu da münâdâ müfred ma'rife ya da münâdâ nekre maksut olarak gelenlerdir.⁵⁶⁶

[er-Recez]

160 (تَقُولُ بِنْتِي قَدْ أَنَىٰ إِنَّاكَ) يَا أَبَتَا عَلَّكَ أَوْ عَسَاكَ

160- *Kızım diyor ki: “Ey babam! Rızık için sefere çıkma vaktin yaklaştı. Ümit ederim ki bize rızık bulursun”.*⁵⁶⁷

İstişhâd: Bu beyitte, “يَا أَبَتَا” lafzı ile istişhâd edilmiştir. “يَا” nidâ harfî olup, “أَبَتَا” münâdâ muzâftır. Bu kelimede geçen tâ ile elif harfleri, mütekellim yâ'sına ivaz olup şâz olarak bir arada gelmiştir.⁵⁶⁸

⁵⁶³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 362-375.

⁵⁶⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 362-375.

⁵⁶⁵ Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye fi 'ilmi'l-naḥv*, thk. Salih Abdulazîm eş-Şâ'ir (Kahire: Mektebetu'l-êdâb, 2010), 18.

⁵⁶⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 362-375.

⁵⁶⁷ Ru'be b. el-Accâc (ö. 145/762)

⁵⁶⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 362-375.

[es-Serî']

161 يَا أُمَّتَا أَبْصَرَنِي رَاكِبٌ يَسِيرُ فِي مُسْحَنَفِرٍ لَّاجِبٍ

161- *Ey annem! Geniş, açık yolda giden bir yolcu beni gördü.*⁵⁶⁹

İstişhâd: Bu beyitte, “يَا أُمَّتَا” lafzı ile istişhâd edilmiştir. “يَا” nidâ harfi olup, “أُمَّتَا” münâdâ muzâftır. Bu kelimege geçen tâ ile elif harfleri, mütekellim yâ’sına ivaz olup şâz olarak bir arada gelmiştir.⁵⁷⁰

[eṭ-Ṭavîl]

162 يَا أَبْتِي لَا زَلْتِ فِينَا قَائِمًا (لَنَا أَمَلٌ فِي الْعَيْشِ مَا دُمْتَ عَائِنًا)

162- *Ey babam! Devamlı aramızda kalmaya devam et. Aramızda yaşadığın müddet hayattan bir beklentimiz var.*⁵⁷¹

İstişhâd: Bu beyitte, “يَا أَبْتِي” lafzı ile istişhâd edilmiştir. “يَا” nidâ harfi olup, “أَبْتِي” münâdâ muzâftır. Bu kelimege geçen tâ, mütekellim yâ’sına ivaz olup, şâz olarak ivaz ve muavvezun anı bir arada gelmiştir.⁵⁷²

[er-Recez]

163 يَا ابْنَةَ عَمَّا لَا تَلُومِي وَاهْجَعِي (لَا يَخْرُقُ اللَّوْمُ حِجَابَ مَسْمَعِي)

163- *Ey amcamın kızı! Beni azarlama, uyu. Azarlaman kulağımın perdesini delmesin.*⁵⁷³

İstişhâd: Bu beyitte, “عَمَّا” lafzı ile istişhâd edilmiştir. Burada geçen mütekellim yâ’sına ivaz olan elif hazfedilmesi gerekirken mezkûr olarak gelmiştir. Bu, zarureti şiir dışında câiz değildir.⁵⁷⁴

[el-Ḥafif]

164 يَا ابْنَ أُمِّي وَيَا شَقِيْقَ نَفْسِي (أَنْتَ خَلْفَتِي لِذَهْرِ شَدِيدِ)

⁵⁶⁹ Söyleyeni bilinmiyor.

⁵⁷⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 362-375.

⁵⁷¹ Söyleyeni bilinmiyor.

⁵⁷² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 362-375.

⁵⁷³ Ebû'n-Necm el-İclî (ö. 130). Emevîler devri recez bahrinde yazdığı şiirleriyle tanınan Arap şairi. bk. *Mu'cemu's-su'arâi'l-Arab*, 330.

⁵⁷⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 362-375.

164- *Ey anamın oğlu! Ey kardeşim! Zor bir zamanda beni terk ettin.*⁵⁷⁵

İstişhâd: Bu beyitte, “أُمِّي” lafzı ile istişhâd edilmiştir. Burada geçen mütekellim yâ’sı hazfedilmesi gerekirken mezkûr olarak gelmiştir. Bu, zarureti şiiir dışında câiz değildir.⁵⁷⁶

[er-Recez]

165 يَا زَيْدُ زَيْدُ الْيَعْمَلَاتِ الدُّبَلِ تَطَاوَلَ اللَّيْلُ عَلَيْكَ فَانزِلْ

165- *Ey yolculuktan develeri zayıf düşmüş Zeyd! Gece uzadı artık devenden in.*⁵⁷⁷

İstişhâd: Burada münâdâ lafzı tekrar edilmiştir. Birinci lafızda (يَا زَيْدُ) nasbe ve zamme caiz olup ikinci lafız da ise sadece nasbe câizdir.⁵⁷⁸

3.13.1.1.2. İstiğâse konusu

Bir sıkıntıdan kurtulmak ya da sıkıntıyı defetmek için yardım istemeye istiğâse denir. Burada nidâ harflerinden sadece “يا” edatı kullanılır. Müsteğâsın bih’in üç hâleti vardır:

- 1- Başında fethalı lâmin gelmesi.
- 2- Başında fethalı lâm ile birlikte sonunda elif’in gelmesi.
- 3- Lâm ile elifsiz gelmesi. Bu, en az kullanılır. Müsteğâsın leh’in başında ise genellikle kesreli lâm gelir.⁵⁷⁹

[el-Basît]

166 (يَبْكِيكَ نَاءٌ بَعِيدُ الدَّارِ مُعْتَرِبٌ) يَا لَلْكُھُولِ وَلِلشُّبَّانِ لَلْعَجَبِ

166- *Evi uzak yabancı biri sana ağlıyor. Ey yaşlılar ve gençler bu şaşırılacak şeye gelin.*⁵⁸⁰

⁵⁷⁵ Ebû Zubeyd el-Tâî (ö. 41). Muhadram şair. bk. *Mu‘cemu’s-şu‘arâi’l-Arab*, 379.

⁵⁷⁶ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 362-375.

⁵⁷⁷ Abdullah b. Ravâha (r.a.) (ö. 8/629). Peygamber efendimizin (sav) şairi olup Mûte savaşında orduya kumandanlık yapıp şehit olmuştur. bk. el-Askalânî, *el-İşâbe*, 4/72.

⁵⁷⁸ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 362-375.

⁵⁷⁹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 381-387.

⁵⁸⁰ Söyleyeni bilinmiyor.

İstişhâd: Burada müsteğâsın bih (لِلشُّبَّانِ) mâtuful olup istiğâse lâm'ı fethalı gelmesi gerekirken nidâ harfi tekrar etmediğinden kesreli gelmiştir.⁵⁸¹

[el-Basîf]

167 يَا لِقَوْمِي وَيَا لَأَمْثَالِ قَوْمِي (لِلْأَنْسِ عُنُوهُمْ فِي أَرْبَابِ)

167- *Ey kabilem! Ey kabilem gibi güçlü olanlar! Azgınlıkları günden güne artan bu insanlara karşı bana yardıma gelin.*⁵⁸²

İstişhâd: Burada “يَا لِقَوْمِي” müsteğâsın bih olup “يَا لَأَمْثَالِ” “ya” edatı tekrar edildiğinden istiğâse lâm'ı fethalı gelmiştir.⁵⁸³

[el-Vâfir]

168 أَلَا يَا قَوْمُ الْعَجَبِ الْعَجِيبِ وَالْعَفَلَاتِ تَعْرِضُنَّ لِلْأَرِيبِ

168- *Ey kavmin! Bu şaşılacak şeye gelin. Akıllı kişiler de gaflete düşüyor.*⁵⁸⁴

İstişhâd: Burada “يَا قَوْمُ” müsteğâsın bih olduğu halde başında lâm, sonunda da elif gelmemiştir.⁵⁸⁵

3.13.1.1.3. Nüdbe Konusu

Birisini kaybetmesinden ya da çektiği bir elemenden dolayı üzüntüsünü dile getirmeye nüdbe denir. Nüdbe için sadece “يا” ile “واو” edatları kullanılır. Vâv edatı nüdbe'ye has olup nüdbe dışında kullanılmaz. Hükmü, i‘rab ve mebnîlik konusunda münâdâ gibidir.⁵⁸⁶

[el-Basîf]

169 حُمِلَتْ أَمْرًا عَظِيمًا فَاصْتَبَرْتُ لَهُ وَقُمْتُ فِيهِ بِأَمْرِ اللَّهِ يَا عَمْرَا

⁵⁸¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 381-387.

⁵⁸² Söyleyeni bilinmiyor.

⁵⁸³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 381-387.

⁵⁸⁴ Söyleyeni bilinmiyor.

⁵⁸⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 381-387.

⁵⁸⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 381-387.

169- *Ah Ömer! Ağır bir yük ile yüklendin (halifelik) ve ona sabrettim. Halifeliğin döneminde Allah'ın (cc.) emriyle hükmettin.*⁵⁸⁷

İstişhâd: Bu beyitte, başında nüdbe yâ'sı olan “يَا عَمْرًا” lafzı ile istişhâd edilmiştir. Burada şair Ömer b. Abdulaziz'i (r.aleyh) (ö.101) kaybettiği için üzüntüsünü dile getirmiştir.⁵⁸⁸

[eṭ-Ṭavîl]

170 فَوَا كَيْدًا مِنْ حُبِّ مَنْ لَا يُجْبِي وَمِنْ عَبْرَاتٍ مَا لَهْنُ فَنَاءُ

170- *Beni sevmeyeni sevmekten ve hiç dinmeyen gözyaşlarından dolayı yazık çektiğim acılara!*⁵⁸⁹

İstişhâd: Bu beyitte, başında nüdbe vâv'ı olan “وَا كَيْدًا” lafzı ile istişhâd edilmiştir. Burada şair, sevdiğinin onu sevmemesinden duyduğu üzüntüyü dile getirmiştir.⁵⁹⁰

[el-Hezec]

171 يَا عَمْرُو عَمْرَاهُ وَعَمْرُو ابْنِ الرَّبِيعِ

171- *Ah Amr. Ah Zübeyir'in oğlu Amr.*⁵⁹¹

İstişhâd: Burada mendûb olan “عَمْرَاهُ” lafzına vasıl hâlinde zarureti şiirden dolayı sekte “ها” ‘sı dâhil olmuştur.⁵⁹²

3.13.1.2. Mef'ûlun Li-eclih Konusu

Mef'ûllerin üçüncü kısmı mef'ûl li-eclih'tir. Bir fiilin sebebini bildiren isme mef'ûlün leh denir.⁵⁹³ Mef'ûlü leh'in mansûb olarak gelebilmesi için o ismin dört şarta hâiz olması gerekir:

1. Masdar olması gerekir.

⁵⁸⁷ Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728)

⁵⁸⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 381-387.

⁵⁸⁹ Mecnûn (ö. 70/690 [?])

⁵⁹⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 381-387.

⁵⁹¹ Söyleyeni bilinmiyor.

⁵⁹² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 381-387.

⁵⁹³ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 23.

2. İlet bildirmesi gerekir.
3. İsim ile âmilin zaman bakımından bir olması gerekir.
4. İsim ile âmilin fâil bakımından bir olması gerekir.

Bu şartlardan birisi eksik olması durumunda illet harfîyle mecrûr olur.⁵⁹⁴

[eṭ-Ṭavîl]

172 وَإِنِّي لَتَعْرُونِي لِذِكْرِكِ هَزَّةٌ كَمَا انْتَقَضَ الْعُصْفُورُ بَلَلَهُ الْقَطْرُ

172- *Seni hatırladığımda bana bir canlılık gelir. Tıpkı yağmur damlalarının serçeyi ıslattığında silkelmesi gibi*⁵⁹⁵

İstîşhâd: Burada “لِذِكْرِكِ” lafzı her ne kadar masdar olup illet bildirsede bu lafız ile âmilininin fâili farklı olmasından dolayı lâm ile mecrûr olmuştur. “ذِكْرِكِ” nin fâili mütekellim yâ’sı olup “تَعْرُونِي” nin fâili ise “هَزَّةٌ” dür.⁵⁹⁶

[eṭ-Ṭavîl]

173 فَجِئْتُ وَقَدْ نَضَّتْ لِنَوْمِ نِيَابِهَا لَدَى السِّتْرِ إِلَّا لِبَسَةِ الْمُتَفَضِّلِ

173- *Onun yanına, uyumak için örtünün arkasında geceliği dışındaki elbiseleri çıkarmışken gittim.*⁵⁹⁷

İstîşhâd: Burada “لِنَوْمِ” lafzı her ne kadar masdar olup illet bildirsede bu lafız ile âmilininin zamanları farklı olmasından dolayı lâm ile mecrûr olmuştur.⁵⁹⁸

3.13.1.3. Mef‘ûlun Meah

Mef‘ûllerin beşinci kısmı mef‘ûlün meahdır. Beraberlik bildiren isimlere denir. Ma‘iyyet bildiren vâv ile birlikte mansûb olarak gelir.⁵⁹⁹

[el-Kâmil]

174 لَا تَنْهَ عَن خُلُقِي وَتَأْتِي مِثْلَهُ (عَارٌ عَلَيْكَ إِذَا فَعَلْتَ عَظِيمٌ)

⁵⁹⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 393-401.

⁵⁹⁵ Ebû Sahr el-Huzelî (ö. 80/700). Emevî devri şairi. bk., *Mu‘cemu’ş-şu‘arai’l-Arab*, 389.

⁵⁹⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 393-401.

⁵⁹⁷ İmruülkays (ö. 540).

⁵⁹⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 393-401.

⁵⁹⁹ Mehmet Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi* (Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969), 167.

174- *Aynısını yaptığın davranıştan başkalarını sakındırma. Böyle yaptığın vakit bu sana büyük bir ayıp olur.*⁶⁰⁰

İstişhâd: Burada gelen “وَتَأْتِي” fiil cümlesi, her ne kadar ma’iyyet bildiren vâv ile birlikte gelmiş olsa da isim olmadığı için mef’ûlün meah olmaz.⁶⁰¹

3.13.2. Hâl Konusu

Mansûb isimlerden birisi de hâldir. Hâl, “كَيْفَ” soru edatının cevabına uygun olarak gelen fudla (kelamın bir rüknü olmayan) ve vasıf olarak gelen isme denir. Zü’l-hâl, fâil, mef’ûl ve muzâfun ileyhi olabilir. Hâl nekire, zü’l-hâl ise ma’rife olarak gelir. Üç durumda zü’l-hâl nekre gelebilir:

1. Vasıf ya da izâfe ile tahsis edildiğinde.
2. Nefiy, nehiy ve istifham sıyâkında umum bildirdiğinde.
3. Hâlden teahhur ettiğinde.⁶⁰²

[el-Basîf]

175 نَجَّيْتَ يَا رَبِّ نُوحًا وَاسْتَجَبْتَ لَهُ فِي فُلْكَ مَآخِرٍ فِي الْيَمِّ مَشْحُونًا

175- *Ya Rabbim! Sen Nuh’u (as), denizi yarıp içi dolu bir gemi ile onu kurtararak duasını kabul ettin.*⁶⁰³

İstişhâd: Burada “مَشْحُونًا” lafzı “فُلْكَ” lafzına hâl olmuştur. Her ne kadar “فُلْكَ” lafzı nekire olsa da “مَآخِرٍ” vasfı ile tahsis edilmiştir.⁶⁰⁴

[er-Recez]

176 (مِنْ بَعْدِ نَفِيٍّ أَوْ مُضَاهِيهِ كَ) لَا يَبِغُ امْرُؤٌ عَلَى امْرِيٍّ مُسْتَسْهِلًا

176- *Hiç kimse başkasını küçük görerek ona zulmetmesin.*⁶⁰⁵

⁶⁰⁰ İhtilafıdır. el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 393-401.

⁶⁰¹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 393-401.

⁶⁰² el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 405-409.

⁶⁰³ Söyleyeni bilinmiyor.

⁶⁰⁴ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 405-409.

⁶⁰⁵ İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274)

İstîshâd: Burada “مُسْتَسْنَهَلًا” lafzı “امْرُؤٌ” lafzına hâl olmuştur. Her ne kadar “امْرُؤٌ” lafzı nekre olsa da nehiy siyâkında gelmiş olup oda nefiy siyâkı gibi umûm bildirir. Böylelikle tahsis edildiğinden ona hâl gelebilir.⁶⁰⁶

[el-Basît]

177 يَا صَاحِبَ هَلْ حُمَّ عَيْشٌ بَاقِيًا فَتَرَى لِنَفْسِكَ الْعُذْرَ فِي إِبْعَادِهَا الْأَمَلَا

177- *Ey dostum! Hayat birisine ebedî olarak takdir edildi mi ki sen kendine özür bularak uzak isteklerde bulunuyorsun.*⁶⁰⁷

İstîshâd: Burada “بَاقِيًا” lafzı “عَيْشٌ” lafzına hâl olmuştur. Her ne kadar “عَيْشٌ” lafzı nekre olsa da istifham siyâkında gelmiş olup oda nefiy gibi umûm bildirdiğinden tahsis edilmiştir.⁶⁰⁸

[el-Vâfir]

178 لِمَيَّةٍ مُوجِشًا طَلُّ يُلُوحُ كَأَنَّهُ خَلُّ

178- *Meyye'nin evinin kalıntıları yabani hayvanların yaşadığı bir yer oldu. (O kalıntılar) Sanki kılıcın üzerindeki nakışlar gibi parlıyor.*⁶⁰⁹

İstîshâd: Burada “مُوجِشًا” lafzı “طَلُّ” lafzına hâl olmuştur. Her ne kadar “طَلُّ” lafzı nekre olsa da teahhur ettiği için tahsis edilmiştir.⁶¹⁰

3.13.3. Temyiz Konusu

Mansûb isimlerden birisi de temyizdir. Temyiz, kelâmın bir rüknü olmayan, mübhem olan zât ve nisbetleri açıklayan nekre ve genellikle câmid olan isimlere denir. Sayıların temyizi üç çeşittir:

1. Birden ona kadar mecrûr mecmu‘ olarak gelir.
2. On birden doksan dokuza kadar müfret mansûb olarak gelir.
3. Yüz ve binler müfred mecrûr olarak gelir.⁶¹¹

⁶⁰⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 405-409.

⁶⁰⁷ et-Tâî kabilesinden bir şaire nisbet edilmiştir. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 405-409.

⁶⁰⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 405-409.

⁶⁰⁹ Kuseyyir (ö. 105/723).

⁶¹⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 405-409.

⁶¹¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 413-424.

[eṭ-Ṭavîl]

179 (رَأَيْتُكَ لَمَّا أَنْ عَرَفْتِ وُجُوهَنَا صَدَدْتِ) وَطَبَّبْتَ النَّفْسَ يَا قَيْسُ عَنْ عَمْرٍو

179- *Ey Kays! Bizi tanıdıktan sonra arkadaşın Amr'ın öcünü almaktan vazgeçtin. Vicdanen buna razı oldun.*⁶¹²

İstişhâd: Burada “النَّفْسَ” i‘rab bakımından temyiz olup her ne kadar lafzan marife olarak gelmişse de üzerindeki “ال” takısı zâid kabul edilip nekreye tevîl edilir.⁶¹³

[el-Vâfir]

180 إِذَا عَاشَ الْفَتَى مِائَتِينَ عَامًا (فَقَدْ ذَهَبَ الْمَسْرَةُ وَالْفَتَاءُ)

180- *Bir genç, iki yüz yıl yaşarsa artık mutluluğu ve gençliği gider.*⁶¹⁴

İstişhâd: Burada “عَامًا” lafzı “مِائَتِينَ” ‘ye temyiz olmuştur. “مِأَةً” sayısının temyizi müfred ve mecrûr gelmesi gerekirken burada zarureti şiirden dolayı mansûb gelmiştir.⁶¹⁵

[el-Basîṭ]

181 أَنَا ابْنُ دَارَةَ مَعْرُوفًا بِهَا نَسَبِي (وَهَلْ بَدَارَةَ يَا لِلنَّاسِ مِنْ عَارٍ)

181- *Ben Dâre'nin oğluyum. Soyum onunla bilinir. Ey insanlar! Dâre'nin hiç ayıbı var mıydı?*⁶¹⁶

İstişhâd: Burada “مَعْرُوفًا” lafzı hâli müekkide olup, “أَنَا ابْنُ دَارَةَ” cümlesinin manasını tekit etmektedir. Hâlin âmili, mahzûf olan “أَحَقُّ” fiilidir.⁶¹⁷

[el-Kâmil]

182 وَلَقَدْ عَلِمْتُ بِأَنَّ دِينَ مُحَمَّدٍ مِنْ خَيْرِ أَدْيَانِ الْبَرِيَّةِ دِينًا

⁶¹² Raşid b. Şihâb el-Yeşkuri (ö. ?). Câhiliyye şairi. bk. *Mu‘cemu’ş-şu‘arâi’l-Arab*, 1288.

⁶¹³ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 413-424.

⁶¹⁴ Rabî‘ b. Dab‘ el-Fezârî (ö.?).

⁶¹⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 413-424.

⁶¹⁶ İbn Dâre, Sâlim b. Musêfi‘ el-Ğatafânî(ö. 30/650). Muhadram şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 3/73.

⁶¹⁷ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 413-424.

182- *Gerçekten ben yer yüzündeki dinler arasında en hayırlı dinin Muhammed'in (s.a.v.) dini olduğunu biliyorum.*⁶¹⁸

İstişhâd: Burada geçen “دِينًا” lafzı temyiz olup, “أَنَّ دِينَ مُحَمَّدٍ مِنْ خَيْرِ دِيَانِ الْبَرِيَّةِ” cümlesinin manasını tekit etmektedir.⁶¹⁹

[el-Basîf]

183 وَالتَّغْلِيْبُونَ بِئْسَ الْفَحْلُ فَحْلُهُمْ فَحْلًا وَأُمَّهُمْ زَلَاءٌ مِنْطِيقٌ

183- *Tağlîbilerin babaları erkeklik bakımından ne kötüdür. Anneleri ise bezle şişirilmiş zayıf kalçalıdır.*⁶²⁰

İstişhâd: Bu beyitte, iki vecihle istişhâd edilmiştir. Birincisi “فَحْلًا” temyiz olup kendisinden önceki cümleyi tekit etmiştir. İkinci vecih ise temyiz ve fâilin bir arada gelmiş olması.⁶²¹

3.13.4. Müstesnâ Konusu

Mansûb isimlerden birisi de müstesnâ'dır. Müstesnâ, “إِلَّا” ve benzerlerinden sonra gelen ve kendisinden önceki cümleye isbât ya da nefiy bakımından muhalif olan isme denir. Müstesnâ mansûb olarak gelir. Muttasıl ve munkatı' olmak üzere iki kısma ayrılır.⁶²²

[er-Recez]

184 وَبَلَدَةٍ لَيْسَ بِهَا أَنْيْسٌ إِلَّا الْيَعَافِيرُ وَ إِلَّا الْعَيْسُ

184- *Bazı şehirlerde içinde ünsiyet kuracak bir dost yok sadece boz ceylan ile deve var.*⁶²³

İstişhâd: İstisna münkatı' olduğunda müstesnâ'nın mansûb olması gerekir. Fakat burada münkatı' olduğu hâlde “الْيَعَافِيرُ” lafzı, benî Temîm lugatına göre bedel

⁶¹⁸ Ebû Tâlib (ö. 619 m.)

⁶¹⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 413-424.

⁶²⁰ Cerîr (ö. 110/728).

⁶²¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 413-424.

⁶²² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 426-433.

⁶²³ Cirânu'l-'avd Âmir b. Hâris en-Numeyrî (ö.?) (ö.?).

olarak merfû' gelmiştir. Bazıları ise buradaki istisnânın munkatı olmayıp muttasıl olduğunu söylemiştir.⁶²⁴

[eṭ-Ṭavîl]

185 وَمَا لِي إِلَّا آلَ أَحْمَدَ شِيعَةً وَمَا لِي إِلَّا مَذْهَبَ الْحَقِّ مَذْهَبٌ

185- *Ahmet (s.a.v.) ailesinden başka bir yardımcıım yok. Benim hak yol dışında bir yolum da yok.*⁶²⁵

İstişhâd: Burada müstesnâ (آلَ أَحْمَدَ- مَذْهَبَ الْحَقِّ) müstesnâ minh-ü'ya (شِيعَةً-مَذْهَبٌ) takdim edildiği için vâcibi olarak mansûb gelmiştir. Bedel olması mümkün değildir.⁶²⁶

[el-Kâmil]

186 (وَإِذَا تُبَاعَ كَرِيمَةٌ أَوْ تُشْتَرَى) فَسِوَاكَ بَاعُهَا وَأَنْتَ الْمُشْتَرَى

186- *Cömertlik alınıp satıldığı da senin dışındakiler satıcı sen ise alıcısın.*⁶²⁷

İstişhâd: Burada “سِوَى” lafzı mübtedâ olarak gelmiştir. ez-Zeccâcî'ye (ö. 337/949) göre burada olduğu gibi “سِوَى” zarf dışında da kullanılabilir. Cumhur ise zarf dışında kullanılmayacağı için bu beyiti de zarureti şiire hamletmiştir.⁶²⁸

[eṭ-Ṭavîl]

187 أَتْرَكَ لَيْلَى لَيْسَ بِنَيْي وَبَيْنَهَا سِوَى لَيْلَةَ إِيَّي إِذَا لَصْبُورُ

187- *Benim ve Leyla arasında bir gecelik mesafe kalmışken onu terk mi edeceğim. (Hayır) O zaman bende sabredeceğim.*⁶²⁹

İstişhâd: Burada “سِوَى” lafzı “لَيْسَ” nin haberi olarak gelmiştir. “سِوَى” lafzı zarf dışında kullanılmayacağını için bu beyit zarureti şiire hamledilmiştir.⁶³⁰

⁶²⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 426-433.

⁶²⁵ Kumeyt el-Esedî (ö. 126/744)

⁶²⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 426-433.

⁶²⁷ İbn Mevlâ Muhammed b. Abdullah (ö.170).

⁶²⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 426-433.

⁶²⁹ Mecnûn (ö. 70/690 [?])

⁶³⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 426-433.

3.14. MECRÛRÂT KONUSU

Mecrûr isimler üç kısma ayrılır. Harfî cer ile mecrûr olanlar, İzâfe ile mecrûr olanlar bide mucâveret ile mecrûr olanlar vardır. Cer harfleri de iki kısma ayrılır. Hem ism-i zâhir hem de zamirleri cer eden edatlar, bunlarda yedi harf olup “مِنْ – إِلَى – عَنْ –” harfleridir. İkinci kısım ise sadece ism-i zâhirleri cer eden edatlardır. Bunlar da yedi harf olup “رُبَّ – مُذٌ – مُنْذٌ – الكاف - حتى - الواو - التاء” harflerinden oluşmaktadır.⁶³¹

[er-Recez]

188 (وَزَيْدٌ فِي نَفْيٍ وَشِبْهِهِ فَجَزَ نَكْرَةً كَ) مَا لِيَاغٍ مِنْ مَفَرٍّ

188- *Zalime kaçış yeri yoktur.*⁶³²

İstîshâd: Burada geçen “مِنْ” harfi, nefiyden sonra zâid olarak gelmiştir.⁶³³

[et-Tavîl]

189 فَلَا تَتْرُكْنِي بِالْوَعِيدِ كَأَنِّي إِلَى النَّاسِ مَطْلَبِي بِهِ الْقَارُ أُجْرَبُ

189- *Sanki ben ziftle boyanmış, uyuz birisiymişim gibi tehditle beni terk etme.*⁶³⁴

İstîshâd: Burada geçen “إِلَى” cer edatı zarfîyet bildiren “فِي” manasında kullanılmıştır.⁶³⁵

[el-Vâfir]

190 إِذَا رَضِيَتْ عَلَيَّ بَنُو قُسَيْرٍ (لَعَمْرُ اللَّهِ أَعْجَبَنِي رِضَاً)

190- *Kuşayr oğulları benden razı olurlarsa Allah'ın (cc.) bekasına and olsun ki onların razı olmalarına şaşırım.*⁶³⁶

⁶³¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶³² İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274)

⁶³³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶³⁴ Nâbiga ez-Zubyânî (ö. 604 [?])

⁶³⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶³⁶ Kuheyf el-'Ukaylî (ö. 115).

İstîshâd: Burada geçen “على” cer edatı mücâvezet bildiren “عن” manasında kullanılmıştır.⁶³⁷

[eṭ-Ṭavîl]

191 وَإِي لَتَعْرُونِي لِذِكْرَاكِ هَرَّةٌ كَمَا انْتَقَصَنَ الْعُصْفُورُ بَلْلَهُ الْقَطْرُ

191- *Seni hatırladığımda bana bir canlılık gelir. Tıpkı yağmur damlalarının serçeyi ıslattığında silkelmesi gibi*⁶³⁸

İstîshâd: Burada “لِذِكْرَاكِ” lafzında geçen “ل” cer edatı ta‘lil bildirir.⁶³⁹

[el-Vâfir]

192 لِدُوا لِلْمَوْتِ وَابْنُوا لِلْخَرَابِ فَكُلُّكُمْ يَصِيرُ إِلَى التَّرَابِ

192- *Ölmeleri için doğurun! Yıkılmaları için inşa edin! Hepiniz sonunda toprağa dönüşeceksiniz.*⁶⁴⁰

İstîshâd: Burada “لِلْمَوْتِ- لِلْخَرَابِ” lafızlarında geçen “ل” cer edatı âkibet manasında kullanılmıştır.⁶⁴¹

[el-Basîṭ]

193 كَفَى بَجِسْمِي نُحُولًا أَنَّنِي رَجُلٌ (لَوْلَا مُخَاطَبَتِي إِيَّاكَ لَمْ تَرْنِي)

193- *Vücutumun zayıf olması için benim erkek olmam yeterlidir. Eğer seni muhatap almasaydım beni göremezdin.*⁶⁴²

İstîshâd: Burada “بِجِسْمِي” lafzında geçen “ب” cer edatı zâid olarak gelmiştir.⁶⁴³

[eṭ-Ṭavîl]

194 وَلَيْلٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ أَرْحَى سُدُولَهُ (عَلَى بَأْنَوَاعِ الْهُمُومِ لِيَبْتَلِي)

⁶³⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶³⁸ Ebû Sahr el-Huzelî (ö. 80).

⁶³⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶⁴⁰ Ebu'l-'Atâhiyye (ö. 211/826).

⁶⁴¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶⁴² Ebu't-Tayyib Ahmet b. El-Hüseyn el-Kindî el-Mutenebbî (ö. 354/965). Müvelled Arap şairi. Bazıları onu İslâmî şairlerin en iyisi olarak tanıtır. Bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 1/115.

⁶⁴³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

194- Bazı geceler, çeşitli sıkıntılarla beni sınamak için denizlerdeki dalgalar gibi üzerime karanlıklarını indirdi.⁶⁴⁴

İstîshâd: Burada (وَلَيْلٍ) geçen “و” harfinden sonra “رُبَّ” cer edatı hazfedilmiş olup amelî baki kalmıştır. Arapların kelamın da “و” dan sonra “رُبَّ” çokça hazfedilir.⁶⁴⁵

[eṭ-Ṭavîl]

195 فَمِثْلِكَ حُبْلَى قَدْ طَرَفْتُ وَمَرْضِعٍ (فَالْهَيْئُهَا عَنْ ذِي تَمَائِمٍ مُحْوِلٍ)

195- Akşamleyin senin gibi bazı hamile ve emziren kadınların yanına gittim. Onları bir yaşındaki nazar boncuklu çocuklarından oyaladım.⁶⁴⁶

İstîshâd: Burada (فَمِثْلِكَ) geçen “ف” harfinden sonra “رُبَّ” cer edatı hazfedilmiş olup amelî baki kalmıştır. Arapların kelamın da “ف” dan sonra “رُبَّ” az hazfedilir.⁶⁴⁷

[er-Recez]

196 بَلْ بَلْدٍ مِلْءُ الْفَجَاجِ قَتْمُهُ (لَا يُسْتَرَى كَتَانُهُ وَجَهْرُمُهُ)

196- Bazı şehirlerin yolları tozla dolu. Ne ketenleri ne de halıları satılmıyor.⁶⁴⁸

İstîshâd: Burada (بَلْ بَلْدٍ) geçen “بَلْ” harfinden sonra “رُبَّ” cer edatı hazfedilmiş olup amelî baki kalmıştır. Arapların kelamın da “بَلْ” den sonra “رُبَّ” çok az hazfedilir.⁶⁴⁹

3.15. FİİL GİBİ AMEL EDEN İSİMLER

Fiili gibi amel edenler yedi tanedir. Bunlar ismu'l-fiil, masdar, ismu'l-fâil, mubâlağa ismu'l-fâil, ismu'l-mef'ûl, sıfatı müşebbehe, ismu'l-tafdîldir.⁶⁵⁰

3.15.1. İsmu'l-Fiil Konusu

Fiili gibi amel eden isimlerden ilk ismu'l-fiilden bahsedilmiştir. İsmu'l-fiil, fiilin yerine geçen, fudla ve başka bir âmil ile müteessir olmayan isme denir. Bunların

⁶⁴⁴ İmruülkays (ö. 540).

⁶⁴⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶⁴⁶ İmruülkays (ö. 540).

⁶⁴⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶⁴⁸ Ru'be b. el-Accâc (ö. 145/762).

⁶⁴⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶⁵⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 462-467.

isim olduğuna, tenvin kabul etmeleri ve lafızlarının fiil kalıplarından farklı olarak gelmesi delalet eder. Sahih görüşe göre i‘rabtan mahalli yoktur. Bunlar zaman bakımından üç kısma ayrılır:

1. Mâzî manasında kullanılanlar. “هَيْهَاتَ” lafzının “بَعُدَ” (uzaklaştı) manasında kullanılması gibi.
2. Muzâri manasında kullanılanlar. “وَ” lafzının “أَعْجَبُ” (şaşırdım) manasında kullanılması gibi.
3. Emir manasında kullanılanlar. “صَتَ” lafzının “أَسْكُتْ” (sus) manasında kullanılması gibi.⁶⁵¹

[eṭ-Ṭavîl]

197 فَهَيْهَاتَ هَيْهَاتَ الْعَقِيقُ وَمَنْ بِهِ وَهَيْهَاتَ خَلُّ بِالْعَقِيقِ نُوْاصِلُهُ

197- Akîk (Hicaz’da bir yer) ve içindekiler uzakta kaldı. Akik’te birbirimizi sorduğumuz arkadaşlar da uzakta kaldı.⁶⁵²

İstişhâd: Burada geçen “هَيْهَاتَ” lafzı ismu’l-fiil olup “بَعُدَ” mâzi fiili manasında kullanılmıştır. Aynı manaya geldiği mâzi fiili gibi amel etmiştir.⁶⁵³

[er-Recez]

198 شَتَّانَ هَذَا وَالْعِنَاقُ وَالنَّوْمُ وَالْمَشْرَبُ الْبَارِدُ فِي ظِلِّ الدَّوْمِ

198- Bu durum ile devm ağacının (erozyona karşı dikilen bir tür hurma ağacı) gölgesinde kucaklaşma, uyku ve soğuk içecek birbirinden farklı durumlardır.⁶⁵⁴

İstişhâd: Burada geçen “شَتَّانَ” lafzı ismu’l-fiil olup “إِفْتَرَقَ” mâzi fiili manasında kullanılmıştır. Aynı manaya geldiği mâzi fiili gibi amel etmiştir.⁶⁵⁵

[eṭ-Ṭavîl]

199 لَشَتَّانَ مَا بَيْنَ الْيَزِيدَيْنِ فِي النَّدَى (يَزِيدُ سُلَيْمٍ وَالْأَعْرَبِيُّ بْنُ حَاتِمِ)

⁶⁵¹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 438-450.

⁶⁵² Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728).

⁶⁵³ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 438-450.

⁶⁵⁴ Lakîb b. Zurâra ed-Dârimî (ö.m. 571). Câhiliyye şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A’lâm*, 5/244.

⁶⁵⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 438-450.

199- Cömertlikte iki Yezid arasında fark vardır. Süleym'in Yezid'i ve Hatem'in oğlu Ağar.⁶⁵⁶

İstîshâd: Burada “شَتَّانَ” ismu'l-fiil olup, “بَيْنَ الْيَزِيدَيْنِ” fâili olmuştur. İkisi arasında “مَا” zâid olarak gelmiştir.⁶⁵⁷

[er-Recez]

200 وَآبَايَ أَنْتَ وَفُوكِ الْأَشْتَبُ (كَأَمَّا ذُرٌّ عَلَيْهِ الزَّرْنَبُ)

200- Senden hoşlanıyorum. Babam sana ve o güzel kokulu ağzına kurban olsun. Sanki üzerine zerneb (kokulu bitki) dökülmüş.⁶⁵⁸

İstîshâd: Burada geçen “وَآ” lafzı ismu'l-fiil olup “أَعْجَبُ” muzâri fiili manasında kullanılmıştır.⁶⁵⁹

[el-Vâfir]

201 (وَقَوْلِي كُلَّمَا جَشَأْتُ وَجَأْتُ) مَكَانِكَ تُحْمَدِي أَوْ تَسْتَرِيحِي

201- Savaşta her ne zaman korkar ya da sarsılırsam nefsimе şunu derim: “Yerinde kal (sebat et). Ya övülürsün ya da kurtuluşa erersin.”⁶⁶⁰

İstîshâd: Burada geçen “مَكَانِكَ” lafzı ismu'l-fiil olup “إِلْزَمِي” emir fiili manasında kullanılmıştır. “تُحْمَدِي” cümlesi ise emir manasında olan ismu'l-fiilin cevabında geldiğinden nûn'un hazfı ile meczûm olmuştur.⁶⁶¹

3.15.2. Masdar Konusu

Fiili gibi amel eden isimlerden ikincisi masdardır. Kendisinden iştikak edilen fiil gibi fâili ref', bir veya birden fazla mef'ûlü nasbeder.⁶⁶²

[eṭ-Ṭavîl]

202 عَجِبْتُ مِنَ الرَّزْقِ الْمُسِيءِ إِلَهُهُ (وَمِنْ تَرْكِ بَعْضِ الصَّالِحِينَ فَقِيرًا)

⁶⁵⁶ Rabî' b. Sâbit er-Rakkî (ö. 198). Müvelled gazel şairi. bk. *Mu'cemu's-şu'arâi'l-Arab*, 1294.

⁶⁵⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶⁵⁸ Benî Temîm kabilesinden bir şaire nisbet edilmiştir. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶⁵⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶⁶⁰ Amr b. el-İtnâb el-Hazrecî (ö.?). Câhiliyye şairi. bk. *Mu'cemu's-şu'arâi'l-Arab*, 1803.

⁶⁶¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 438-450.

⁶⁶² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 468.

202- Allah'ın (cc.) kötülere (bol) rızık verip bazı salih kişileri de fakir bırakmasına şaşırıyorum.⁶⁶³

İstişhâd: Burada geçen “الرَّزُقُ” masdar olup, “ال” takısı aldığından şâz olarak “إِلَهُةُ” kelimesinde amel etmiştir.⁶⁶⁴

3.15.3. İsmu'l-Fâil Konusu

Fiili gibi amel eden isimlerden üçüncüsü ismu'l-fâildir. Fiilden türetilmiş olup fiili yapana delalet eden isme denir.⁶⁶⁵ İsmu'l-fâil ister lâzimî ister muteaddî olsun fiili gibi amel eder. “أل” takısı aldığında mutlak olarak amel eder. “أل” takısı almadığı durum da iki şartla amel eder:

1. Hâl ya da müstakbel manasında olması gerekir.
2. Nefiy, istifhâm, mübtedâ, zü'l-hâl ve mevsûfa itimâd etmesi gerekir.⁶⁶⁶

[er-Recez]

203 (وَاجْرُزُ تَابِعَ الَّذِي انْحَقَضَ) كُمُبْتَعِي جَاهٍ وَمَالًا مَنْ نَهَضَ

203- Yükselmeyi isteyen şeref ve mal ister.⁶⁶⁷

İstişhâd: Burada geçen “مَالًا” lafzı, ismu'l-fâilin (مُبْتَعِي) mef'ûlünün (جَاهٍ) mehalline atfedilmiş olduğundan mansûb olarak gelmiştir.⁶⁶⁸

[eṭ-Ṭavîl]

204 خَيْرٌ بَنُو لِهَبٍ فَلَا تَكُ مُلْعِيًا (مَقَالَةٌ لِهَبِي إِذَا الطَّيْرُ مَرَّتْ)

204- Lihbi oğulları bilgilidir. Kuş geçtiğinde onların sözünü geçersiz sayma.⁶⁶⁹

İstişhâd: Burada geçen “خَيْرٌ” lafzı mübtedâ, “بَنُو لِهَبٍ” ise fâili olup haberin yerine geçmiştir. Ahfeş, ismu'l-fâilin istifham ya da nefiy edatlarına i'timad etmeksizin amel edebileceğine dair bu beyitle istidlâl etmektedir. Basralı nahiv

⁶⁶³ Söyleyeni bilinmiyor.

⁶⁶⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 474.

⁶⁶⁵ İbnu'l-Hâcib, el-Kâfiye, 40.

⁶⁶⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 475-479.

⁶⁶⁷ İbn Mâlik et-Tâî (ö. 672/1274)

⁶⁶⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 475-479.

⁶⁶⁹ et-Tâî kabilesinden bir şaire nisbet edilmiştir. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 475-479.

âlimleri ise ismu'l-fâilin i'timadsız amel edemeyeceğini, burada geçen “خَيْرٌ” lafzının haberi mükaddem “بُنُو لَهُبٍ” ise mübtedâi müahhar olduğu dolayısıyla bu beyitle istidlâl edilemeyeceğini söylemektedirler.⁶⁷⁰

3.15.4. Mubâlağa İsmu'l-Fâil Konusu

Fiili gibi amel eden isimlerden dördüncüsü mubâlağa ismu'l-fâildir. Bir varlıkta bir niteliğin aşırı derecede bulunduğu delâlet etmek için ismu'l-fâil sîgasından şu beş sîgaya nakledilmiştir.⁶⁷¹ Bunlar “فَعَالٌ – مَفْعَالٌ – فَعُولٌ – فَعِيلٌ – فَعِلٌ” vezinleridir. İlk üçü çokça kullanılır ve ismu'l-fâil gibi amel eder. Fakat “فَعِيلٌ – فَعِلٌ” sîgaları ise az kullanıldığı için Basralı âlimlere göre amel etmez. Kûfeli nahiv âlimlerine göre ise bu beş sîgadan hiçbirisi amel etmez. Çünkü bunlar kendilerinde ziyade manası barındırdığından fiile benzemekten uzaklaşmışlardır.⁶⁷²

[el-Vâfir]

205 أَتَانِي أَنَّهُمْ مَرْقُونَ عَرْضِي (جَحَاشُ الْكِرْمَلَيْنِ لَهَا فَدِيدُ)

205- Onların çoğu kez şerefimi kirl ettikleri haberi bana ulaştı. Onlar Kirmileyn de su içerken ses çıkaran sıpalardır.⁶⁷³

İstişhâd: Burada “مَرْقُونَ” mubâlağa ismu'l-fâil olup, “عَرْضِي” lafzı mef'ûlü olur. Mubâlağa ismu'l-fâil “أَنَّ” nin ismine i'timat ettiğinden “عَرْضِي” lafzında amel etmiştir.⁶⁷⁴

3.15.5. İsmu'l-Tafdîl Konusu

İsmu'l-tafdîl, bir niteliği, bir varlıkta, öteki varlıklarınkinden daha çok bulunduğunu bildiren isme denir.⁶⁷⁵ İsmi tafdîlin türetilmesi için sekiz şartın bulunması gerekir: 1- Fiil olması gerekir. 2- Fiilin sülâsi olması gerekir. 3- Fiilin tam olması gerekir. 4- Müsbit olması gerekir. 5- Binası malum olmalı. 6- Artma ve

⁶⁷⁰ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 475-479.

⁶⁷¹ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 84.

⁶⁷² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 480-481.

⁶⁷³ Zeydu'l-Hayr (Zeydu'l-Hayl) et-Tâî (r.a.) (ö. 9/630). Muhadram şair, sahâbî. bk. *Mu'cemu's-su'arâi'l-Arab*, 1343.

⁶⁷⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 480-481.

⁶⁷⁵ Maksudoğlu, *Arapça Dilbilgisi*, 86.

eksilmeyi kabul etmesi gerekir. 7- Fiilin vasfı “أَفْعَلٌ” vezninde gelmemesi yani renk ve kusur bildirmemesi gerekir. 8- Mutasarrıf fiil olması gerekir.⁶⁷⁶

[el-Basîṭ]

206 (وَزَادَنِي كَلْفًا بِالْحُبِّ مَا مُنِعْتُ) وَحُبُّ شَيْءٍ إِلَى الْإِنْسَانِ مَا مُنِعَا

206- Engellenilen şey benim sevgimi iyice artırdı. İnsana en güzel gelen şey yasaklardır.⁶⁷⁷

İstişhâd: Burada geçen “حُبُّ” lafzı, aslında “أَفْعَلٌ” vezninde ismu’l-tafdîl olup zarureti şiiirden dolayı hemzesi hazfedilmiştir.⁶⁷⁸

[el-Basîṭ]

207 كَأَنَّ صُغْرَى وَكُبْرَى مِنْ فَوَاقِعِهَا (حَصْبَاءُ دُرٍّ عَلَى أَرْضٍ مِنَ الذَّهَبِ)

207- İçkinin üzerinde oluşan küçük büyük baloncuklar sanki altın zemin üzerindeki pırlanta taşı.⁶⁷⁹

İstişhâd: Burada geçen “صُغْرَى” ve “كُبْرَى” ismu’l-tafdîl lafızları nekre ve izâfesiz olarak gelmiş olup müfred, müzekker olarak gelmesi gerekirken müfred müennes olarak gelmiştir. Ya şair burada kelime hatası yapmış ya da bu lafız ismu’l-tafdîl olmayıp sıfatı müşebbehedir.⁶⁸⁰

3.16. TEVÂBİ‘ KONUSU

Tevâbi‘, kendisinden önceki kelimenin i‘rabına uymakla i‘rablanan kelimelerdir. Bunlar sıfat, tekit, atf-1 beyân, atf-1 nesak, bedel diye beş kısma ayrılır.⁶⁸¹

3.16.1. Sıfat Konusu

Tevâbi‘lerin ilk kısmı sıfattır. Sıfat, metbu‘ünün zıttı olan müştak ya da müştakla müevvel tâbi‘e denir. Müştaktan maksat bir hadese ve sahibine delâlet eden ismu’l-fâil, ismu’l-mef‘ûl, sıfatı müşebbehe ve ismu’l-tafdîldir. Müştakla müevvelden

⁶⁷⁶ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 572.

⁶⁷⁷ Mecnûn (ö. 70/690 [?])

⁶⁷⁸ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 489-491.

⁶⁷⁹ Ebû Nuvâs (ö. 198/813 [?]).

⁶⁸⁰ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 489-491.

⁶⁸¹ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 495-497.

ise maksat bunlara tevîl edilen ismu'l-işâret, ismu'l-mensup, sahib manasına gelen “ذو” ve haberiye cümleleridir.⁶⁸²

[el-Kâmil]

208 وَلَقَدْ أَمَرُ عَلِيَّ اللَّيْمِ يَسْبُئِي (فَمَضَيْتُ نَمَّتْ قُلْتُ لَا يَغْنِيَنِي)

208- Beni söven aşağılık birisinin yanından geçtim. Kendime “bu beni kast etmiyor” diyerek oradan uzaklaştım.⁶⁸³

İstişhâd: Burada “يَسْبُئِي” haberî cümlesi, müştak bir isme tevîl edilmiş olup mânen nekre olan “اللَّيْمِ” lafzına sıfat olmuştur.⁶⁸⁴

3.16.2. Tekit Konusu

Tevâbi'lerin ikinci kısmı tekittir. Tekit, uyduğu kelimenin zahirî mana üzerine kaldığına delâlet eden tâbi'e denir. Bağlı olduğu kelimenin anlamını pekiştirir. Tekit iki kısma ayrılır:

1. Lafzî tekite: İsim, fiil, harf veya cümlelerin tekrarı ile olur
2. Mânevî tekite: Belirli lafızlarla yapılır. Bunlar “نَفْسٌ - عَيْنٌ - كُلٌّ - جَمِيعٌ - عَامَةٌ - كِلَا” lafızlarıdır.⁶⁸⁵

[eṭ-Ṭavîl]

209 أَخَاكَ أَخَاكَ إِنَّ مَنْ لَا أَخَا لَهُ كَسَاعٍ إِلَى الْهَيْجَا بَغَيْرِ سِلَاحٍ

209- Kardeşini bırakma. Çünkü kardeşi olmayan silahsız savaşan kişi gibidir.⁶⁸⁶

İstişhâd: Bu beyitte, ikinci “أَخَاكَ” lafzı, birinci “أَخَاكَ” lafzını tekite etmiştir. Burada lafzî tekidin isim olarak gelebileceğine örnek verilmiştir.⁶⁸⁷

[eṭ-Ṭavîl]

⁶⁸² el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 495-497.

⁶⁸³ Selûl kabilesinden bir şaire nisbet edilmiştir. bk. el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 495-497.

⁶⁸⁴ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 495-497.

⁶⁸⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 506-515.

⁶⁸⁶ Miskîn ed-Dârimî (ö. 89/708). Emevî devri hiciv şairi. bk. *Mu'cemu's-şu'arâi'l-Arab*, 2145.

⁶⁸⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 506-515.

210 فَأَيِّنْ إِلَى آيِنِ النَّجَاةِ بِبِعْلَتِي أَتَاكَ أَتَاكَ اللَّاحِقُونَ أَحْبِسْ أَحْبِسْ

210- *Katırımla kaçışın nereye? Seni arayanlar geldi. Artık dur (kaderine razı ol).*⁶⁸⁸

İstişhâd: Burada geçen ikinci “أَتَاكَ” fiil cümlesi fâilsiz olarak birinci “أَتَاكَ” cümlesini tekit etmiştir. “أَحْبِسْ” cümlesi ise fâille birlikte tekit etmiştir. Bu beyitle hem fiilin fâille birlikte hem de fiilin fâilsiz tekit olabileceğine delil olarak getirilmiştir.⁶⁸⁹

[el-Kâmil]

211 لَا لَا أَبُوحُ بِحُبِّ بِنْتِهَا أَخَذَتْ عَلَيَّ مَوَائِقًا وَعُهُودًا

211- *Besne 'yi sevdiğimi kimseye söylemeyeceğim. Çünkü o benden yeminli söz aldı.*⁶⁹⁰

İstişhâd: Bu beyitte, ikinci “لَا” lafzı birinci “لَا” lafzını tekit etmiştir. Burada lafzî tekidin harf olarak gelebileceğine örnek verilmiştir.⁶⁹¹

[eṭ-Ṭavîl]

212 (وَقُلْنَ عَلَى الْفِرْدَوْسِ أَوْلُ مَشْرَبٍ) أَجَلٌ جَيْرٌ إِنْ كَانَتْ أُبَيْحَتْ دَعَائِرُهُ

212- Kadınlar havuzun başında dediler ki: “(Havuzun) ilk içme yeri bizimdir.” (Onlara dedim ki:) Eğer yıkılmış havuza izin verildiyse, tamam (o zaman sizin olsun).⁶⁹²

İstişhâd: Bu beyitte, ikinci “جَيْرٌ” cevap harfî aynı manada kullanılan birinci cevap harfî olan “أَجَلٌ” lafzını tekit etmiştir. Burada tekidi lafzînin birbirine murâdif lafızlarla gelebileceğine örnek olarak verilmiştir.⁶⁹³

[el-Basîṭ]

⁶⁸⁸ Söyleyeni bilinmiyor.

⁶⁸⁹ el-Fâkihî, *Mucibu 'n-nidâ*, 506-515.

⁶⁹⁰ Cemîlu Buseyne, Cemîl b. Abdullah el-Uzrî (ö. 82/701). Emevîler devri Arap aşk şairi. Buseyne adında bir bayana âşık olmuş. bk. *Mu 'cemu 'ş-şu 'arâi 'l-Arab*, 1087.

⁶⁹¹ el-Fâkihî, *Mucibu 'n-nidâ*, 506-515.

⁶⁹² Mudarris b. Rib'î (ö. ?). Câhiliye devri şairlerinden. bk. *Mu 'cemu 'ş-şu 'arâi 'l-Arab*, 2168.

⁶⁹³ el-Fâkihî, *Mucibu 'n-nidâ*, 506-515.

213 (كَمْ قَدْ دَكَرْتُكَ لَوْ أُجْزَى بِذِكْرِكُمْ) يَا أَشْبَهَ النَّاسِ كُلِّ النَّاسِ بِالْقَمَرِ

213- *Ey bütün insanlar içinde aya en çok benzeyen! Seni çokça andım. Keşke seni anmakla bana mükafat verilseydi.*⁶⁹⁴

İstişhâd: Burada geçen “كُلِّ النَّاسِ” lafzı “النَّاسِ” lafzına sıfat olmuştur. Müekkedini zamirini barındırmadığından tekit olamayacağı belirtilmiştir.⁶⁹⁵

[el-Basît]

214 لِكُنْتَهُ شَاقَهُ أَنْ قِيلَ ذَا رَجَبٍ يَا لَيْتَ عِدَّةَ حَوْلِ كُنْتَهُ رَجَبٍ

214- *Fakat bu ayın Recep ayı olduğu söylenildiğinde bu onu heyecanlandırdı. Keşke senenin bütün ayları Recep olsaydı.*⁶⁹⁶

İstişhâd: Burada geçen “حَوْلِ” lafzı nekre olması hasebiyle “كُنْتَهُ” lafzının onu tekit etmiş olması Basralı nahiv âlimlerince şâzdır. Çünkü onlara göre mânevî tekit lafızları nekre isimleri tekit etmez. Fakat Kûfe âlimlerine göre ise nekreler de bunlarla tekit edilebilir.⁶⁹⁷

3.16.3. Atf-ı Beyân Konusu

Tevâbi‘lerin üçüncü kısmı atf-ı beyândır. Atf-ı beyân, uyduğu kelimeyi tavzih ya da tahsis eden, câmid olarak gelen, müştaka tevil edilmeyen tâbi‘e denir.⁶⁹⁸

[er-Recez]

215 أَقْسَمَ بِاللَّهِ أَبُو حَفْصٍ عُمَرُ (مَا مَسَّهَا مِنْ نَقَبٍ وَلَا دَبْرٍ)

215- *Ebû Hafs Ömer (r.a.), “Devenin ayağında ve sırtında bir yara isabet etmemiştir.” diyerek Allah’a (cc.) yemin etti.*⁶⁹⁹

⁶⁹⁴ Ömer b. Ebû Rabîa (ö. 93/711-12). Ferezdak ve ceririn tabakasında Emevî devri şairi. Hz. Ömer’in (r.a.) vefat ettiği gün doğması hasebiyle Ömer ismi verilmiştir. bk. *Mu‘cemu’ş-şu‘arâi’l-Arab*, 1779.

⁶⁹⁵ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 506-515.

⁶⁹⁶ Abdullah b. Muslim b. Cundeb el-Huzelî (ö.?)

⁶⁹⁷ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 506-515.

⁶⁹⁸ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 516-519.

⁶⁹⁹ Ru’be b. el-Accâc (ö. 145/762)

İstişhâd: İ‘rab bakımından “عَمْرُ” lafzı “أَبُو حَفْصٍ” lafzına atf-ı beyân olmuştur. Burada “عَمْرُ” lafzı “أَبُو حَفْصٍ” lafzı gibi merfû’, müfred, müzekker ve ma‘rife olarak gelmiştir.⁷⁰⁰

[el-Vâfir]

216 أَنَا ابْنُ النَّارِكِ الْبَكْرِيِّ بِشْرٍ عَلَيْهِ الطَّيْرُ تَرْقُبُهُ وَقُوْعًا

216- *Ben Bişir kabilesinden Bekriy’yi üzerine konmayı bekleyen kuşların arasında bırakan kişinin oğluyum.*⁷⁰¹

İstişhâd: Burada geçen “بِشْرٍ” lafzı “الْبَكْرِيِّ” lafzına sadece atf-ı beyân olmuştur. Bedel olması caiz değildir. Çünkü bedel mübdelün minhunun yerine geçmesi gerekir. Burada da onun yerine geçemeyeceği için bedel olamaz.⁷⁰²

[eṭ-Ṭavîl]

217 أَيَا أَخَوَيْنَا عَبْدَ شَمْسٍ وَنَوْفَلًا أَعْيَدُكُمْ بِاللَّهِ أَنْ تُحْدِثَا حَرْبًا

217- *Ey Abduşems ve Nevfel kardeşlerim! Sizin savaş çıkarmanızdan Allah’a (cc.) sığınırım.*⁷⁰³

İstişhâd: Burada geçen “عَبْدَ شَمْسٍ” ve “نَوْفَلًا” lafızları “أَخَوَيْنَا” lafzına sadece atf-ı beyân olmuşlardır. Burada bedel olamazlar. Çünkü bunlar birbirlerinin yerine geçmeleri gerekir. Burada da onun yerine geçmesi durumunda “عَبْدَ شَمْسٍ” ve “نَوْفَلًا” lafızları munâda müfred ma‘rife olduğu için merfû’ olması gerekirdi.⁷⁰⁴

3.16.4. Atf-ı Nesak Konusu

Tevâbi‘lerin dördüncü kısmı atf-ı nesaktır. Atf-ı nesak, tâbi ve metbu arasında atıf harflerinden biri ile gelen tâbi‘e denir. Atıf harfleri dokuz tanedir. Bunlar aralarında iki kısma ayrılır:

1. Lafız ve manada müşterek olanlar. Bunlar “الواو – الفاء – نَمْ – حَتَّى – أَوْ – أَمْ” olmak üzere altı harftir.

⁷⁰⁰ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 516-519.

⁷⁰¹ Merrâr b. Saîd el-Fek‘asî (ö. ?). Emevî dönemi şairlerinden. bk. ez-Ziriklî, *el-A‘lâm*, 7/199.

⁷⁰² el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 516-519.

⁷⁰³ Tâlib b. Ebî Tâlib (ö. 2).

⁷⁰⁴ el-Fâkihî, *Mucibu’n-nidâ*, 516-519.

2. Sadece lafızda müşterek olanlar. Bunlar “بَلْ – لَا – لَكُنْ” harfleridir.⁷⁰⁵

[el-Basîṭ]

218 بَانَتْ سَعَادُ فَقَلْبِي الْيَوْمَ مَتَّبُولُ (مَتَّبِيمُ إِتْرَهَا لَمْ يُفَدَ مَكْبُولُ)

218- *Suâd uzaklaştı (ayrılıp gitti). Bugün kalbim sevdalı. Ondan sonra kara sevdaya düşmüş divane. Fidyeye veremeyen bir esir.*⁷⁰⁶

İstişhâd: Burada sebebiyet bildiren “ف” atıf edatı, aralarında sebebiyet ve musebbebiyet bağı bulunan “قَلْبِي الْيَوْمَ مَتَّبُولُ” cümlesini “بَانَتْ سَعَادُ” cümlesine atfetmiştir.⁷⁰⁷

[el-Müteḳârib]

219 (كَهَزَ الرُّدَيْبِيُّ تَحْتَ الْعَجَاجِ) جَرَى فِي الْأَنْبَابِ تَمَّ اضْطَرَبَ

219- *Dumanlar arasında Rüdeyni'nin mızrağının sallanması gibi mafsallardan geçer ve sallanır.*⁷⁰⁸

İstişhâd: Bu beyitte, “تَمَّ” atıf edatı “اضْطَرَبَ” cümlesini, “جَرَى فِي الْأَنْبَابِ” cümlesine atfetmiştir. Burada geçen “تَمَّ” atıf edatı ta‘kib bildiren “ف” atıf edatı manasında kullanılmıştır.⁷⁰⁹

[el-Kâmil]

220 أَلْقَى الصَّحِيفَةَ كَيْ يُخَفِّفَ رَحْلَهُ وَالرَّادَ حَتَّى نَعْلَهُ أَلْقَاهَا

220- *Yükünün hafiflemesi için mektubunu, yiyeceğini hatta ayakkabısını bile attı.*⁷¹⁰

İstişhâd: Atıf edatlarından birisi de “حَتَّى” edatıdır. Bununla atıf yapılabilmesi için mâtufun mâtufun aleyhinin bir cüz’ü olması gerekir. Burada ise

⁷⁰⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 523-531.

⁷⁰⁶ Ka‘b b. Zuheyr (r.a.) (ö. 24/645).

⁷⁰⁷ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 523-531.

⁷⁰⁸ Ebû Duâd Cêriye b. el-Haccâc el-ÿyâdî (ö. ?). Câhiliye devri şairlerinden, ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/106.

⁷⁰⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 523-531.

⁷¹⁰ Mutelemmis, Cerîr b. Abdilmesîh ed-Dubâî (ö. 569 veya 580). Câhiliye şairi. bk. *Mu‘cemu’s-su‘arâi‘l-Arab*, 798.

mâtuf takdiri olarak mâtufun aleyhinin bir cüzüdür. Çünkü burada “الصَّحِيفَةَ” ve “الزَّادَ” ‘den maksat ona ağırlık yapan şeyler kast edilmiştir.⁷¹¹

[eṭ-Ṭavîl]

221 وَقَالُوا لَنَا ثِنْتَانِ لَا بُدَّ مِنْهُمَا صُدُورُ رِمَاحٍ أُشْرَعَتْ أَوْ سَلَابِلُ

221- *Dediler ki: “Bizim iki seçenekten birini yapmamız gerekiyor. Ya doğrultulmuş mızrak ya da prangalar (ya savaş ya da esaret) ”.*⁷¹²

İstîşhâd: Burada geçen “أَوْ” atıf edatı taksim manasında kullanılmıştır.⁷¹³

[el-Basîṭ]

222 جَاءَ الْخِلَافَةَ أَوْ كَانَتْ لَهُ قَدْرًا كَمَا أَتَى رَبَّهُ مُوسَى عَلَى قَدْرِ

222- *Musa'nın (a.s.) rabbinin huzuruna gelmesi Allah'ın (cc.) takdiri ile olduğu gibi Ömer b. Abdulaziz'in de Halife olması Allah'ın (cc.) takdiri ile olmuştur.*⁷¹⁴

İstîşhâd: Burada geçen “أَوْ” atıf edatı “و” manasında kullanılmıştır.⁷¹⁵

3.17. ESMÂÛL ADED KONUSU

Eşyaların miktarını belirlemek için vadi‘ edilen (türetilen) isimlere denir.⁷¹⁶

[eṭ-Ṭavîl]

223 تَوَهَّمْتُ آيَاتِ لَهَا فَعَرَفْتُهَا لِسِنَّةِ أَعْوَامٍ وَذَا الْعَامِ سَابِعِ

223- *O şehre götüren işaretler tespit ettim. Altı yıldan beri bu yedinci yıl oldu hâlen o işaretleri tanıyorum.*⁷¹⁷

⁷¹¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 523-531.

⁷¹² Ca'fer b. 'Ulbe el-Hârisî (ö. 145/762). Emevîler ve Abbâsiler devrinde yaşamış gazel şairi. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 2/125.

⁷¹³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 523-531.

⁷¹⁴ Cerîr b. Atıyye (ö. 110/728).

⁷¹⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 523-531.

⁷¹⁶ İbnu'l-Hâcib, *el-Kâfiye*, 38.

⁷¹⁷ Nâbiga ez-Zubyânî (ö. 604 [?])

İstişhâd: Bu beyitte, ismu'l-aded lafzı (سَابِغِ), izâfetten mücerret bir şekilde “فاعل” vezninde gelmiş olup “yedinci yıl” manasında kullanılmıştır.⁷¹⁸

3.18. TEACCÜB FİİLİ KONUSU

Teaccüb fiilinin iki kalıbı vardır. Bunlar “مَا أَفْعَلُهُ” ve “أَفْعَلُ بِهِ” vezinleridir. Teaccüb fiilinin türetilmesi için sekiz şartın bulunması gerekir:

1. Fiil olması gerekir.
2. Fiilin sülâsi olması gerekir.
3. Fiilin tam olması gerekir.
4. Müsbit (olumlu) olması gerekir.
5. Binası malum olmalı.
6. Artma ve eksilmeyi kabul etmesi gerekir.
7. Fiilin vasfı “أَفْعَلُ” vezninde gelmemesi (yani renk ve kusur bildirmemesi) gerekir.
8. Mutasarrıf fiil olması gerekir.⁷¹⁹

[el-Basîṭ]

224 يَا مَا أَمِيلِحْ غِرْلَانَا شَدَنَّ لَنَا (مِنْ هَوُلِيَانِكُنَّ الضَّالِّ وَالسَّمْرِ)

224- *Ey dostum! Bu ceylan ne güzel. Bunları bize dâl ve semüra ağaçları büyüttü.*⁷²⁰

İstişhâd: Burada “مَا أَمِيلِحْ” teaccüb fiili şâz olarak tasğir edilmiştir.⁷²¹

[eṭ-Ṭavîl]

225 عُمَيْرَةَ وَدَّعَ إِنْ تَجَهَّزْتَ غَارِيًّا كَفَى الشَّيْبُ وَالْإِسْلَامُ لِلْمَرْءِ نَاهِيًّا

225- *Ey Umeyre! Sefere çıkmaya hazırlandıysan, vedalaş. İslam ve yaşlılık kişiyi yasaklardan sakındırıcı olarak yeterlidir.*⁷²²

⁷¹⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 549.

⁷¹⁹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 572-575.

⁷²⁰ Mecnûn (ö. 70/690 [?])

⁷²¹ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 572-575.

⁷²² Suhaym Abdu Beni'l-Hashâs Uzrî (r.a.) (ö. 40/660'tan önce). İslâm'ın ilk dönemlerinde yaşayan köle şair, sahâbî. bk. ez-Ziriklî, *el-A'lâm*, 3/79.

İstişhâd: Burada “كَفَى” fiilinin fâilinde zâid “ب” cer harfî gelmemiştir. Bu fiilde, zâid “ب” cer harfinin hazfı caizdir. Fakat teaccüb fiilin de zâid “ب” cer harfî hazfedilmesi câiz değildir.⁷²³

[eṭ-Ṭavîl]

226 جَزَى اللَّهُ عَنِّي وَالْجَزَاءُ بِفَضْلِهِ رَبِيعَةٌ خَيْرًا مَا أَعَفَّ وَأَكْرَمًا

226- *Mükâfat Allah'ın (cc.) fazlındandır. Allah (cc.) Rabîa'yı hayırla mükafatlandırırsın. Ne kadar iffetli ve cömerttir.*⁷²⁴

İstişhâd: Burada siyaktan anlaşıldığı için teaccüb fiilin mef'ûlü hazfedilmiştir. Cümlemin aslı “مَا أَعَفَّهَا وَأَكْرَمَهَا” şeklindedir.⁷²⁵

3.19. VAKIF KONUSU

Vakıf, kelimenin son harfini çıkarırken nefesi kesmeğe denir. On bir çeşidi bulunmaktadır:

1. Son harfin harekesinin hazfedilip sükûn ile okumak.
2. Revm ile vakfetmek.
3. İşmam ile vakfetmek.
4. İsimde geçen tenis tâ'sını hâ'ye dönüştürmek.
5. Elif'in ziyadesiyle.
6. Sekte hâ'sını ilhak etmek.
7. Vâv ve yâ'nın isbatı.
8. Vâv ve yâ'nın hazfı.
9. Hemzenin kendinden önceki harfin hareketine ibdâlı.
10. Tad'if.
11. Son harfin harekesinin kendinden önceki harfe naklî.⁷²⁶

[er-Recez]

⁷²³ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 572-575.

⁷²⁴ Hz. Alî b. Ebî Tâlib (r.a.) (ö. 40/661). İlk müslümanlardan, Hz. Peygamber'imizin (sav) damadı ve Dördüncü İslâm halifesi. bk. el-Askalânî, *el-İşâbee*, 4/464.

⁷²⁵ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 572-575.

⁷²⁶ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 580.

227 اللَّهُ أَنْجَاكَ بِكَفِّي مَسَلَمَتْ مِنْ بَعْدِ مَا وَبَعْدِ مَا وَبَعْدِمَتْ
كَانَتْ نُفُوسُ الْقَوْمِ عِنْدَ الْغُلَصَمَتْ وَكَادَتْ الْحُرَّةُ أَنْ تُدْعَى أُمَّتْ

227- Bu ve bu ve bu olaydan sonra Allah (cc.) seni (öldürülme ve esaretten) Mesleme'nin iki eliyle kurtardı.

*Kavmin canı boğaza dayanmıştı. Neredeyse hür kadınlar câriye diye çağırılacaktı.*⁷²⁷

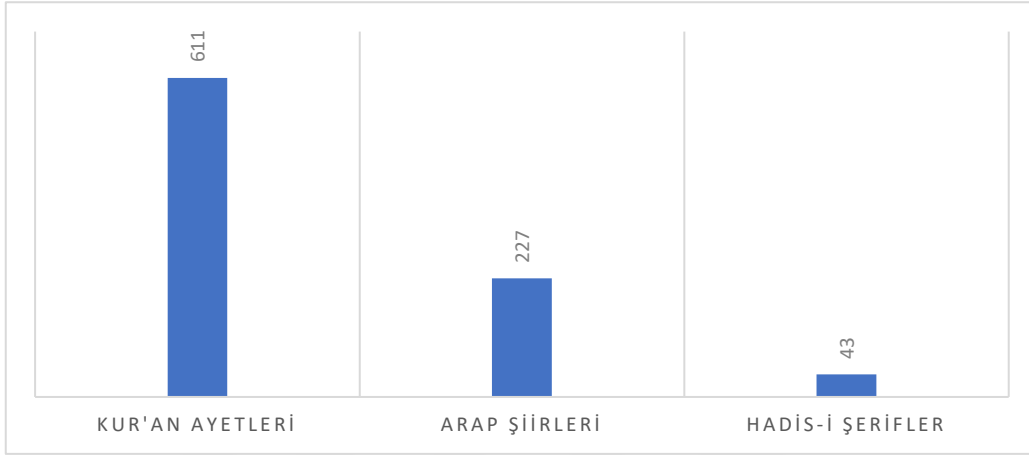
İstişhâd: Burada geçen “مَسَلَمَةٌ – الْغُلَصَمَةُ – أُمَّة” lafızları vakıf hâlinde fasih luğata göre “ها” üzerine vakıf yapılması gerekirken bazı Arap kabileleri “ت” ile vakıf etmiştir. Bu kelimeler “مَسَلَمَتْ – الْغُلَصَمَتْ – أُمَّتْ” şeklinde okunmuştur.⁷²⁸

⁷²⁷ Ebû'n-Necm el-İclî (ö. 125/743'ten önce)

⁷²⁸ el-Fâkihî, *Mucibu'n-nidâ*, 580.

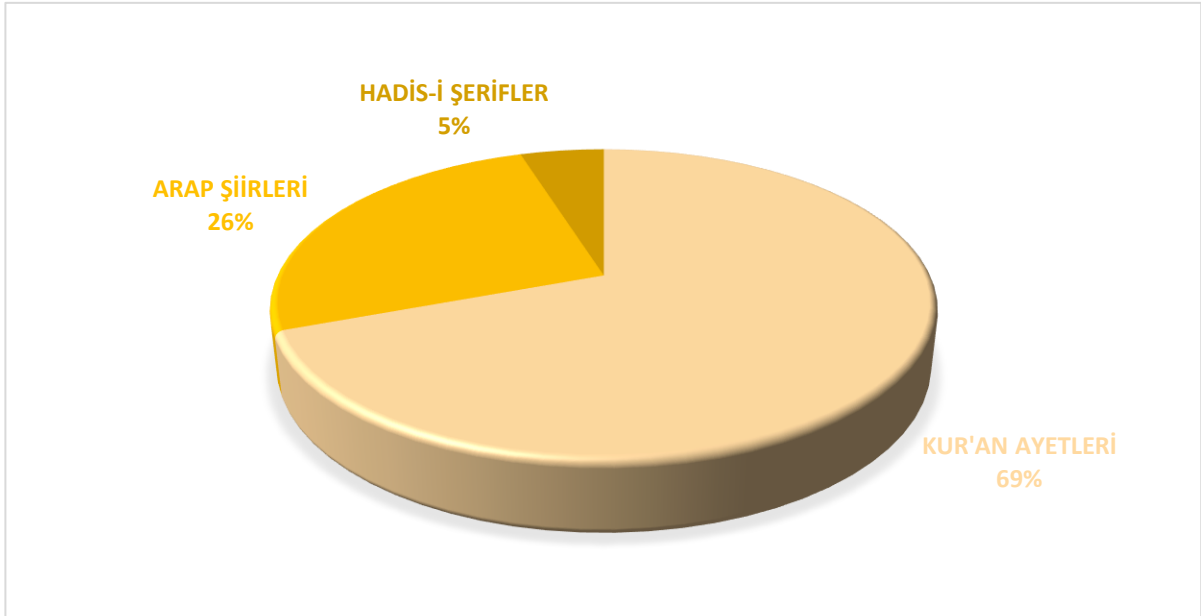
GENEL DEĞERLENDİRME

el-Fâkihî *Mucîbu'n-nidâ* adlı eserinde ayet, hadis ve Arap şiirleri ile istişhâda bulunmuştur. Aşağıdaki grafikte el-Fâkihî'nin eserinde getirdiği istişhâd çeşitleri ve sayılarını şu şekilde belirtmek mümkündür:

Şekil-1. el-Fâkihî'nin Eserindeki İstişhâd Çeşitleri ve Sayıları

el-Fâkihî'nin eserinde uyguladığı genel istişhâd oranları şu şekilde gösterilebilir:

Şekil-2. el-Fâkihî'nin Eserindeki İstişhâd Oranları

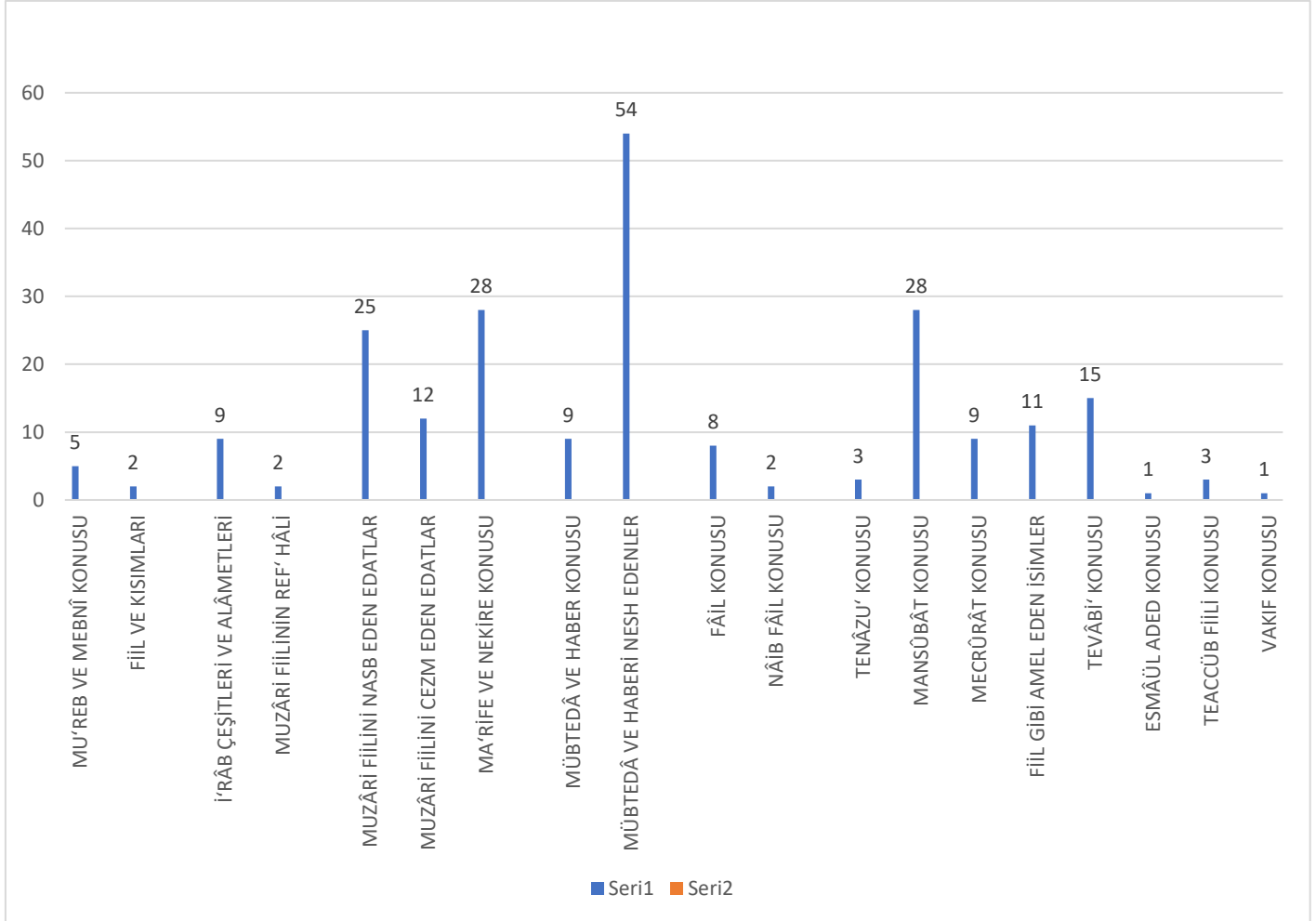
Yukarıdaki şekil-1'deki veriler göz önüne alınarak, el-Fâkihî'nin eserinde yaptığı toplam istişhâd sayısının 881 olduğu ortaya çıkmaktadır. *Kur'an-ı Kerîm*'den 611 ayetle, 227 Arap şiiri ve 43 hadisi şerifle istişhâd etmiştir. Rakamlardan da anlaşıldığı gibi en çok âyet-i kerimelerle en az da hadisi şeriflerle istişhâd etmiştir. Şekil-2'deki veriler göz önüne alındığında *Kur'an'ı Kerim*'den %69, Arap şiirlerinden %26 ve hadisi şeriflerden %5 oranında istişhâd ettiği ortaya çıkmaktadır.

el-Fâkihî'nin eserinde istişhâd için getirdiği şiirler incelediğinde konular bağlamında yapılan tespitleri tablo ve grafiklerde şöylece değerlendirilebilir:

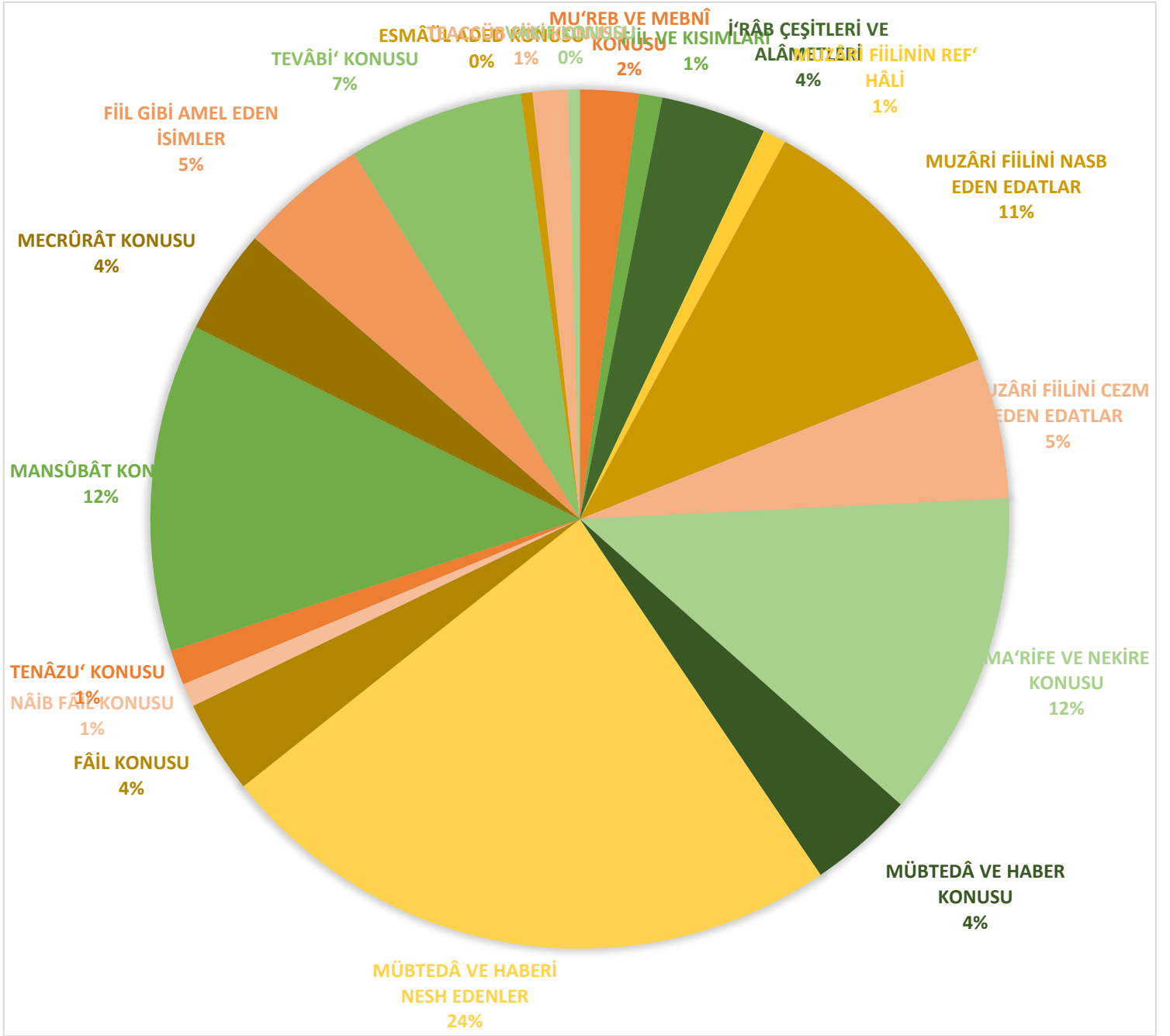
ŞİİRLERİN KONULARI VE ADET SAYILARI TABLOSU		
	KONULAR	Adet
1.	MU'REB VE MEBNÎ KONUSU	5
2.	FİİL VE KISIMLARI	2
3.	İ'RÂB ÇEŞİTLERİ VE ALÂMETLERİ	9
4.	MUZÂRİ FİİLİNİN REF' HÂLİ	2
5.	MUZÂRİ FİİLİNİ NASBEDEN EDATLAR	25
6.	MUZÂRİ FİİLİNİ CEZMEDEN EDATLAR	12
7.	MA'RİFE VE NEKİRE KONUSU	28
8.	MÜBTEDÂ VE HABER KONUSU	9
9.	MÜBTEDÂ VE HABERİ NESH EDENLER	54
10.	FÂİL KONUSU	8
11.	NÂİB FÂİL KONUSU	2
12.	TENÂZU' KONUSU	3
13.	MANSÛBÂT KONUSU	28
14.	MECRÛRÂT KONUSU	9
15.	FİİL GİBİ AMEL EDEN İSİMLER	11
16.	TEVÂBİ' KONUSU	15
17.	ESMÂÛL ADED KONUSU	1
18.	TEACCÛB FİİLİ KONUSU	3

19.	VAKIF KONUSU	1
TOPLAM		227

Tablo-1. Eserde İstishâd Edilen Şiir Konuları ve Adet Sayıları Tablosu

Şekil-3. İstishâd Edilen Şiirlerin Konusu ve Adet Sayısı Grafiği

Şekil-4. İstîshâd Edilen Şiirlerin Sayı Oranları

ŞİİRLERİN KONU DAĞILIMI VE SIRA SAYILARI TABLOSU

	KONULAR	Sıra Sayısı
1.	MU'REB VE MEBNÎ KONUSU	1/5
2.	FİİL VE KISIMLARI	6/7

3.	İ'RÂB ÇEŞİTLERİ VE ALÂMETLERİ	-
4.	Esmâ-i Sitte	8/10
5.	Tesniye İsimlerin İ'rabı	11
6.	Cem'i Müzekker Sâlim'in İ'rabı ve Mülhakları	12
7.	Zâid Elif Tâ ile Cem'in İ'rabı (Cem'i Müennes Sâlim)	13
8.	Gayri Munsarif İsimlerin İ'rabı	14
9.	Ef'âl-i Hamse'nin İ'rabı	15
10.	Sonu İletli Olan Muzâri Fiillerin İ'rabı	16
11.	MUZÂRİ FİİLİNİN REF' HÂLİ	17/18
12.	MUZÂRİ FİİLİNİ NASBEDEN EDATLAR	-
13.	Nasb Edatı “لَنْ”	19/20
14.	Nasb Edatlarından “كَيْ”	21/22
15.	Nasb Edatlarından “إِنِّ”	23/24
16.	Nasb Edatlarından “أَنَّ”	25/29
17.	Edatı “أَنَّ” ‘nin Cevâzen Mukadder Olduğu Yerler	30/32
18.	Nasb Edatı “أَنَّ” ‘nin Vücûben Mukadder Olduğu Yerler	33/43
19.	MUZÂRİ FİİLİNİ CEZMEDEN EDATLAR	-
20.	Bir Fiili Cezmeden Edatlar	44/46
21.	İki Fiili Cezmeden Edatlar	47/55
22.	MA'RİFE VE NEKİRE KONUSU	56
23.	Zamir	57/61
24.	İsmu'l-İşâret	62
25.	İsmu'l-Mevsûl ve Sılası	63/66
26.	Müşterek İsmu'l-Mevsûl Edatı “أَنَّ”	67/71
27.	Müşterek İsmu'l-Mevsûl Edatı “فَأَنَّ”	72/74
28.	İsmu'l-Mevsûlun Sıla ve 'Âidi	75/81
29.	Muarrife Olan “أَنَّ” Takısı	82

30.	Ma'rifeye Muzâf Olan İsim	83
31.	MÜBTEDÂ VE HABER KONUSU	84/92
32.	MÜBTEDÂ VE HABERİ NESH EDENLER	-
33.	Nevâsıhlardan “كان” ve Benzerleri	93/107
34.	Nevâsıhlardan “لَيْسَ” ye Benzeyen “مَا - لَا - لَاتَ - إِنَّ” Nefiy Edatları	108/113
35.	Nevâsıhlardan “إِنَّ” ve Benzerleri	114/129
36.	Nevâsıhlardan “لَا” Nefiy Cins Edatı	130/134
37.	Nevâsıhlardan “ظَنَّ” ve Benzerleri	135/146
38.	FÂİL KONUSU	147/154
39.	NÂİB FÂİL KONUSU	155/156
40.	TENÂZU' KONUSU	157/159
41.	MANSÛBÂT KONUSU	-
42.	Mef'ûller Konusu	-
43.	Mef'ûlün bih	-
44.	Münâdâ Konusu	160/165
45.	İstiğâse konusu	166/168
46.	Nüdbe Konusu	169/171
47.	Mef'ûlun Li-eclih Konusu	172/173
48.	Mef'ûlun Meah	174
49.	Hâl Konusu	175/178
50.	Temyiz Konusu	179/183
51.	Müstesnâ Konusu	184/187
52.	MECRÛRÂT KONUSU	188/196
53.	FİİL GİBİ AMEL EDEN İSİMLER	-
54.	İsmu'l-Fiil Konusu	197/201
55.	Masdar Konusu	202
56.	İsmu'l-Fâil Konusu	203/204

57.	Mubâlağa İsmu'l-Fâil Konusu	205
58.	İsmu'l-Tafdîl Konusu	206/207
59.	TEVÂBÎ' KONUSU	-
60.	Sıfat Konusu	208
61.	Tekit Konusu	209/214
62.	Atf-1 Beyân Konusu	215/217
63.	Atf-1 Nesak Konusu	218/222
64.	ESMÂÜL ADED KONUSU	223
65.	TEACCÜB FİİLİ KONUSU	224/226
66.	VAKIF KONUSU	227

Tablo-2. Şiirlerin Konu Dağılımı ve Sıra Sayıları Tablosu

ŞİİRLERİN KONU DAĞILIMI VE ADET SAYISI TABLOSU		
	KONULAR	Adet
1.	MU'REB VE MEBNÎ KONUSU	5
2.	FİİL VE KISIMLARI	2
3.	İ'RÂB ÇEŞİTLERİ VE ALÂMETLERİ	-
4.	Esmâ-i Sitte	3
5.	Tesniye İsimlerin İ'rabı	1
6.	Cem'î Müzekker Sâlim'in İ'rabı ve Mülhakları	1
7.	Zâid Elif Tâ ile Cem'in İ'rabı (Cem'î Müennes Sâlim)	1
8.	Gayri Munsarif İsimlerin İ'rabı	1
9.	Ef'âl-i Hamse'nin İ'rabı	1
10.	Sonu İletli Olan Muzârî Fiillerin İ'rabı	1
11.	MUZÂRİ FİİLİNİN REF' HÂLİ	2
12.	MUZÂRİ FİİLİNİ NASBEDEN EDATLAR	-
13.	Nasb Edatı “لن”	2
14.	Nasb Edatlarından “كَي”	2

15.	Nasb Edatlarından “إِنَّ”	2
16.	Nasb Edatlarından “أَنَّ”	5
17.	Edatı “أَنَّ” ‘nin Cevâzen Mukadder Olduğu Yerler	3
18.	Nasb Edatı “أَنَّ” ‘nin Vücûben Mukadder Olduğu Yerler	11
19.	MUZÂRÎ FİİLİNİ CEZMEDEN EDATLAR	-
20.	Bir Fiili Cezmeden Edatlar	3
21.	İki Fiili Cezmeden Edatlar	9
22.	MA‘RİFE VE NEKİRE KONUSU	1
23.	Zamir	5
24.	İsmu’l-İşâret	1
25.	İsmu’l-Mevsûl ve Sılası	4
26.	Müşterek İsmu’l-Mevsûl Edatı “أَنَّ”	5
27.	Müşterek İsmu’l-Mevsûl Edatı “ذَا”	3
28.	İsmu’l-Mevsûlun Sıla ve ‘Âidi	7
29.	Muarrife Olan “أَنَّ” Takısı	1
30.	Ma‘rifeye Muzâf Olan İsim	1
31.	MÜBTEDÂ VE HABER KONUSU	9
32.	MÜBTEDÂ VE HABERİ NESH EDENLER	-
33.	Nevâsıhlardan “كَمَا” ve Benzerleri	15
34.	Nevâsıhlardan “لَيْسَ” ye Benzeyen “مَا - لَا - لَأَنَّ - لَئِنْ” Nefiy Edatları	6
35.	Nevâsıhlardan “إِنَّ” ve Benzerleri	16
36.	Nevâsıhlardan “لَا” Nefiy Cins Edatı	5
37.	Nevâsıhlardan “ظَنَّ” ve Benzerleri	12
38.	FÂİL KONUSU	8
39.	NÂİB FÂİL KONUSU	2
40.	TENÂZU‘ KONUSU	3
41.	MANSÛBÂT KONUSU	-
42.	Mef‘ûller Konusu	-
43.	Mef‘ûlün bih	-

44.	Münâdâ Konusu	6
45.	İstiğâse konusu	3
46.	Nüdbe Konusu	3
47.	Mef'ûlun Li-eclih Konusu	2
48.	Mef'ûlun Meah	1
49.	Hâl Konusu	4
50.	Temyiz Konusu	5
51.	Müstesnâ Konusu	4
52.	MECRÛRÂT KONUSU	9
53.	FİİL GİBİ AMEL EDEN İSİMLER	-
54.	İsmu'l-Fiil Konusu	5
55.	Masdar Konusu	1
56.	İsmu'l-Fâil Konusu	2
57.	Mubâlağa İsmu'l-Fâil Konusu	1
58.	İsmu'l-Tafdîl Konusu	2
59.	TEVÂBİ' KONUSU	-
60.	Sıfat Konusu	1
61.	Tekit Konusu	6
62.	Atf-1 Beyân Konusu	3
63.	Atf-1 Nesak Konusu	5
64.	ESMÂÛL ADED KONUSU	1
65.	TEACCÛB FİİLİ KONUSU	3
66.	VAKIF KONUSU	1
TOPLAM		227

Tablo-3. Şiirlerin Konu Dağılımına Göre Adet Sayısı Tablosu

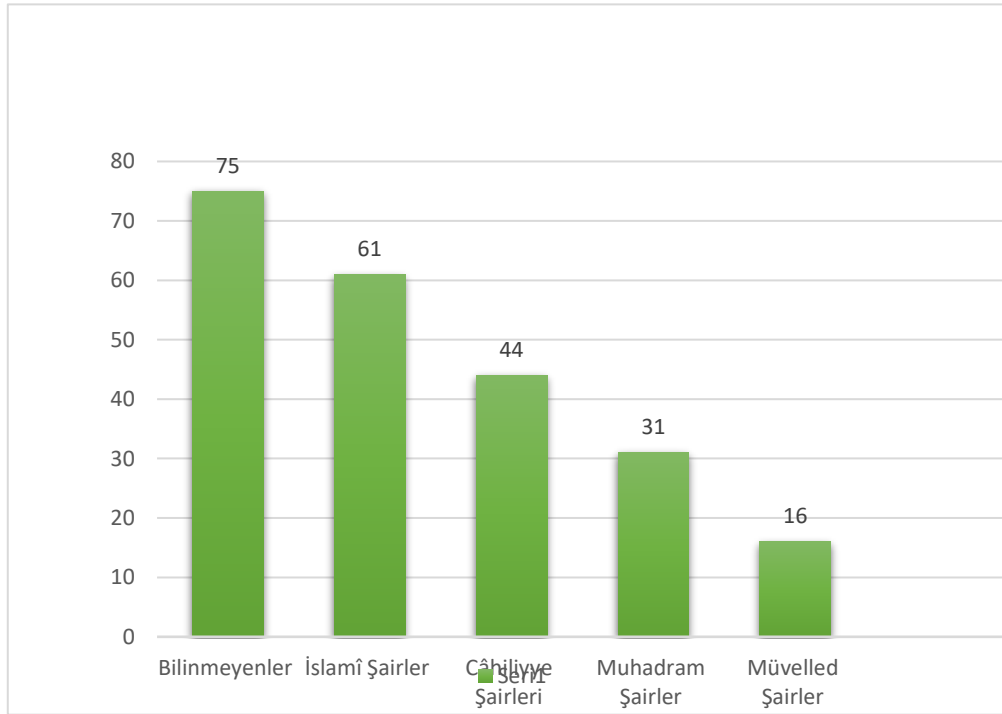
Yukarıdaki tablo-1 ve şekil-3'teki veriler göz önüne alındığında el-Fâkihî eserinde on dokuz konu da şiirle istişhâd ettiği ortaya çıkmaktadır. Eserde birçok nahiv ve sarf konusu geçtiği halde müellif bütün konular için şiirle istişhâd etmemiştir. Bu

nedence sadece Őiirle istiŐihâd ettiĐi konular sıralanıp her konuya dűŐen Őiir sayısı verilmiŐtir. Tablo-1’de gűsterildiĐi gibi toplamda 227 beyitle istiŐihâd edilmiŐtir.

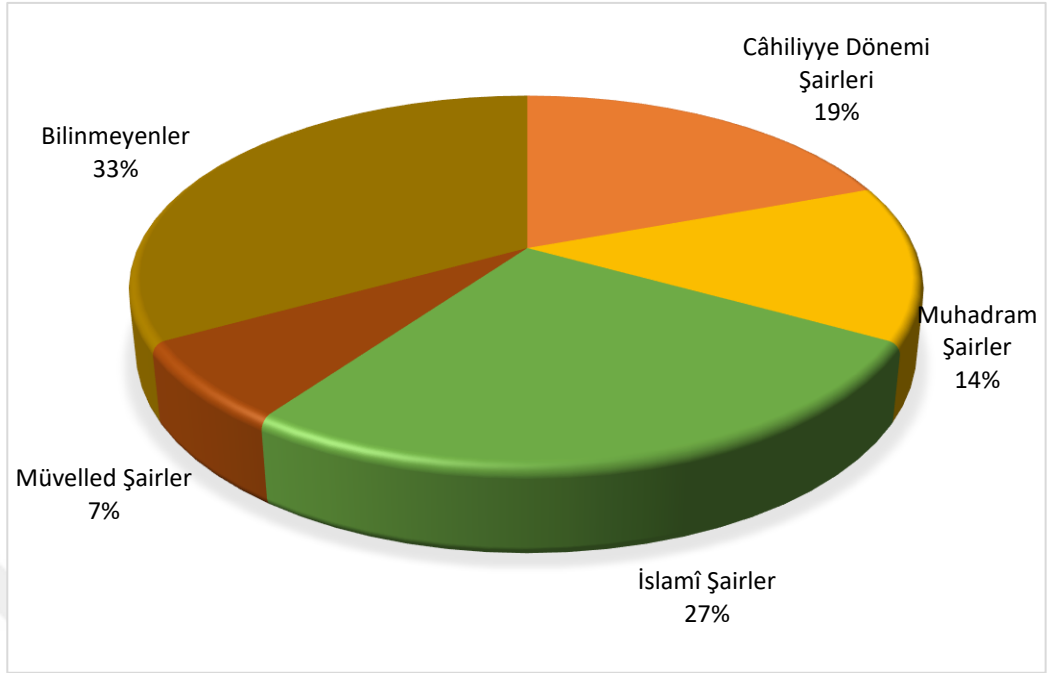
Őekil-4’teki veriler gűz űnűne alındıĐında Őiirle istiŐihâd edilen konular arasında en çok %24 oranla műbtedâ ve haberi nesih edenler ve %12 oranla ma’rife ve nekire konuları için Őiirle istiŐihâd edildiĐi, en az ise %1’in altında bir oranla esmâul aded ve vakıf konuları için Őiirle istiŐihâd edildiĐi ortaya çıkmaktadır.

Tablo-2 ve tablo-3’teki veriler gűz űnűne alındıĐında detaylı konu daĐılımina gűre toplamda altmıŐ altı konu için Őiirle istiŐihâd edildiĐi ortaya çıkmaktadır. Tablo-2 de hangi konu için Őiirle istiŐihâd edilmiŐse bu Őiirlerin sıra sayıları verilmiŐtir. Tablo-3’te hangi konu için kaç tane Őiirle istiŐihâd edildiĐine dair adet sayısı verilmiŐtir. Bu tablolar incelendiĐinde en çok elli dűrt Őiirle műbtedâ ve haberi nesih edenler konusu için Őiirle istiŐihâd edildiĐi ortaya çıkmaktadır. Őiirle istiŐihâd edilen en az konular ise esmâul aded ve vakıf konularıdır. Bu konulardan her biri için birer beyitle yetinilmiŐtir.

el-Fâkihî’nin eserinde Őiir istiŐihâdı için nakilde bulunduĐu Őairlerin dűnemleri, onlardan nakledilen Őiir sayısı ve oranlarını Őu Őekilde belirtmek műmkűndűr:

Őekil-5. Őairlerin Dűnemlerine Gűre İstiŐihâd Edilen Őiirlerin Sayısı

Şekil-6. Şairlerin Dönemlerine Göre İstişhâd Edilen Şiirlerin Sayı Oranları

Yukarıda zikredilen grafiklerde şu hususlara dikkat çekilebilir:

Şekil-5'teki veriler göz önüne alındığında el-Fâkihî eserinde söyleyeni bilinmeyenler, câhiliyye, muhadram, İslâmî, ve müvelled dönemi şairlerin şiirleriyle istişhâd ettiği ortaya çıkmaktadır. İstişhâd edilen şairler arasında en çok 61 beyitle İslâmî şairlerden nakilde bulunduğu daha sonra 44 beyitle câhiliyye şairleri ve 31 beyitle muhadram şairlerin şiirleriyle en az da 16 beyitle müvelled şairlerin şiiriyle istişhâd etmiştir. Bunlar dışında söyleyeni bilinmeyenler ve vefat tarihleri bilinmeyen 75 beyitle de istişhâd etmiştir.

Şekil-6'daki veriler göz önüne alındığında el-Fâkihî eserinde %33 oranla söyleyeni bilinmeyenler, %27 oranla İslâmî, %19 oranla câhiliyye, %14 oranla muhadram ve %7 oranla müvelled dönemi şairlerin şiirleriyle istişhâd ettiği ortaya çıkmaktadır. Şairler arasında en çok İslâmî en az da müvelled dönemi şairlerden nakilde bulunmuştur.

SONUÇ

Dil âlimleri nahiv kaide ve kurallarını tespit ederken onların doğruluğunu ispat etmek için ayet, hadis ve Arap şiirlerini getirerek istişhâdda bulunmuşlardır. Arap dili edebiyatıyla ilgilenen her dil âlimi gibi el-Fâkihî de istişhâda önem veren âlimlerdendir. el-Fâkihî eserinde ayet, hadis ve Arap şiirleriyle istişhâd etmiştir. Nahiv ilminde Arap şiirleriyle istişhâdın önemine binaen bu çalışmada sadece şiirlerin istişhâdı ele alınmıştır.

el-Fâkihî eserinde iki yüz yirmi yedi beyiti şâhid olarak kullanmıştır. Konuları açıklarken genellikle ayet ve hadis dışında birden fazla beyitle istişhâd etmiş bazen de bir beyitle yetinmiştir. Bazı konularda ise hiçbir beyitle istişhâd etmediği de olmuştur. Çalışmanın esasını şâhid beyitler oluşturduğu için sadece içerisinde beyit geçen konulara değinilmiş olup konuyla alakalı gerekli izahatlar yapılmıştır.

el-Fâkihî, eserinde istişhâd için getirdiği beyitleri zikrederken söyleyeni belirtmemiştir. Bu nedenle çalışmada söyleyeni tespit edilmeye çalışılmıştır. Şairler, bilinenler, bilinmeyenler ve ihtilâflı olanlar diye üç kategoride incelenmiştir.

Âlimler sözleriyle istişhâd edilebilmesi açısından şairleri dört tabakaya ayırmışlardır. el-Fâkihî'nin eserindeki şairler incelediğinde her dört tabakadan da istişhâdda bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Tabakalar arasında en çok islamî (61) en az da müvelled dönemi (16) şairlerden nakilde bulunmuştur. Bununla birlikte söyleyeni bilinmeyen şairlerin şiirleriyle de istişhâd ettiğini tespit edilmiştir. el-Fâkihî eserinde en çok İmruülkays (10), Ru'be b. el-'Accâc (8), Cerîr b. Atıyye(6), Mecnûn (6), Lebîd b. Rebîa (r.a.) (3), Kuseyyir (3) ve Ferezdak (2) gibi şairlerden alıntı yapmıştır.

Yapılan araştırmalar neticesinde ülkemizde el-Fâkihî'nin hayatı ve eserleri hakkında hiçbir akademik çalışmaya rastlanılamamıştır. Bu nedenle hem el-Fâkihî'nin hayatı hakkında hem de eserleri hakkında detaylı bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma, ülkemizde el-Fâkihî hakkında ilk yapılan araştırma olması hasebiyle büyük bir öneme sahiptir.

KAYNAKÇA

- ‘Âid, Sâlih b. Hüseyin. *Şerhu’l hududi’n-naḥviyye li Abdullah bin Ahmet el-Fâkihî “dirâse ve taḥkîk”*. Riyad: el-İmâm Muhammed b. Suudi’l-İslâmi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 1982.
- Akşit, Vehbi. *İstanbul Haseki ve Konya Selçuk Eğitim Merkezlerinde Derslerin Program Yönünden Değerlendirilmesi*. Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1997.
- Askalânî, İbn Hacer. *ed-Dureru’l-kâmine fi a’yâni’l-mieti’s-sêmine*. thk. Muhammed Abdulmi‘id Dân. 6 Cilt. Hindistan: Meclisu dêiratu’l-meârifi’l-Osmâniyye, 2. Basım, 1972.
- Askalânî, İbn Hacer. *el-İşâbe fi temyîzi’s-şahâbe*. thk. Âdil Ahmet Abdulmevcûd, Ali Muhammed Muavvid. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’kutubi’l-‘ilmiyye, 1. Basım, 1989.
- ‘Aşûr, Said Abdulfettâh. *Aşru’l-Memâlik fi’l-Mısr ve’s-Şâm*. Kahire: Dâru’n-Nahdati’l-Arabiyye, 1976.
- Ayderûs, Abdulkadir b. Şeyh. *en-Nâru’s-sâfir ‘an aḥbâri’l-karni’l-‘âşir*. Beyrut: Dâru’l-kutubi’l-‘ilmiyye, 1. Basım, 1985.
- Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmet. *el-Makâşidu’n-naḥviyye fi şerhi şevâhidi şurûhi’l-Elfiyye*. thk. Ali Muhammed Fâhir, Ahmet Muhammed Tevfik. 4 Cilt. Kahire: Dâru’s-selâm, 1. Basım, 2010.
- Bedârîn, Mümin Ömer Muhammed. *Mucibu’n-nidâ fi şerhi Kaṭri’n-nedâ “taḥkîk ve dirâse”*. Mısır: Aynu’s-şems Üniversitesi, Doktora Tezi, 2006.
- Çağrııcı, Mustafa. “Şebrâvî”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 15 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sebravi>
- Çelebi, Mustafa Kâtib. *Keşfu’z-zunûn ‘an esâmi’l-kutub ve’l-funûn*. 2 Cilt. Bağdat: Mektebetu’l-Musennê, 1941.
- Çelebi, Mustafa Kâtib. *Sullemu’l-vuşûl ilâ tabakâti’l-fuhûl*. thk. Mahmut Abdulkâdir el-Arnaûd. 6 Cilt. İstanbul: İrcica kütüphanesi, 2010.
- Damar, Adnan. *el-Behcetü’l-Mardiyye’de Kullanılan Şâhid Beyitlerinin İncelenmesi*. Van: Yüzüncü Yüzyıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2013.
- Dımaşkî, Ebu’l-Mekârim Necmuddîn Muhammed b. Muhammed el-Âmirî el-Gazzî. *el-Kevâkibu’s-sêira bi a’yâni’l-mieti’l-‘âşire*. thk. Halil Mansur. Beyrut: Dâru’kutubi’l-‘ilmiyye, 1997.
- Durmuş, İsmail. “İstişâd”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 06 Mart 2023. islamansiklopedisi.org.tr/istishad--arap-dili
- Durmuş, İsmail. “Nahiv”. TDV İslâm Ansiklopedisi, ts. Erişim 15 Ekim 2022
- Durmuş, İsmail - Mrını, Najat. “Riyâhî”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 18 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/riyahi>
- Ebu’l-Hayr, Abdullah Mirdâd. *el-Muhtaşar min kitâbi Neşru’n-nûr ve’z-zehr fi terâcimi efâdili Mekke*. thk. Muhammed Sait el-Âmûfî, Ahmet Ali. Cidde: ‘Âlemu’l-me‘rife, 1986.
- Ensârî, Cemâluddîn İbn Hişâm. *Şerhu Kaṭri’n-nedâ ve belli’s-şadâ*. thk. İmil Bedi’ Ya‘kub. Beyrut: Dâru’kutubi’l-‘ilmiyye, 1. Basım, 2009.
- Es-Seḥâvî, Muhammed b. Abdurrahman. *Ed-Da’u’l-lâmi’*. Beyrut: Dâru’l-cil, 1992.
- Ezherî, Hâlid b. Abdullah. *Şerhu’t-Taşriḥ ‘ale’t-Tavzîḥ*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru’kutubi’l-‘ilmiyye, 1. Basım, 2000.

- Fâkihî, Abdullah b. Ahmet. *Mucîbu'n-nidâ ilâ şerhi Kaşri'n-nedâ*. thk. Mümin Ömer Muhammed el-Bedârîn. Umman: Dâru'l-Osmâniyye, 2008.
- Fâkihî, Abdullah. *Şerhu kitâbi'l-hudud fi'n nahv*. thk. Ramazan Ahmet ed-Dumeyrî. Kahire: Mektebetu vehbe, 1993.
- Gökçe, Ferhat. "Türkiye'de Memlükler Dönemi Hadîs Çalışmaları". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 11/21 (2013).
- Hulusi Kılıç. "Accâc". Erişim 25 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/accac>
- Huveyrî, Mahmut. *Târîhu'd-Devleti'l-Osmâniyye fi 'aşri'l-vustâ*. Mısır: el-Mektebetu'l-Mışriyye, 2002.
- İbn Akîl, Ebû Muhammed Bahâuddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh. *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhâmid. 4 Cilt. Kahire: Dâru Mısır, 20. Basım, 1980.
- İbn Fetêşe, Ali. *Mucîbu'n nidâ ilâ şerhi Kaşri'n-nedâ li Abdullah bin Ahmet el-Fâkihî (ö. 972) "min huşbeti'l-müellif ilâ faşli'n-nekira ve'l-ma'rife."* *Dirâse ve tahkîk*. Cezayir: Kasdi Merbah Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- İbn İyâs, Muhammed b. Ahmet. *Bedâi' u'z-zuhûr fi vakâi' u'd-duhur*. thk. Muhmûd el-Arnaûd. 11 Cilt. Kahire: el-Hey'etu'l-Mışriyyetu'l-'amme li'l-kitab, 1. Basım, 1982.
- İbn Kâsım, Abdulaziz b. İbrâhîm. *ed-Delîlu ile'l-mutuni'l-'ilmiyye*. Riyad: Dâru's-sumey'î, 1. Basım, 2000.
- İbn Kuteybe, Abdullah. *eş-Şi'r ve ş-şu'arâ*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-hadîs, 1423.
- İbn Mâlik, Muhammed b. Abdullah. *Elfiyyetu İbn Mâlik*. thk. Abdulmuhsin b. Muhammed Kâsım. Riyad: Dâru't-te'âvun, 4. Basım, 2021.
- İbn Nâsiruddin, Muhammed. *Tevzîhu'l-muştebih*. thk. Muhammed Na'im el-'Arkasôsî. 10 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1. Basım, 1993.
- İbn Tağrıberdî, Ebu'l-Mehâsin Cemâluddîn Yûsuf. *en-Nucûmu'z-zâhire fi mulûki Mısır ve'l-Kâhire*. 16 Cilt. Kahire: Dâru'l-kutubi'l-Mışriyye, 1954.
- İbnu'l-Esîr, İzzuddîn Alî b. Muhammed el-Cezerî. *el-Lubâb fi tehzîbi'l-Ensâb*. 3 Cilt. Beyrut: Dâru sâdir. Erişim 22 Ekim 2022. <https://shamela.ws/book/5793/927>
- İbnu'l-Hâcib, Osmân b. Ömer b. Ebî Bekr b. Yûnus. *el-Kâfiye fi 'ilmi'l-nahv*. thk. Salih Abdulazîm eş-Şâ'ir. Kahire: Mektebetu'l-êdâb, 1. Basım, 2010.
- İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, Şihâbuddîn Ebi'l-Felâh Abdulhayy b. Ahmet. *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbâri men zeheb*. thk. Muhmûd el-Arnaûd. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1. Basım, 1986.
- İsmail paşa, Bağdatlı. *İzâhu'l-meknûn fi'z-zeyli 'alâ Keşfi'z-zunûn an esâmi'l-kutub ve'l-funûn*. nşr. Muhammed Şerefuddîn. 2 Cilt. Beyrut: Dâru ihyâu't-turâsi'l-Arabî, 2008.
- Kara, Adnan. *Memlük Toplumunu: Sosyal Yapı, Şehirler ve İktisadî Faaliyetler*. Ankara: Gece kitaplığı, 2017.
- Kayrevânî, Ebû Alî el-Hasen b. Reşîk. *el-'Umde fi mehâsini's-şî'r ve âdâbih*. thk. Muhammed Muhyiddîn Abdulhâmid. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-cîl, 5. Basım, 1981.
- Kehhâle, Ömer Ridâ. *Mu'cemu'l-muellifîn*. 10 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Musennê. Erişim 30 Ekim 2022. <https://shamela.ws/book/3901>
- Kılıç, Hulusi. "A'sâ Hemdân". TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 25 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/asa-hemdan>

- Kılıç, Hulusi. “Harîrî”. TDV İslâm Ansiklopedisi,. Erişim 15 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hariri>
- Koca, Ferhat. “Hattâb”. Erişim 14 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hattab>
- Maksudoğlu, Mehmet. *Arapça Dilbilgisi*. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1969.
- Mu‘cemu’ş-şu‘arâi’l-Arab*. Mektebetu’ş-şâmile, 2019. <https://shamela.ws/book/2114>
- Muhibbî, Muhammed el-Emîn b. Fazlillâh b. Muhibbillâh. *Hulâşatu’l-eşer fi a’yâni’l-karni’l-hâdî ‘aşer*. 4 Cilt. Mısır: Matbaatu’l-Vehbiyye, 2012.
- Nîl, Ali Fevde. *İbn Hişâm el-Ensârî: âşâruhû ve mezhebuhu’n-naḥvî*. Riyad: Câmî‘atu’l-Meliki’s-suûd, 1. Basım, 1985.
- Öz, Mehmet. “Osmanlılar”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 06 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/osmanlilar#10-osmanli-toplumu>
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. *Arap Dilinde İlk İstişâd*. İzmir: DEÜİFD, ts.
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. “İbn Hişâm en-Nahvî”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 10 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-hisam-en-nahvi>
- Özbalıkcı, Mehmet Reşit. “Katrü’n-nedâ”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 18 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/katr-un-neda>
- Özel, Ahmet. “Beytüşî”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 18 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/beytusi>
- Özel, Ahmet - Kallek, Cengiz. “Zekeriyâ el-Ensârî”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 08 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/zekeriyya-el-ensari>
- Samancı, Yusuf Sami. *Osmanlı Dönemi Arap Edebiyatından Bir Hazine ‘Abdulkâdir el-Bağdâdî ve Hizânetü’l-Edeb’i*. Konya: Yediveren Yayınları, 2020.
- Sancak, Yusuf. “İbn Hişâm el-Ensârî: Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Gramerle İlgili Bazı Görüş ve Tercihleri Üzerine Bir Deneme”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyât Tetkikleri Dergisi*.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdirrahmân. *ed-Dav’u’l-lâmi‘ li-ehli’l-karni’t-tâsi‘*. 6 Cilt. Beyrut: Dâru mektebeti’l-hayat. Erişim 22 Ekim 2022. <https://shamela.ws/book/6675/410>
- Semmûr, Semahir Munir. *Şerhu Kaṭri’n-nedâ ve bellu’ş-şadâ libni Hişâm ve şerhu’l-Fâkihî li’l-Kaṭri el-musemmâ Mucîbu’n-nidâ fi şerhi Kaṭri’n-nedâ*. Gazze: el-Aksa üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Serkîs, Yûsuf b. İlyân. *Mu‘cemu’l-maṭbû‘âti’l-‘Arabiyye ve’l-mu‘arrebe*. 2 Cilt. Kahire: Matba’atu Serkîs, 1928.
- Sîbeveyh, Amr b. Osman. *el-Kitâb*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. 4 Cilt. Kahire: Mektebetu’l-hâneçî, 3. Basım, 1988.
- Suyûtî, Abdurrahman. *Buğyetu’l-vu‘ât fi ṭabakâti’l-luğaviyyîne ve’n-nuḥât*. thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm. 2 Cilt. Lübnan: Mektebetu’l-Asriyye. Erişim 22 Ekim 2022. <https://shamela.ws/book/6744/673>
- Suyûtî, Abdurrahman. *el-İktirâh fi İlmi Uşuli’n-Naḥv*. thk. Mahmud Feccâl. Şam: Daru’l-kalem, 1989.
- Suyûtî, Abdurrahman. *el-İtkân*. thk. Muhammed İbrahim. Mısır: el-Hey’etu’l-Mısrıyyetu’l-‘amme li’l-kitab, 1974.
- Suyûtî, Abdurrahman. *Husnu’l-muhâdara fi târihi Mısr ve’l-Kâhira*. thk. Muhammed Ebû Fadl İbrahim. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi’l-kutubi’l-Arabiyye, 1. Basım, 1967.

- Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. *Şerhu şevâhidi'l-Muğnî*. thk. Ahmet Zâhir kôcân. 2 Cilt. Beyrut: Lecnetu't-turâsi'l-Arabî, 1966.
- Şâkir, Mahmud. *et-Târîhu'l-İslâmî*. Beyrut: Mektebu'l-İslâmî, 2000.
- Şerîf, Hüseyin el-Hâdî Muhammed. “*Menhecu'l-Fâkihî fî kitâbihi Mucîbu'n nidâ fî şerhi Kaṭri'n-nedâ libni Hişâm ve ihtiyârâtihi'n-naḥviyye*”. Libya: Mecelletu'l-'ulûmi'l-insâniyye ve't-tatbîkiyye.
- Şurrâb, Muhammed b. Muhammed Hasan. *Şerhu'ş-şevâhidi'ş-şi'riyye fî ummêti'l-kutubi'n-naḥviyye*. 3 Cilt. Beyrut: Muessesetu'r-risâle, 1. Basım, 2007.
- Takkuş, Muhammed Sûheyil. *Târîhu'l-Memâlik fî Mısr ve bilâdi'ş-Şâm*. Beyrut: Daru'n-Nefâis, 1. Basım, 1997.
- Tala, Murat. “*Dil Öğretiminde Materyal Tasarım Yaklaşımları: İ'râb Odaklı ve Konu Merkezli Tasnif Metotlarına Şuzûru'z-zeheb ve Katru'n-nedâ Çerçevesinde Analitik Bir Bakış*”. Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 45 (2018).
- Tala, Murat. *İslâm İlim ve Düşünce Tarihinde Şerh Geleneği*, İstanbul: Endülüs Yayınları, (2020).
- , Murat. “*Dil Öğretiminde Öge ve Cümle Merkezli İki Klasik Yaklaşım: İbn Hişâm'ın Katru'n-Nedâ ve Şuzûru'z-Zeheb Adlı Eserindeki Metotlara Analitik Bir Bakış*”, 1st International Black Sea Conference on Language and Language Education September 22-23 (Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi, 2017).
- Tantâvî, Muhammed. *Neş'etu'n-naḥv ve târihu eşheri'n-nuḥât*. thk. Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İsmail. Mekke: Mektebetu'ihyâi't-turâsi'l-İslâmiyye, 1. Basım, 2005.
- Topal, Mesud. *İbni Haldun / Coğrafya Kaderdir*. 1 Cilt. İstanbul: Destek yayınları, 2021.
- Tural, Hüseyin. “*Arap Dilinde Şiir ve Hadisle İstişhâd Meselesi*”. Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9 (1990).
- Tutkal, Mehmet Hadin. *İbn Hişâm'ın Şerhu Kaṭri'n-nedâ ve belli'ş-şadâ da İstişhâd Ettigi Âyetler*. Bingöl: Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2015.
- Tüccar, Zülfikar. “*Hutay'e*”. TDV İslâm Ansiklopedisi. Erişim 25 Ekim 2022. <https://islamansiklopedisi.org.tr/hutaye>
- 'Useyrî, Ahmet Ma'mûr. *Mûcezu't-târîhi'l-İslâmî min 'ahdi Âdem ilê 'aşrine'l-Hâdır*. Riyad: Mektebetu'l-melik fehdî'l-vatanî, 1. Basım, 1996.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Mekke-i Mükerrreme Emirleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumları Yayınları, 2013.
- Yiğit, İsmail. “*Memlükler*”. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi, 2004.
- Zemaşerî, Ebu'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer el-Hârizmî. *el-Mufaşşal fî şinâ'ati'l-i'râb*. thk. Ali Ebû Mulhim. Beyrut: Mektebetu'l-hilâl, 1. Basım, 1993.
- Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır. *Selâsilu'z-zeheb*. thk. Muhammed el-Muhtâr b. Muhammed el-Emîn eş-Şenkâtî. Medine, 2. Basım, 2002. <https://shamela.ws/book/150599/36>
- Ziriklî, Hayruddin. *el-A'lâm*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ilm li'l-Melayin, 15. Basım, 2002.